ตอนที่ ๒
ทสบารมี

ความสำคัญ ความหมาย ประเภท และวิธีการบำเพ็ญ

ปัญหากรรม(คำถาม)เกี่ยวกับบารมี ๑๖ ข้อ ดังนี้

๑) บารมีคืออะไร

๒) ชื่อว่าบารมีเพราะความหมายว่าอย่างไร

๓) บารมีมีกี่อย่าง

๔) ลำดับของบารมีเป็นอย่างไร

๕) อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐาน

๖) อะไรเป็นปัจจัย

๗) อะไรเป็นความเศร้าหมอง

๘) อะไรเป็นความผ่องแผ้ว

๙) อะไรเป็นปฏิปักษ์

๑๐) อะไรเป็นข้อปฏิบัติ

๑๑) อะไรเป็นการจำแนก

๑๒) อะไรเป็นการสงเคราะห์

๑๓) อะไรเป็นอุบายให้สำเร็จ

๑๔) ให้สำเร็จได้โดยกาลไหน

๑๕) อะไรเป็นอานิสงส์

๑๖) อะไรเป็นผลของบารมีเหล่านั้น

คำตอบปัญหากรรมแต่ละข้อโดยสรุปตามลำดับ ดังนี้[๑]

บารมีคือคุณธรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้น มีกรุณาช่วยประคับประคอง เป็นคุณธรรมที่สูงส่งที่ตัณหา มานะ และทิฏฐิเข้ามากล้ำกรายไม่ได้

คุณธรรมมีทานเป็นต้นที่ชื่อว่าบารมีก็เพราะทำให้ฐานะของพระโพธิสัตว์ยอดยิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลาย ช่วยขัดเกลากิเลส ตัก ตวงคุณงามคุณความดีไว้ในตนยิ่งๆ ขึ้นไป ยึดสัตว์ทั้งหลายให้ดำเนินตามคุณความดี พร้อมกันนั้นก็เสริมภาวะผู้นำให้แก่พระโพธิสัตว์ในการทำหน้าที่ช่วยเหลือสัตว์โลก

บารมีมี ๑๐ อย่างดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบพระสารีบุตรว่า “สารีบุตร พุทธการกธรรมมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา”

บารมี ๑๐ ประการนั้นจัดลำดับตามการศึกษาและบำเพ็ญ ดังนี้[๒] ทานเป็นข้อที่ ๑ เพราะมีอุปการะมากแก่ศีลและบำเพ็ญได้ง่ายกว่า ศีลเป็นข้อที่ ๒ เพราะทำให้ทานมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เนกขัมมะเป็นข้อที่ ๓ เพราะทำให้ศีล

---

[๑] ขุ.จริยา.อ. ๓๙๗-๔๗๐.

[๒] การจัดลำดับอีกนัยหนึ่งปรากฏในคัมภีร์เล่มเดียวกัน แต่เพื่อความไม่สับสน ขอเสนอไว้ในเชิงอรรถโดยสรุปดังนี้ “ทานเป็นข้อต้นเพราะเป็นสิ่งทั่วไปทำได้ง่าย ศีลต่อจากทานเพราะความบริสุทธิ์ของผู้ให้และเมื่ออนุเคราะห์ผู้อื่นแล้วก็ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วย เนกขัมมะต่อจากศีลเพราะทำให้ศีลสมบัติสมบูรณ์ เป็นมโนสุจริตที่เป็นกำเนิดของกายสุจริตและวจีสุจริต ปัญญาต่อจากเนกขัมมะเพราะทำให้เนกขัมมะสำเร็จและบริสุทธิ์ วิริยะต่อจากปัญญาเพราะผู้ใคร่ครวญด้วยดีแล้วทำย่อมให้สำเร็จผลวิเศษ ขันติต่อจากวิริยะเพราะทำให้ความอดกลั้นสำเร็จ ดังคำว่า “คนมีความเพียรย่อมครอบงำทุกข์” สัจจะต่อจากขันติเพราะทำให้ความอดกลั้นอยู่ได้นานและช่วยเพิ่มพูนขันติธรรม อธิษฐานต่อจากสัจจะเพราะความมั่นคงไม่หวั่นไหวเกิดจากความจริงใจจริงวาจาและจริงการ ดังคำกล่าวว่า “การงดเว้นย่อมสำเร็จแก่ผู้ตั้งใจอย่างไม่หวั่นไหว ... ผู้ไว้ใจได้ไม่หวั่นไหว ประพฤติตามสมควรแก่ปฏิญญาในทานเป็นต้น” เมตตาต่อจากอธิษฐานเพราะการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นย่อมสำเร็จได้ด้วยความมั่นคงไม่หวั่นไหว อุเบกขาต่อจากเมตตาเพราะความเป็นกลางทำให้เมตตาบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น; ขุ.จริยา.อ. ๓๙๙-๔๐๑.

มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาเป็นข้อที่ ๔ เพราะทำให้เนกขัมมะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก วิริยะเป็นข้อที่ ๕ ขันติเป็นข้อที่ ๖ สัจจะเป็นข้อที่ ๗ อธิษฐานเป็นข้อที่ ๘ เมตตาเป็นข้อที่ ๙ และอุเบกขาเป็นข้อที่ ๑๐ เพราะทำให้เมตตามีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงเรียงลำดับดังแสดงมานี้

บารมีทั้งหมดมีลักษณะคือการอนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส(กิจ)คือทำอุปการะผู้อื่นอย่างไม่หวั่นไหว มีปัจจุปัฏฐาน(เหตุปรากฏใกล้ๆ)คือฐานะแห่งพระพุทธเจ้าที่จะทรงแสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น มีปทัฏฐาน(พื้นฐาน)คือมหากรุณาหรือความฉลาดในอุบายแห่งมหากรุณา

อภินิหารเป็นปัจจัยแก่บารมีทั้งหลาย หมายถึงการมาถึงพร้อมกันของธรรม ๘ ประการ (อัฏฐธัมมสโมธาน) คือ[๓]

๑) ความเป็นมนุษย์

๒) ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ

๓) เหตุที่จะให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น

๔) การได้เห็นพระศาสดา

๕) บรรพชา

๖) ความถึงพร้อมแห่งคุณคือสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕

๗) อธิการคือการกระทำให้ยิ่ง

๘) ความเป็นผู้มีฉันทะ

สิ่งที่จะทำให้บารมีเศร้าหมองคือความยึดถืออย่างผิดๆ ด้วยตัณหาเป็นต้น เช่น ให้ทานโดยกำหนดไทยธรรมและผู้รับไทยธรรม ทำให้ทานบารมีเศร้าหมอง ความยึดมั่นถือมั่นว่า “เรา ของเรา” ทำให้ปัญญาบารมีเศร้าหมอง การกำหนดแบ่งแยกสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ทำให้อุเบกขาบารมีเศร้าหมอง

---

[๓] ขุ.จริยา.อ. ๔๐๔-๔๒๘.

ความผ่องแผ้วของบารมีทั้งหลายคือการไม่เข้าไปกระทบกระทั่งด้วยตัณหาเป็นต้น การไม่กำหนดแบ่งแยกคน สัตว์ สิ่งของ ไม่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น เป็นความผ่องแผ้วของบารมี

สิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ของบารมีทั้งหลายคือความตระหนี่และอกุศลธรรมที่เหลือทั้งหมด โดยสรุปอกุศลมูล ๓ คือโลภะ โทสะ โมหะเป็นปฏิปักษ์ต่อบารมีทั้งหลาย

ข้อปฏิบัติ(วิธีปฏิบัติ)บารมีทั้งหลายคือ การทำความอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลายด้วยการสละเครื่องอำนวยความสะดวกแก่ชีวิต(อามิสทาน)และการแสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย

บารมีจำแนกเป็นระดับรวมแล้วมี ๓๐ ประการ คือ

๑) บารมี ๑๐ ๒) อุปบารมี ๑๐

๓) ปรมัตถบารมี ๑๐

โดยสาระก็คือ บารมีเป็นธรรมขาวเจือด้วยธรรมดำ อุปบารมีเป็นธรรมขาวไม่เจือด้วยธรรมดำ ปรมัตถบารมีเป็นธรรมไม่ขาวไม่ดำ[๔]

การสงเคราะห์(การรวม)บารมี คือ การสรุปรวมให้มีจำนวนข้อน้อยลงแล้วขยายเป็นกลุ่ม เช่น เป็นบารมี ๖ คือ

๑) ทานบารมี ๒) ศีลบารมี

๓) ขันติบารมี ๔) วิริยบารมี

๕) ฌานบารมี ๖) ปัญญาบารมี

---

[๔] มีหลายนัย เช่น บารมีคือบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในเบื้องต้น อุปบารมีคือบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบริบูรณ์สมภูมิของพระโพธิสัตว์ ปรมัตถบารมีคือบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบริบูรณ์แล้วสมภูมิของพระพุทธเจ้า อีกนัยหนึ่ง บารมีคือการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น อุปบารมีคือทำประโยชน์เพื่อตน ปรมัตถบารมีคือทำประโยชน์ด้วยการบรรลุพลธรรมและเวสารัชชธรรม อีกนัยหนึ่ง บารมีคือการบำเพ็ญบารมีตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางใจ(มโนปณิธาน)จนถึงการตั้งความปรารถนาทางวาจา(วจีปณิธาน)อุปบารมีคือการบำเพ็ญบารมีตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางวาจาจนถึงการตั้งความปรารถนาทางกาย ปรมัตถบารมีคือการบำเพ็ญบารมีตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางกายเป็นต้น; ขุ.จริยา.อ. ๔๕๐-๔๕๑.

แล้วจับคู่ขยายเป็น ๑๕ หมวด เช่น ทานบารมีกับศีลบารมี หมายถึง การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น[๕]

อุบาย(วิธีการ)ให้บารมีทั้งหลายสำเร็จก็คือ การสะสมบุญญาธิสมภารอุทิศสัมมาสัมโพธิญาณโดยไม่ทำให้บกพร่อง กระทำโดยความเคารพด้วยความเอื้อเฟื้อและนับถือมาก ในสัมมาสัมโพธิญาณ ทำความเพียรต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน

บารมีทั้งหลายที่จะให้สำเร็จประโยชน์สูงสุดคือสัมมาสัมโพธิญาณนั้น กำหนดระยะเวลาบำเพ็ญ ๓ ระดับ ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้บำเพ็ญ ดังนี้

๑) ผู้มากด้วยปัญญา(ปัญญาธิกบารมี)ใช้เวลา ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัลป์

๒) ผู้มากด้วยศรัทธา(สัทธาธิกบารมี) ใช้เวลา ๘ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัลป์

๓) ผู้มากด้วยวิริยะ(วิริยาธิกบารมี)ใช้เวลา ๑๖ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัลป์

บารมีทั้งหลายที่บำเพ็ญสมบูรณ์บริบูรณ์ย่อมให้อานิสงส์นานัปประการ เช่น นิยตโพธิสัตว์(พระโพธิสัตว์ผู้มีฐานะและบทบาทสมบูรณ์)พ้นจากอนันตริยกรรมทั้ง ๕ มีศรัทธามั่นคง มีสัมมาทิฏฐิฝ่ายเดียว มีจิตน้อมในเนกขัมมะ(หลีกจากกาม) ทำประโยชน์แก่ชาวโลกส่วนเดียว มีสติสัมปชัญญะ ความหนาวก็บำราศไป ความร้อนก็สงบ

บารมีทั้งหลายที่บำเพ็ญสมบูรณ์บริบูรณ์ย่อมให้ผลคือความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีสิริคือธรรมกายอันประกอบด้วยคุณธรรมประมาณมิได้ มีพระรูปกายประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ อนุพยัญชนะ ๘๐

---

[๕] ขุ.จริยา.อ. ๔๕๑-๔๕๘.

สรุปความว่า คำว่า “บารมี” แปลว่า ถึงฝั่ง ธรรมเครื่องถึงซึ่งฝั่ง[๖] ภาษาอังกฤษนิยมใช้คำว่า “Perfection” แปลว่า ความสมบูรณ์ หมายถึงคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมาที่ทำให้ยิ่งใหญ่ซึ่งจะส่งผลให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ปฏิปทาอันยวดยิ่งที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด บำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง ทสบารมีคือบารมี ๑๐ ประการ เป็นพุทธการกธรรม คำว่า “พุทธการกธรรม” แปลว่า ธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงทสบารมีนั่นเอง ดังความเป็นมาว่า สุเมธดาบสเมื่อได้รับคำพยากรณ์จากพระทีปังกรพุทธเจ้าว่า “ดาบสนี้นอนกระทำอภินิหารเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนาของดาบสนี้จักสำเร็จในที่สุด ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป จากนี้ไป ดาบสนี้จักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม และพระนครนามว่ากบิลพัสดุ์จักเป็นที่อยู่อาศัยของเขาในอัตภาพนั้น พระเทวีพระนามว่ามายาจักเป็นพระมารดา พระราชาพระนามว่าสุทโธทนะจักเป็นพระบิดา ...” จึงพิจารณาใคร่ครวญถึงพุทธการกธรรมที่พระโพธิสัตว์ในปางก่อนเคยประพฤติมา ก็เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ไปจนถึงอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐ กล่าวเตือนตนว่า “สุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่นี้ไป เจ้าควรบำเพ็ญทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ เจ้าต้องไม่เห็นแก่ทรัพย์ ยศ บุตร ภรรยา หรืออวัยวะใหญ่น้อย บริจาคทุกๆอย่างเท่าที่ปรารถนาแก่ยาจก... สุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่นี้ไป เจ้าควรบำเพ็ญอุเบกขาบารมี ควรเป็นผู้มีอารมณ์เป็นกลาง

---

[๖] “บารมี” มีความหมายตามรูปศัพท์หลายนัย เช่น ปูเรตีติ ปรโม, ทานาทีนํ คุณานํ ปูรโก ปาลโก จาติ โพธิสตฺโต ปรมสฺส อยํ, ปรมสฺส วา ภาโว กมฺมํ วา ปารมี ทานาทิกิริยาว แปลว่า บุคคลใดย่อมบำเพ็ญ บุคคลนั้นชื่อว่าผู้บำเพ็ญ(ปรมะ) บุคคลผู้ยังให้เต็มและผู้รักษาคุณทั้งหลายมีทานเป็นต้น คือ พระโพธิสัตว์ บุคคลนั้นชื่อว่าปรมะ กิริยานี้ของพระปรมะก็ดี หรือภาวะของพระปรมะนั้น หรือกรรมของท่านก็ดี ชื่อว่าบารมี ได้แก่การกระทำความดีมีทานเป็นต้น, William Dwight Whitney, **The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language**, (Delhi: Motilal Banarasidass, 1960), p.100 อ้างใน สิรินธร, **ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า หน้า ๑๐.

ทั้งในความสุข ทั้งในความทุกข์ เจ้าต้องมีอารมณ์เป็นกลางในความสุขและความทุกข์เหมือนแผ่นดิน..."[๗]

ทสบารมีจึงเป็นธรรมที่ผู้ประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์ตั้งปณิธานที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตต้องบำเพ็ญให้ครบถ้วนสมบูรณ์เมื่อได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแล้ว ต้องกำหนดไว้ในใจว่าจะบำเพ็ญให้สมบูรณ์ทั้ง ๓ ระดับ คือ

๑) ระดับบารมี ๒) ระดับอุปบารมี

๓) ระดับปรมัตถบารมี

เป็นระยะเวลาแตกต่างกันออกไป คือ พระโพธิสัตว์ปัญญาธิกะผู้มากด้วยปัญญาบำเพ็ญบารมีใช้ปัญญานำเป็นเวลา ๔ อสงไขยแสนกัป พระโพธิสัตว์สัทธาธิกะผู้มากด้วยศรัทธา บำเพ็ญบารมีใช้ศรัทธานำเป็นเวลา ๘ อสงไขยแสนกัป พระโพธิสัตว์วิริยาธิกะผู้มากด้วยวิริยะ(ความเพียร) บำเพ็ญบารมีใช้วิริยะนำเป็นเวลา ๑๖ อสงไขยแสนกัปจึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เกณฑ์ในการแบ่งบารมีออกเป็นระดับต่างๆ นั้น มีหลายแง่ เช่น ในข้อทาน สละทรัพย์ภายนอกทุกอย่างได้เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นทานบารมี สละอวัยวะเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นทานอุปบารมี สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นทานปรมัตถ-บารมี[๘] ในข้อศีล การรักษาศีลอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนโดยมุ่งประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นที่ตั้ง เป็นศีลบารมี การรักษาศีลได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนแม้ในสถานการณ์ยากลำบากเป็นอุปสรรคต่อการรักษาศีล เป็นศีลอุปบารมี การรักษาศีลได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนด้วยจิตใจที่มั่นคงไม่หวั่นไหว(อธิษฐานบารมี)แม้ในสถานการณ์ยากลำบากถึงขึ้นทำให้เสียชีวิต เป็นศีลปรมัตถบารมี ข้อธรรมในทสบารมี แท้จริง

---

[๗] ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๖, ๓๖-๔๕.

[๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

เป็นข้อธรรมทั่วไป แต่ความแตกต่างอยู่ที่กุศลเจตนาของผู้บำเพ็ญที่จะทำให้สมบูรณ์บริบูรณ์ครบถ้วนโดยมุ่งประโยชน์ของผู้อื่นเป็นที่ตั้งแม้จะทำให้ตัวเองสิ้นชีวิตก็ตาม คำว่า "สมบูรณ์ครบถ้วน" มี ๒ นัย คือ

๑) วัตถุที่ให้บริสุทธิ์ มีกุศลเจตนา และผู้รับบริสุทธิ์

๒) บำเพ็ญครบระดับบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

ประเด็นครบ ๓ ระดับนี้ ไม่ได้หมายถึงว่าใน ๑ ชาติของพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญได้ครบหมด บางชาติมีโอกาสบำเพ็ญได้ระดับบารมี บางชาติมีโอกาสบำเพ็ญได้ถึงระดับอุปบารมี บางชาติมีโอกาสบำเพ็ญได้ถึงระดับปรมัตถบารมี ขึ้นอยู่กับกาละและเทศะ สำคัญอยู่ที่พระโพธิสัตว์มีกุศลเจตนาพร้อมตลอดเวลาที่จะบำเพ็ญบารมีได้ทุกระดับ

อนึ่ง ในการบำเพ็ญทสบารมีนั้น ตามที่ปรากฏในคัมภีร์เช่นว่า "พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรบำเพ็ญทานบารมี" ข้อนี้ไม่ได้หมายถึงว่าพระเวสสันดรบำเพ็ญเฉพาะทานบารมีเท่านั้น บำเพ็ญบารมีข้ออื่นด้วย แต่สถานะและบทบาทในขณะเป็นพระเวสสันดร ทานบารมีเด่นที่สุด ในกรณีเดียวกันนี้ พึงเห็นสมัยพระโพธิสัตว์เกิดเป็นอกิตติดาบส ได้บำเพ็ญทานอย่างเอกอุ บริจาคมหาทานตลอด ๗ วัน เมื่อทรัพย์ยังไม่หมด คิดว่า "ทรัพย์นี้ไม่ได้มีประโยชน์สำหรับเราผู้ประสงค์อยากได้จงรับเอาไปตามความต้องการ" เปิดประตูเรือน เปิดห้องมหาสมบัติที่เต็มไปด้วยเงินและทองเป็นต้น ประกาศให้คนทั้งหลายมาขนเอาทรัพย์ไปตามต้องการ ส่วนตัวเองออกบวชเป็นดาบส อกิตติดาบสได้บำเพ็ญทานบารมีเด่นที่สุด แต่ก็ได้บำเพ็ญบารมีอื่นควบคู่ไปด้วย คือ[๙] ชื่อว่าบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เพราะการออกบวช ชื่อว่าบำเพ็ญศีลบารมีเพราะมีศีลและอาจาระบริสุทธิ์ด้วยดี ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยบารมี เพราะข่มกามวิตกเป็นต้นได้ด้วยดี ชื่อว่าบำเพ็ญขันติบารมีเพราะขันติสังวรถึงความยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง ชื่อว่าบำเพ็ญสัจจบารมี เพราะปฏิบัติตนตามสมควรแก่

---

[๙] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๓/๒๙, ๔๐.

คำปฏิญญา ชื่อว่าบำเพ็ญอธิษฐานบารมี เพราะตั้งใจสมาทานอันไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง ชื่อว่าบำเพ็ญเมตตาบารมี เพราะอัธยาศัยเกื้อกูลในสรรพสัตว์ ชื่อว่าบำเพ็ญอุเบกขาบารมี เพราะเข้าถึงความเป็นกลางในความผิดปกติที่สัตว์และสังขารกระทำแล้ว ชื่อวาบำเพ็ญปัญญาบารมี เพราะปัญญาอันเป็นกุสโลบายซึ่งสหชาตปัญญาและปัญญาให้สำเร็จความประพฤติในการขัดเกลากิเลสอย่างยิ่ง เพราะรู้ธรรมอันเป็นอุปการะและธรรมที่ไม่เป็นอุปการะแก่บารมีเหล่านั้น แล้วละธรรมอันไม่เป็นอุปการะเสีย มุ่งประพฤติเฉพาะในธรรมอันเป็นอุปการะ

อีกกรณีหนึ่ง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นเจ้าชายยุธัญชัย แม้จะเน้นเนกขัมมบารมี ก็ชื่อว่าครบ ๑๐ ประการ คือ การบริจาคมหาทานเมื่อก่อนบวช และการสละราชสมบัติเป็นต้นของพระมหาสัตว์นั้นเป็นทานบารมี การสำรวมกายวาจาเป็นศีลบารมี การบรรพชาและการบรรลุฌานเป็นเนกขัมมบารมี ปัญญาเริ่มต้นด้วยทำมนสิการโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนบรรลุอภิญญาเป็นที่สุด และปัญญากำหนดธรรมเป็นอุปการะและไม่เป็นอุปการะแห่งทาน เป็นต้น เป็นปัญญาบารมีความเพียรยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จในที่ทั้งปวง เป็นวิริยบารมี ญาณขันติและอธิวาสนขันติ เป็นขันติบารมีการไม่พูดผิดจากคำปฏิญญา ชื่อว่าสัจจบารมี การตั้งใจสมาทานอันไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง ชื่อว่าอธิษฐานบารมี เพราะจิตคิดแต่ประโยชน์ในสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยอำนาจ แห่งเมตตาพรหมวิหาร ชื่อว่าเมตตาบารมี ด้วยการวางเฉยในความผิดปกติที่ทำแล้วในสัตตสังขารและด้วยอุเบกขาพรหมวิหาร ชื่อว่า อุเบกขาบารมี[๑๐]

---

[๑๐] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๖/๒๖๘-๒๖๙.

ทสบารมี ๑ : ทาน

ความหมายและประเภทของทาน

"ทาน" แปลว่า การให้ การสละ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ เป็นการให้เพื่ออนุเคราะห์ เช่น การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากด้วยเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นการให้เพื่อสงเคราะห์ เช่น ให้คนทั่วไปเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจสมานไมตรี แสดงน้ำใจ เป็นการให้[๑๑]

๑. อามิสทาน การให้สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ให้เสื้อผ้าเครื่องแต่งตัว ให้ข้าวน้ำ ให้ที่อยู่อาศัยให้ยารักษาโรค หรือสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ เป็นอุปกรณ์หรือเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกแก่ชีวิต

๒. ธรรมทานการให้ธรรม เช่น ให้กำลังใจ ให้อภัย ให้คำแนะนำสั่งสอน เรื่องของธรรมทานเห็นได้ชัดในบุญกิริยาวัตถุ(หลักการทำบุญ) ๑๐ ประการ เช่น อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ถือเป็นธรรมทานเพราะให้ความสบายใจ ก่อให้เกิดความชื่นชมยินดีของผู้พบเห็น ที่สำคัญเป็นแบบอย่างอันดีงามของผู้พบเห็น เป็นทิฏฐานุคติแก่อนุชนคนรุ่นหลัง เวยยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการขวยขวายช่วยเหลือ ถือเป็นธรรมทานเพราะให้กำลังกายเช่นช่วยยกช่วยหามบ้าง เป็นการให้กำลังใจเช่น ไปร่วมประชุมร่วมคิดร่วมพูดร่วมให้ข้อเสนอแนะ หรือแม้

---

[๑๑] "ทาน" มิใช่ถูกต้องดีงามหรือเป็นบุญเสมอไป ทานบางอย่างถือไม่ได้ว่าเป็นทานและเป็นบาปด้วย เช่น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกกล่าวถึงการให้ที่ไม่เป็นบุญ ๕ อย่าง คือ (๑) มัชชทาน การให้น้ำเมา (๒) สมัชชทาน ให้มหรสพ (๓) อิตถีทาน ให้สตรี (๔) อุสภทาน ให้โคผู้อุสภะ คือปล่อยให้โคผู้เข้าไปในฝูงโค (๕) จิตรกรรมทาน ให้ภาพศิลปะยั่วกิเลส, วิ.ป. (ไทย) ๘/๙๗๙/๓๒๖, ในคัมภีร์มิลินทปัญหา กล่าวถึงทาน ๑๐ อย่างที่ไม่นับว่าทาน อันจะนำไปสู่อบาย ประกอบด้วยทาน ๕ อย่างที่กล่าวแล้วและเพิ่มอีก ๕ อย่าง คือ (๖) สัตถทาน ให้อาวุธ (๗) วิสทาน ให้ยาพิษ (๘) สังขลิกทาน ให้โซ่ตรวน (๙) กุกกุฏสูกรทาน ให้ไก่และสุกร (๑๐) ตุลากูฏมานกูฏทาน ให้เครื่องชั่งตวงวัดโกง, มิลินฺท.๓๕๒ ข้อความจาก พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, หน้า ๑๒๘-๑๒๙. แต่ทานที่กล่าวถึงในงานวิจัยนี้ มุ่งทานที่เป็นบุญ อยู่ในฝ่ายทานบารมี

ไปร่วมโดยไม่ได้แสดงออกอะไรก็ชื่อว่าให้กำลังใจเป็นกัลยาณมิตร สร้างความอบอุ่นได้ ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยให้คุณความดี ยกให้เป็นผลงานของเพื่อนร่วมงานทุกคน ถือเป็นธรรมทานเพราะให้ความภาคภูมิใจแก่ผู้ทำงาน สร้างความปราโมทย์ปีติยินดีแก่ผู้ทำงาน ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการชื่นชมยินดีในความดีของผู้อื่น ถือเป็นธรรมทานเพราะสร้างขวัญและกำลังใจแก่ผู้ประสบความสำเร็จยิ่งๆ ขึ้นไป ธัมมเทสนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม

ทาน ๒ ประเภทนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างคือ อามิสทาน(ให้สิ่งของ)และธรรมทาน(ให้ธรรม) บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ”[๑๒] ทานแบ่งอีกลักษณะหนึ่งคือ

๑) สังฆทาน ให้แก่สงฆ์หรือให้เพื่อส่วนรวม

๒) ปาฏิปุคลิกทาน ให้เจาะจงแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ

องค์ประกอบและความสมบูรณ์ของทาน[๑๓]

อามิสทานที่มีองค์ประกอบดังต่อไปนี้ถือว่ามีความสมบูรณ์ จะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

---

[๑๒] ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓, ๑๐๐/๔๗๗. มีการแบ่งประเภททานอีกลักษณะหนึ่ง คือ (๑) ปาฏิปุคคลิกทาน ให้โดยเจาะจงบุคคลผู้รับ (๒) สังฆทาน ให้โดยไม่เจาะจงบุคคลผู้รับ

[๑๓] ดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน สมเด็จพระมหาวีรวงศ์(พิมพ์ ธมฺมธโร), **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗๑-๒๘๖. นอกจากนี้ มีคำอธิบายหลักการให้ทานที่สมบูรณ์ครบถ้วนซึ่งจะมีอานิสงส์มาก ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) วัตถุสัมปทา ถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือบุคคลผู้เป็นที่ตั้งรองรับทานหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เขตตสัมปทา ถึงพร้อมด้วยเขตคือนา หมายถึงทักขิไณยบุคคลผู้เป็นพระอรหันต์หรือพระอนาคามีบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ (๒) ปัจจยสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัจจัย คือสิ่งที่จะให้ทานต้องบริสุทธิ์ ได้มาโดยชอบธรรม (๓) เจตนาสัมปทา คือต้องมีเจตนาดีทั้งก่อนให้(ปุพพเจตนา) กำลังให้(มุญจนเจตนา) และหลังให้ทาน(อปราปรเจตนา) (๔) คุณาติเรกสัมปทา ถึงพร้อมด้วยคุณพิเศษ คือผู้รับทานมีคุณสมบัติพิเศษ เช่น เพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ๆ ; ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/บทนำ/(๓๔)

๑. วัตถุบริสุทธิ์ หมายถึง สิ่งของที่จะให้นั้นได้มาโดยความบริสุทธิ์ โดยความสุจริตยุติธรรม ถ้าเป็นเงินทองก็ได้มาโดยการประกอบสัมมาอาชีพ ไม่ทุจริตคดโกงหรือลักขโมยเขามา ถ้าเป็นข้าวของเครื่องใช้ก็ได้มาโดยใช้เงินบริสุทธิ์ไปซื้อหามา

นอกจากนี้ คำว่า "วัตถุบริสุทธิ์" ยังมีนัยบ่งองค์ประกอบดีงามหลายอย่างกล่าวโดยสรุปประกอบด้วย

๑) ได้มาโดยไม่เอาเปรียบใคร

๒) ได้มาโดยไม่ได้ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

๓) ได้มาโดยสุจริตยุติธรรม

๔) ได้มาโดยความพอใจทุกฝ่าย

๕) ได้มาโดยเหมาะควรแก่ฐานะและบทบาทของบุคคลนั้นๆ

๒. เจตนาบริสุทธิ์ หมายถึง ผู้ให้มีกุศลเจตนาอย่างแท้จริง ให้ทานโดยประสงค์จะสงเคราะห์อนุเคราะห์หรือบูชาคุณอย่างแท้จริง ไม่มีเจตนาแอบแฝงที่จะโฆษณาประชาสัมพันธ์ตัวเอง ที่สำคัญ ความมั่นคงของกุศลเจตนามีอยู่ต่อเนื่องทั้งก่อนให้ กำลังให้ และหลังจากให้แล้ว ตัวอย่างการให้ด้วยเจตนาบริสุทธิ์(กุศลเจตนา) เช่น ให้เพราะคิดว่าทานเป็นสิ่งที่ดี ให้เพื่อเป็นการอนุเคราะห์ ให้เพื่อฝึกฝนใจตัวเองให้ดีงาม ให้เพราะบรรพบุรุษเคยทำมาเป็นประจำ ให้เพราะคิดว่าให้แล้วจิตใจเลื่อมใสเบิกบาน ให้เพื่อประดับปรุงแต่งจิตใจ ส่วนตัวอย่างการให้ด้วยเจตนาไม่บริสุทธิ์ เช่น ให้เพราะหวังได้ ให้เพราะกลัว ให้เพราะหลง ให้เพราะคิดว่าตายแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ ให้เพราะคิดว่า เกียรติศัพท์อันดีงามย่อมเลื่องลือไป[๑๔] คำว่า "เจตนาไม่บริสุทธิ์" นี้ไม่ได้หมายความถึงเจตนาไม่ดี แต่หมายถึงเจตนาที่มีความอยากเพื่อตัวเองเป็นแรงจูงใจ

ทานที่ประกอบด้วย "เจตนาบริสุทธิ์" นั้น มีนัยเหมือนกับคำว่า "จาคะ" เป็นการให้โดยมิได้หวังผลตอบแทน ให้แล้วก็ไม่มีปัญหาในการที่จะมาเกิดความทุกข์

---

[๑๔] ดูรายละเอียดใน องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๑-๓๓/๒๘๗-๒๘๙.

ความเดือดร้อนหรือเศร้าโศกผิดหวังในภายหลังว่า "ทำแล้วไม่ได้อย่างนั้น ไม่เป็นอย่างนี้" เพราะเมื่อความโลภไม่ครอบงำใจ ไม่หมายใจคิดจะเอา ไม่มีความหวงแหนปิดบังอยู่ข้างในแล้ว ใจก็เปิดกว้างออก เป็นลักษณะการให้ของบัณฑิตหรืออริยสาวก ดังที่พระสารีบุตรกล่าวว่า "บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ให้ทานเพราะเห็นแก่อุปธิสุข (สุขเจืออามิส) ย่อมไม่ให้ทานเพื่อภพใหม่ แต่บัณฑิตเหล่านั้นย่อมให้ทานเพื่อกำจัดกิเลส เพื่อไม่ก่อภพต่อไป"[๑๕] และพึงเห็นตัวอย่างกรณีอกิตติดาบสบำเพ็ญทานบารมีกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า[๑๖] "เมื่อเราให้ทานแก่อินทพราหมณ์นั้น เราจะได้ปรารถนายศและลาภก็หามิได้ แต่เราปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น จึงได้ประพฤติกรรมเหล่านั้น"

๓. บุคคลบริสุทธิ์หมายถึงทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นคนบริสุทธิ์ มีศีลธรรมตามชั้นภูมิของตนเอง บุคคลบริสุทธิ์ เช่น เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ) สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ(พยายามชอบ) สัมมาสติ(ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ) เฉพาะในส่วนของผู้รับทาน ผู้ประกอบด้วยความชอบดังกล่าวนี้ เปรียบเหมือนผืนนาที่ไม่ลุ่มและดอน ไม่มีหินและกรวด ไม่มีดินเค็ม เป็นที่ไถลงลึกได้ มีทางน้ำเข้าและทางน้ำออก มีเหมืองและมีคันนา พืชที่หว่านลงในผืนนาที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ย่อมมีผลมาก มีความชื่นใจมาก มีความเจริญมาก[๑๗]

ส่วนธรรมทาน การให้ธรรม เช่น อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน เวยยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการขวยขวายช่วยเหลือ ธัมมเทสนามัย ให้คำแนะนำสั่งสอน ที่เป็นไปด้วยกุศลเจตนาก็ถือว่ามีความสมบูรณ์

---

[๑๕] พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๙๐๕-๙๐๖.

[๑๖] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๑๐/๓๓.

[๑๗] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๒๙๘-๒๙๒.

อานิสงส์ของทาน

นัยที่ ๑ อานิสงส์ทั่วไป มีหลายลักษณะ เช่น อานิสงส์ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า[๑๘]

"๑) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก

๒) สัตบุรุษผู้สงบย่อมคบหาผู้ให้ทาน

๓) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป

๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์

๕) ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์"

นอกจากนี้มีพุทธภาษิตว่าด้วยผลแห่งการให้ในลักษณะอื่นๆ เช่น ผู้ให้ของชอบใจย่อมได้รับของชอบใจ ผู้ให้ของเลิศย่อมได้รับของเลิศ ผู้ให้พร(ของประเสริฐ) ย่อมได้รับพร ผู้ให้ของประเสริฐที่สุดย่อมเข้าถึงฐานะประเสริฐที่สุด

อานิสงส์ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ดังบทให้พรว่า

"อายุโท พลโท ธีโร วณฺณโท ปฏิภาณโท สุขสฺส ทาตา เมธาวี สุขํ โส อธิคจฺฉติ อายุํ ทตฺวา พลํ วณฺณํ สุขญฺจ ปฏิภาณโท ทีฆายุ ยสวา โหติ ยตฺถ ยตฺถูปปชฺชติ

---

[๑๘] องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖. นอกจากนี้ อานิสงส์ของทานที่เป็นรูปธรรมปรากฏชัดในคัมภีร์พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ ว่าด้วยเรื่องกุศลกรรมที่เทพธิดาและเทพบุตรต่างๆ ทำไว้ในชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ทำให้มาเกิดในวิมานนั้นๆ ในจำนวนวิมานวัตถุ ๘๕ เรื่อง (+กลุ่มคุตติลวิมาน ๓๕ เรื่อง=๑๒๐) มีจำนวน ๙๑ เรื่องที่แสดงอานิสงส์ของทาน เช่น พระมหาโมคคัลลานเถระถามว่า "เพราะบุญอะไร ผิวพรรณของเธอจึงงามเช่นนี้ ผลอันพึงปรารถนาจึงสำเร็จแก่เธอในวิมานนี้ และโภคะทั้งหลายล้วนน่าพอใจจึงเกิดแก่เธอ" เทพธิดาตอบว่า "เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ ได้ถวายตั่งแด่บรรดาภิกษุผู้เพิ่งมาถึง ได้กราบไหว้ประคองอัญชลีและถวายทานตามกำลังทรัพย์ เพราะบุญนั้น ผิวพรรณดิฉันจึงงามเช่นนี้..."; ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑-๗/๑-๒.

แปลว่า ผู้มีปัญญา ให้อายุ ให้กำลัง ให้วรรณะ ให้ปฏิภาณ ผู้มีปัญญาให้ความสุขย่อมได้ประสบสุข บุคคลผู้ให้อายุ วรรณะ สุขะ และปฏิภาณ ไปเกิดในที่ใดๆ ย่อมเป็นผู้มีอายุยืน มียศในที่นั้นๆ”

นัยที่ ๒ อานิสงส์ตามเจตนามุ่งหวังดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า[๑๙] “บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใดก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาเห็นพวกขัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคหบดีมหาศาล ผู้เอิบอิ่มพรั่งพร้อมบำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณ ๕ จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้วเราพึงเกิดร่วมกับพวกขัตติยมหาศาล...’ หลังจากตายแล้ว เขาจึงเกิดร่วมกับพวกขัตติยมหาศาล”

นัยที่ ๓ อานิสงส์ตามคุณธรรมของผู้ให้ เช่น ผู้ให้ทานด้วยศรัทธา ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก ผู้ให้ทานโดยเคารพ ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีบุตร ภรรยา ทาส คนใช้ และกรรมกรตั้งใจฟังอย่างเงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ ผู้ให้ทานตามกาลอันสมควร(เช่นในเวลาเกิดทุพภิกขภัย) ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และสำเร็จความปรารถนาตามกาล ผู้ให้ทานด้วยจิตอนุเคราะห์ ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อบริโภคกามคุณ ๕ สูงยิ่งขึ้นไป ผู้ให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีโภคทรัพย์ปลอดภัยจากอันตรายต่างๆ เช่น ภัยจากไฟ จากน้ำไม่เกิดแก่โภคทรัพย์ของผู้นั้น[๒๐]

---

[๑๙] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๒-๒๙๔.

[๒๐] องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๒๔๔-๒๔๕.

ทานในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ ทานบารมี หมายถึง สัปปุริสทาน ได้แก่ ลักษณะการให้ของสัตบุรุษ ๘ ประการ

๑) ให้ของที่สะอาด ๒) ให้ของที่ประณีต

๓) ให้ตามกาล ๔) ให้ของที่สมควร

๕) เลือกให้คือเลือกสิ่งที่ไม่ดีออกแล้ว ถวายแต่สิ่งที่ดีพร้อมกันนั้นก็แสวงบุคคลที่สมควรรับ

๖) ให้เป็นนิตย์ ๗) กำลังให้ก็ทำจิตใจให้ผ่องใส

๘) ครั้นให้แล้วก็ดีใจ[๒๑]

การให้ของสัตบุรุษมีองค์ประกอบบริสุทธิ์ครบถ้วนทั้งด้านสิ่งของที่ให้ เจตนาของผู้ให้ และบุคคลผู้ให้ บุคคลผู้รับก็เป็นคนดีมีศีลธรรม คำว่า “บารมี” แปลว่า ให้เกิดความสมบูรณ์ครบถ้วน หรือให้ถึงฝั่งแห่งคุณความดี การให้ตามนัยที่ ๑ นี้ จึงถือเป็นทานบารมีได้ เพราะมีอานิสงส์ที่จะส่งต่อสืบทอดให้งอกงามยิ่งๆ ขึ้นไป จนกระทั่งถึงฝั่งสูงสุดแห่งคุณความดี

นัยที่ ๒ ทานบารมี หมายถึงการให้ของผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการครบถ้วน[๒๒]

---

[๒๑] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๒๙๖-๒๙๗.

[๒๒] ธรรมสโมธานหรืออัฏฐธัมมสโมธาน แปลว่า การประชุมกันแห่งธรรม ๘ ประการ ประกอบด้วย ๑) มนุสฺสตฺตํ ความเป็นมนุษย์ กว่าจะได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นแสนยาก ดังพุทธภาษิตว่า กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ การได้ความเป็นมนุษย์แสนยาก ผู้ที่จะมาเกิดมนุษย์ก็ต้องทำความดีบำเพ็ญศีลบารมีอย่างต่อเนื่อง ๒) ลิงฺคสมฺปตฺติ ความสมบูรณ์ด้วยเพศ นั่นคือเกิดเป็นชาย ๓) เหตุ มีอุปนิสัยพร้อมที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นได้(แต่ไม่ได้ปรารถนาเพียงเป็นพระอรหันต์ แต่ปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ๔) สตฺถารทสฺสนํ ได้พบพระพุทธเจ้าที่ทรงพระชนม์อยู่ ๕) ปพฺพชฺชา ได้บวชเป็นสมณะ เป็นโยคี เป็นฤๅษี ๖) คุณสมฺปตฺติ สมบูรณ์ด้วยคุณคืออภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ๗) อธิกาโร ได้กระทำการยิ่งใหญ่คือพร้อมที่จะสละชีวิตแก่พระพุทธเจ้าได้ ๘) ฉนฺทตา มีกุศลฉันทะ มีอุตสาหะ ความพยายามมาก ; ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๔-๒๖.

สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ในยุคนั้นๆ ว่าจะเป็นได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น สมัยเกิดเป็นสุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์จากพระทีปังกรพุทธเจ้า แล้วบำเพ็ญบารมีต่างๆ ต่อเนื่องไป สมัยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะ บำเพ็ญทานบารมีโดยทรงให้ประกาศทุกวัน วันละ ๓ ครั้ง ให้คนทั้งหลายมารับทาน พอชาติสุดท้ายก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เกิดเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญบารมีเน้นทานบารมี

ระดับการบำเพ็ญทานในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ ทานบารมี

พระโพธิสัตว์โดยปกติก็มีอุปนิสัยฝักใฝ่ในทาน มีกุศลเจตนาในการให้อยู่ตลอดเวลา ให้อามิสทานบ้าง ธรรมทานบ้าง ตามปกติในชีวิตประจำวัน ชื่อว่าบำเพ็ญทานบารมี ตัวอย่างการบำเพ็ญทานระดับนี้ เช่น พระโพธิสัตว์สมัยที่เกิดเป็นพระเจ้าสิวีราชทรงบำเพ็ญทาน เรื่องมีอยู่ว่า พระเจ้าสิวีทรงให้ทานทุกอย่างที่คนทั้งหลายนิยมให้กัน โดยไม่มีความกังวลพระทัยในการให้ ท้าวสักกะทรงทราบพระจริยาวัตรของพระองค์ ประสงค์จะทดลองจึงทรงแปลงเพศเป็นคนแก่ตาบอด ผมหงอก เดินตัวสั่นเข้าไปเฝ้าพระเจ้าสิวี กราบทูลว่า “ข้าแต่พระมหาราชาผู้ทรงธรรม นัยน์ตาทั้งสองของข้าพระองค์บอดเสียแล้ว ขอจงพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ข้าพระองค์เถิด”พระเจ้าสิวีได้ฟังคำของคนแก่นั้นแล้วทั้งดีใจและสลดใจประคองอัญชลี มีปีติและปราโมทย์ ได้พระราชทานนัยน์ตาทั้งสองข้างแก่เขาโดยไม่ลังเลพระทัยพร้อมกับตรัสกับอำมาตย์ทั้งหลายว่า

> เราบริจาคดวงตานั้นเพราะยศก็หามิได้ เราปรารถนาบุตร ทรัพย์ และแคว้นก็หาไม่ แต่นี้เป็นธรรมของสัตบุรุษที่ท่านประพฤติมาแต่โบราณ เพราะเหตุนั้น ใจของเราจึงยินดีในการให้ทานดวงตาทั้ง ๒ ข้าง เราจะเกลียดชังก็หาไม่ ตัวตนเราจะเกลียดชังก็หาไม่ แต่สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะเหตุนั้น เราจึงได้บริจาคดวงตา[๒๓]

---

[๒๓] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๒-๘๒ /๔๗๘-๔๘๓, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๗/๕๒-๘๒/๓๘-๕๕.

ระดับที่ ๒ ทานอุปบารมี

อามิสทานหรือธรรมทานที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญด้วยอัธยาศัยยิ่งใหญ่ไม่มีขอบเขตและด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ ด้วยสัจจะความจริงใจและอธิษฐานะคือจิตใจมั่นคง ชื่อว่าทานบารมี ตัวอย่างการบำเพ็ญทานระดับนี้ เช่น พระโพธิสัตว์สมัยที่เกิดเป็นพระเวสสันดร ทรงยินดีที่จะบริจาคทุกอย่างโดยที่สุดแม้ชีวิต เมื่อขึ้นครองราชสมบัติก็ทรงบริจาคช้างปัจจัยนาค ทำให้ถูกชาวเมืองขับออกไปอยู่ป่า พระเวสสันดรเมื่อทรงทราบสาเหตุที่ชาวกรุงสีพีโกรธเคือง พระองค์ทรงแสดงเจตนารมณ์ว่า “เราจะให้หทัย ให้จักษุ เงินทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ หรือแก้วมณีซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกของเราจะเป็นไรไป เมื่อยาจกมาถึง เราเห็นแล้วจะพึงให้แขนขวาแขนซ้ายก็ไม่หวั่นไหวเลย ใจของเรายินดีในการให้ ถึงชาวกรุงสีพีทั้งมวลจะขับไล่เราหรือจะเข่นฆ่าเรา หรือจะตัดเราออกเป็น ๗ ท่อนก็ตามเถิด เราจะไม่งดการให้เลย” ขณะเสด็จออกพระนคร มีคนมาขอราชรถ พระองค์ก็ทรงบริจาค ขณะอยู่ในป่า ชูชกมาขอพระโอรส(ชาลี)และพระธิดา(กัณหา)ก็ทรงบริจาค ด้วยพระทัยแน่วแน่ต่อพระสัพพัญญุตญาณ ดังที่ตรัสตอนหนึ่งว่า

> ชาลีลูกรัก มานี่เถิด เจ้าทั้ง ๒ ช่วยกันบำเพ็ญบารมีของพ่อให้เต็มเถิด จงช่วยกันโสรจสรงหทัยของพ่อให้เยือกเย็นเถิด จงเชื่อฟังคำของพ่อ เจ้าทั้ง ๒ เป็นดุจยานนาวาของพ่ออันไม่โยกโคลงในสาครคือภพเถิด พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักช่วยสัตว์โลกพร้อมด้วยเทวโลกให้ข้ามด้วย[๒๔]

ระดับที่ ๓ ทานปรมัตถบารมี

ทานบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กับอธิษฐานบารมี ชื่อว่าทานปรมัตถบารมี ตัวอย่างการบำเพ็ญทานระดับนี้ เช่นพระโพธิสัตว์สมัยที่เกิดเป็นกระต่ายป่าบำเพ็ญทาน เรื่องมีอยู่ว่า กระต่ายอาศัยอยู่ในป่ากับเพื่อนสัตว์ ๓ ตัว คือ ลิง สุนัข

---

[๒๔] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕-๒๐๐๖/๔๔๗-๔๙๗, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑๐/๑๖๕๕-๒๐๐๖/๓๘๓-๖๓๖, ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๘๘/๑๒๗.

จิ้งจอก และนาก สัตว์ทั้ง ๔ มีนิสัยเป็นบัณฑิต อยู่ร่วมกัน เวลาเย็นก็มาประชุมร่วมกัน กระต่ายบัณฑิตก็อบรมสั่งสอนว่า "ควรให้ทาน ควรรักษาศีล ควรทำการรักษาอุโบสถ"

วันหนึ่ง กระต่ายมองดูจันทร์รู้ว่าพรุ่งนี้จะเป็นวันอุโบสถ จึงให้โอวาทว่า "พรุ่งนี้เป็นวันอุโบสถ แม้ทั้งท่าน ๓ จงสมาทานศีล รักษาอุโบสถเถิด ทานที่ผู้ดำรงอยู่ในศีลให้แล้วจึงมีผลมาก เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ขอมาถึงแล้ว ท่านทั้งหลายก็ควรให้ทานจากอาหารที่จะพึงบริโภคเสียก่อน แล้วจึงบริโภคภายหลัง"

สัตว์ทั้ง ๓ รับคำแล้วกลับไปยังที่อยู่ของตน วันรุ่งขึ้นมีนายพรานคนหนึ่งตกเบ็ดได้ปลาตะเพียน ๗ ตัว ฝังทรายกลบไว้ นากออกหาอาหารได้กลิ่นปลานั้นแล้วจึงร้องขึ้น ๓ ครั้ง รู้ว่าไม่มีเจ้าของแล้วจึงคาบเอาปลาทั้ง ๗ ตัว ไปยังที่อยู่ของตนนอนรักษาศีลอยู่

ลิงเข้าไปในป่าได้มะม่วงมาแล้วก็กลับที่อยู่ตนนอนรักษาศีลอยู่ สุนัขจิ้งจอกส่วนกระต่ายรักษาศีลอยู่ในที่อยู่ของตนคิดว่า "ถึงเวลาเสียก่อน เราจึงจะออกไปกินหญ้าแพรก" แล้วคิดว่า "เราไม่สามารถให้หญ้าเป็นทานแก่คนผู้ที่มาขอเราได้ แม้งาและข้าวสารเราก็ไม่มี ถ้าผู้ขอมาถึง เราก็จะให้เนื้อของเราเป็นทาน" คิดแล้วก็นอนรักษาศีลอยู่ด้วยเดชแห่งศีลของกระต่ายโพธิสัตว์

ท้าวสักกะทรงทราบเรื่อง ประสงค์จะทดลองพญากระต่าย จึงแปลงร่างเป็นพราหมณ์ไปขออาหารจากนาก สุนัขจิ้งจอก และลิงตามลำดับแล้วได้ไปที่อยู่ของกระต่ายเพื่อขออาหาร โดยทำทีว่าเมื่อได้อาหารแล้วจะรักษาอุโบสถ กระต่ายดีใจจึงพูดว่า "พราหมณ์ ท่านมายังสำนักของข้าพเจ้าเพื่อการอาหาร ดีแล้ว วันนี้ ข้าพเจ้าจักให้ทานที่ข้าพเจ้ายังไม่เคยให้ ... ท่านไปเถิด ก่อกองไฟแล้วบอกข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะบริจาคตนโดดเข้ากองไฟ เมื่อร่างกายของข้าพเจ้าสุกแล้ว ท่านพึงบริโภคเนื้อ(ของข้าพเจ้า)แล้วบำเพ็ญธรรมเถิด"

พญากระต่ายโพธิสัตว์ลุกขึ้นแล้วสลัดตัว ๓ ครั้ง เพื่อให้แน่ใจว่าไม่มีสัตว์อะไรอยู่ในขนของตัวเองถูกไฟเผาไปด้วย จากนั้นกระโดดเข้ากองไฟอุทิศร่างกายให้เป็นทาน แต่กองไฟนั้นกลับเย็นเหมือนหญ้าหิมะ ไม่ไหม้ร่างของกระต่าย เมื่อทดลองได้ความจริงอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะจึงบอกความจริงว่าตนเองไม่ใช่พราหมณ์ แต่แปลงร่างเป็นพราหมณ์มาเพื่อทดลองการบำเพ็ญบารมี จากนั้น ท้าวสักกะจึงบันดาลบีบภูเขาเอาน้ำศิลามาจารึกรูปกระต่ายไว้ในดวงจันทร์ อุ้มพญากระต่ายโพธิสัตว์ให้นอนเหนือหญ้าแพรกอ่อนแล้วเสด็จกลับไปเทวโลก[๒๕]

ทสบารมี ๒ : ศีล

ความหมายและประเภทของศีล[๒๖]

พระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์โดยเครื่องมือคือศีล พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวถึงศีลไว้หลายนัยปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคมีอย่างเดียวคือ “ความเป็นปกติของตน” ศีลมี ๒ อย่างโดยแบ่งเป็น

๑) จาริตตศีล การทำตามสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า “สิ่งนี้ควรทำ”

๒) วาริตตศีล การไม่ฝ่าฝืนสิ่งที่ทรงห้ามไว้ว่า “สิ่งนี้ไม่ควรทำ”

หรือแบ่งเป็น

๑) อภิสมาจาริก ศีลสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ

๒) อาทิพรหมจริยก ศีลสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ หรือ

๑) วิรัติศีล ความงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น

๒) อวิรัติศีล คุณธรรมที่เหลือมีเจตนาเป็นต้น หรือ

---

[๒๕] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๑-๖๔/๑๖๙, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๖๑-๖๔/๒๗๙-๒๘๔.

[๒๖] สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระรจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕-๘๒.

๑) นิสิตศีล ๒) อนิสิตศีล หรือ

๑) กาลปริยันตศีล ๒) อาปาณโกฏิศีล หรือ

๑) สปริยันตศีล ๒) อปริยันตศีล หรือ

๑) โลกิยศีล ๒) โลกุตตรศีล

ศีลมี ๓ อย่าง โดยแบ่งเป็น

๑) หีนศีล ๒) มัชฌิมศีล

๓) ปณีตศีล หรือ

๑) อัตตาธิปเตยยศีล ๒) โลกาธิปเตยยศีล

๓) ธัมมาธิปเตยยศีล หรือ

๑) ปรามัฏฐศีล ๒) อปรามัฏฐศีล

๓) ปริปัสสัทธศีล หรือ

๑) วิสุทธศีล ๒) อวิสุทธศีล

๓) เวมติกศีล หรือ

๑) เสขศีล ๒) อเสขศีล

๓) เนวเสขานาเสขศีล

ศีลมี ๔ อย่าง โดยแบ่งเป็น

๑) หานภาคิยศีล ๒) ฐิตภาคิยศีล

๓) วิเสสภาคิยศีล ๔) นิพเพธภาคิยศีล หรือ

๑) ภิกขุศีล ๒) ภิกขุนีศีล

๓) อนุปสัมปันนศีล ๔) คหัฏฐศีล หรือ

๑) ปกติศีล ๒) อาจารศีล

๓) ธัมมตาศีล (๔) ปุพพเหตุกศีล หรือ

๑) ปาติโมกขสังวรศีล (๒) อินทริยสังวรศีล

๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ๔) ปัจจยสันนิสิตศีล

ศีลมี ๕ อย่าง โดยแบ่งเป็น

๑) ปริยันตปาริสุทธิศีล ๒) อปริยันตปาริสุทธิศีล

๓) ปริปุณณปาริสุทธิศีล ๔) อปรามัฏฐปาริสุทธิศีล

๕) ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล หรือ

๑) ปหานศีล ๒) เวรมณีศีล

๓) เจตนาศีล ๔) สังวรศีล

๕) อวีติกมศีล

การสมาทานรักษาศีล

เพื่อให้เป็นคนมีศีล บางกรณีบุคคลต้องทำกิจกรรมอันเป็นบุญเรียกตามหลักพระพุทธศาสนาว่า บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประกอบด้วย (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) ภาวนา นั่นคือการให้ทาน การสมาทานรักษาศีล การบำเพ็ญภาวนา การทำตนให้มีศีล โดยวิธีการกำหนดผูกใจงดเว้นความชั่วอย่างนี้เรียกว่า สมาทานวิรัติ ยังมีวิธีการทำตนให้มีศีล อีกอย่างหนึ่งคือแม้ไม่ได้สมาทานกำหนดผูกใจ ก็งดเว้นจากการประพฤติชั่วโดยหักห้ามใจ ไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจความโลภ โกรธ หลง วิธีนี้เรียกว่าสัมปัตตวิรัติ

ยังมีวิธีการอื่นอีก ตามธรรมเนียมของพระสงฆ์ เรียกว่า ปาริสุทธิศีลมี ๔ อย่าง ดังนี้

๑) ผู้ประกอบด้วยศรัทธา มีความสำรวมระวัง เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ทำให้เกิดมีศีลบริสุทธิ์ผุดผ่อง เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล

๒) ผู้มีสติ สำรวมอินทรีย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖ หรืออายตนะภายใน ๖ คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสกับสิ่งทั้งหลาย ใจนึกคิดเรื่องต่างๆ ระมัดระวังไม่ให้เกิดความรู้สึกยินดีเพลิดเพลิน หลงระเริงเมื่อประสบอิฏฐารมณ์ หรือระมัดระวังไม่ให้เกิดความอึดอัดขัดเคืองเมื่อประสบอนิฏฐารมณ์ ทำให้เกิดมีศีลบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่า อินทริยสังวรศีล

๓) ผู้ประกอบด้วยความเพียร ทำการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ เว้นจากการแสวงหาที่ไม่สมควร(อเนสนา) เว้นจากมิจฉาอาชีพ(อาชีพผิด) กล่าวคือเว้นจากการหาเลี้ยงชีพโดยการหลอกลวง การป้อยอ การทำบอกใบ้ การบีบบังคับ การแสวงหาลาภด้วยลาภ ทำให้เกิดมีศีลบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่า อาชีวปาริสุทธิศีล

๔) ผู้มีปัญญา พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วเสพ(ใช้สอย)จีวร ว่าเพียงเพื่อบำบัดความหนาว” ดังนี้ เป็นต้น ทำให้ศีลบริสุทธิ์ด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่า ปัจจยสันนิสสิตศีล

ในการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ การถือปฏิบัติปาติโมกข์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ไม่ด่าง ไม่พร้อย ไม่ทะลุ ไม่ขาด มีเป้าหมายสรุปได้เป็น ๒ ส่วนหลัก คือ

๑) เพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์

๒) เพื่อความสงบเยือกเย็นสุขใจและเอิบอิ่มใจ

ท้ายที่สุด ย่อมนำไปสู่สมาธิดังที่กล่าวแล้ว

ในระดับชาวบ้าน การสมาทานกำหนดรักษาศีลที่เป็นข้อๆ มีเป้าหมายชัดเจน คือ การไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ และความดับเย็นของจิตใจระดับโลกียะและอาจพัฒนาไปถึงระดับโลกุตตระ ผลอันน่าพอใจเหล่านี้ย่อมทำให้เกิดความสงบเยือกเย็นในจิตใจ สุขใจ และเอิบอิ่มใจ ท้ายที่สุดแล้วก็นำไปสู่สมาธิเช่นเดียวกันในกระบวนการปฏิบัติธรรมหรือการฝึกอบรมตนในระบบพุทธธรรม ศีลเป็นข้อปฏิบัติขั้นเริ่มต้นแรกที่สุดมุ่งไปที่ความประพฤติพื้นฐาน จึงเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่างๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น ในระบบการฝึกอบรมของไตรสิกขาศีลยังมิใช่ข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายโดยตัวของมันเอง แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ความเจริญขั้นต่อไปคือ “สมาธิ” สมาธิจึงเป็นจุดหมายจำเพาะของศีล โดยนัยนี้คุณค่าในด้านจิตใจของศีลจึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจในขั้นศีลก็คือเจตนา

ที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำความชั่วใดๆอยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่ง[๒๗] ความบริสุทธิ์ปลอดโปร่งแม้ย่อมเป็นฐานทำให้จิตจดจ่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยง่าย แม้จะเป็นเพียงระดับโลกียะ แต่สะสมนานไปย่อมกลายเป็นผลึกแห่งความดีที่มหึมาและมีพลังมหาศาลผลักดันไปสู่ระดับโลกุตตระได้

อานิสงส์ของศีล

ถามต่อไปว่า "ผลดีหรืออานิสงส์ที่บุคคลผู้รักษาศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์จะได้รับคืออะไร ? อะไรคือประโยชน์ของการสมาทานถือปฏิบัติศีลสิกขาบทเหล่านี้ ? คำสำคัญที่ใช้แทนผลหรืออานิสงส์ที่เป็นเป้าหมายระดับวิถีชีวิตในสังสารวัฏ คือ "สุคติ" ซึ่งมีความหมาย ๒ อย่างดังที่กล่าวมาแล้วกล่าวเฉพาะการถือปฏิบัติรักษาเบญจศีลสมบูรณ์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่างพร้อย ผู้รักษาย่อมได้รับอานิสงส์หรือประสบผลที่น่าปรารถนาทั้งด้านกายภาพและจิตภาพ) ทั้งในปัจจุบันชาติและอนาคต ซึ่งเป็นสุคติในความหมายที่ ๑ ดังต่อไปนี้[๒๘]

ข้อ ๑ ผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์(ปาณาติปาตาเวรมณี) ย่อมได้รับผลดี คือ

๑) มีอวัยวะทุกส่วนสมบูรณ์ ๒) มีสมบัติ(รูปร่าง)สูงใหญ่

๓) มีเชาว์ว่องไว ๔) มีเท้าตั้งอยู่ราบเรียบ

๕) ความงาม ๖) ความนุ่มนวล

---

[๒๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑**, หน้า ๗๖๒.

[๒๘] ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๔๐-๔๑.(ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์), ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงอานิสงส์ของศีลที่รักษาอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ สรุปความได้ว่า "๑) อิริยาบถน่าเลื่อมใส ๒) ทำความดีก็มีผล ๓) จิตใจไม่หวาดหวั่นเพราะความผิดของตน ๔) งดงามเหมือนดวงจันทร์เปล่งแสง ๕) กลิ่นกายฟุ้งขจรไปทำให้มนุษย์และเทวดาปรีดาปราโมทย์ ๖) กลิ่นศีลคือคุณความดีฟุ้งขจรไปทุกทิศ ๗) สักการะแม้เล็กน้อยที่มอบให้ผู้มีศีลย่อมมีผลมาก ๘) ตัดรากแห่งทุกข์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ๙) ได้สมบัติทั้งที่เป็นของมนุษย์และเป็นของทิพย์ ๑๐) จิตใจของผู้มีศีลย่อมตรงแน่วไปสู่นิพพาน ; สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๑๕-๘๒.

๗) ความสะอาด ๘) ความกล้า

๙) มีกำลังมาก ๑๐) มีวาจาสละสลวย

๑๑) เป็นที่รักของชาวโลก ๑๒) คำพูดไม่มีข้อเสียหาย

๑๓) บริวารไม่แตกแยก ๑๔) มีความองอาจ

๑๕) มีรูปร่างไม่บกพร่อง ๑๖) ไม่ตายเพราะถูกศัตรูทำร้าย

๑๗) มีบริวารมาก ๑๘) มีรูปงาม

๑๙) มีทรวดทรงดี ๒๐) มีโรคน้อย

๒๑) ไม่เศร้าโศก ๒๒) ไม่พลัดพรากจากสัตว์สิ่งของอันเป็นที่รักที่ชอบใจ

๒๓) มีอายุยืน

ข้อ ๒ ผู้งดเว้นจากการลักทรัพย์(อทินนาทานาเวรมณี) ย่อมได้รับผลดี คือ

๑) มั่งมีธนทรัพย์-เงินทอง

๒) มั่งมีธัญญทรัพย์-ข้าวปลาอาหาร

๓) มั่งมีโภคทรัพย์

๔) โภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น

๕) โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีความถาวรมั่นคง

๖) ได้โภคทรัพย์ที่ปรารถนาโดยฉับพลัน

๗) โภคทรัพย์ไม่ถูกแบ่งด้วยภัยคือพระราชา โจร น้ำ ไฟ ทายาทที่ไม่รักกัน

๘) ได้ธนทรัพย์ที่เป็นของส่วนตัว

๙) ได้โลกุตตรทรัพย์

๑๐) ไม่อดอยากไม่ยากแค้น

๑๑) อยู่เป็นสุข

ข้อ ๓ ผู้งดเว้นจากการประพฤติไม่ประเสริฐ(อพรหมจริยาเวรมณี) ย่อมได้รับผล คือ

๑) ไม่มีศัตรู ๒) เป็นที่รักของทุกคน
๓) ได้ข้าวน้ำผ้าและที่นอนเป็นต้น ๔) หลับสบาย
๕) ตื่นสบาย ๖) พ้นภัยในอบาย
๗) ไม่เกิดเป็นสตรีหรือคนไม่มีเพศ ๘) ความไม่โกรธ
๙) มีกิริยาแสดงถึงความเคารพ ๑๐) เป็นที่รักของสตรีและบุรุษ
๑๑) มีอินทรีย์สมบูรณ์ ๑๒) มีลักษณะบริบูรณ์
๑๓) ไม่มีความสงสัย ๑๔) มีความขวนขวายน้อย-ไม่วุ่นวายเกินเหตุ
๑๕) อยู่เป็นสุข ๑๖) ไม่มีภัยจากที่ไหน
๑๗) ไม่พลัดพรากจากสัตว์สิ่งของอันเป็นที่รัก

ข้อ ๔ ผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ(มุสาวาทาเวรมณี) ย่อมได้รับผลดี คือ

๑) มีอินทรีย์ผ่องใส ๒) มีวาจาไพเราะสละสลวย
๓) มีฟันเรียบและสะอาด ๔) ไม่อ้วนเกินไป
๕) ไม่ผอมเกินไป ๖) ไม่เตี้ยเกินไป
๗) ไม่สูงเกินไป ๘) มีสัมผัสสบาย-มีผิวกายอ่อนนุ่ม
๙) มีกลิ่นปากหอมเหมือนดอกอุบล ๑๐) คนใกล้ชิดเชื่อฟัง
๑๑) คำพูดน่าเชื่อถือ ๑๒) มีลิ้นอ่อนแดงบางเหมือนดอกโกมลและอุบล
๑๓) ไม่ฟุ้งซ่าน ๑๔) มั่นคงไม่คลอนแคลน

ข้อ ๕ ผู้งดเว้นจากสิ่งของมึนเมาคือสุราและเมรัย(สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา-เวรมณี) ย่อมได้รับผลดี คือ

๑) มีปฏิภาณได้ฉับพลันในกรณียกิจทุกอย่างในทุกเวลา

๒) มีสติมั่นคงทุกเมื่อ

๓) ไม่เป็นคนบ้า

๔) มีญาณ

๕) ไม่เกียจคร้าน

๖) ไม่เป็นคนโง่

๗) ไม่เป็นคนบ้า

๘) ไม่มัวเมา

๙) ไม่ประมาท

๑๐) ไม่หลง

๑๑) ไม่หวาดกลัว

๑๒) ไม่แข่งดี

๑๓) ไม่ต้องสงสัย-ไม่เป็นที่สงสัย

๑๔) ไม่ต้องแคลงใจ-ไม่เป็นที่แคลงใจ

๑๕) เป็นคนพูดคำจริง

๑๖) พูดแต่วาจาไม่ส่อเสียด ไม่หยาบคาย ไม่เพ้อเจ้อ

๑๗) ไม่เกียจคร้านทุกเวลา

๑๘) เป็นคนกตัญญู

๑๙) เป็นคนกตเวที

๒๐) ไม่ตระหนี่

๒๑) เสียสละ

๒๒) มีศีล

๒๓) เป็นคนตรง

๒๔) ไม่โกรธ

๒๕) มีหิริ

๒๖) มีโอตตัปปะ

๒๗) มีความเห็นตรง

๒๘) มีปัญญามาก

๒๙) มีความรู้

๓๐) เป็นบัณฑิต

๓๑) ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสผลดีหรืออานิสงส์อีกแนวหนึ่ง มีลักษณะเป็นการสรุปรวมทั้งหมด ดังนี้[๒๙]

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก

๒. กิตติศัพท์อันงาม(ชื่อเสียง)ของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป[๓๐]

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณ์บริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแกล้วกล้าไม่เก้อเขินเข้าไป

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติ....

ส่วน “สุคติ” ในความหมายที่ ๒ คือแดนกำเนิดที่ดีอันผู้ถือรักษาศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์จะไปเกิดหลังจากตายนั้นพึงเห็นตัวอย่างจากนิทานในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องท้าวสักกะ ดังนี้[๓๑]

ท้าวสักกะสมัยเกิดเป็นมฆมาณพ มีภรรยา ๔ คนคือ สุนันทา สุจิตรา สุธรรมา และสุชาดา ในภรรยา ๔ คนนั้น นางสุธรรมาสร้างช่อฟ้าในศาลาพักร้อน นางสุนันทาสร้างสระโบกขรณีให้คนได้อาบน้ำและดื่มกิน นางสุจิตราสร้างสวนดอกไม้ให้คนได้ชื่นชม ทั้ง ๓ คนตายไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนนางสุชาดาไม่ได้สร้างอะไร นั่งประดับแต่งตัวให้เวลาผ่านไป ตายไปเกิดเป็นนกยางที่ซอกภูเขาแห่งหนึ่ง ท้าวสักกะ

---

[๒๙] องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๖.

[๓๐] พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์และภิกษุทั้งหลายว่า “กลิ่นดอกไม้ลอยไปทวนลมไม่ได้ กลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณา หรือกลิ่นกระลำพักก็ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตบุรุษลอดไปทวนลมได้ เพราะสัตบุรุษขจรไปทั่วทุกทิศ กลิ่นศีลยอดเยี่ยมกว่ากลิ่นหอมเหล่านี้ คือ กลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณา กลิ่นดอกอุบล และกลิ่นดอกมะลิ ... กลิ่นกฤษณา หรือกลิ่นจันทน์นี้หอมเพียงเล็กน้อย แต่กลิ่นของท่านผู้มีศีล หอมมากที่สุด หอมฟุ้งไปทั่วทั้งเทวโลกและมนุษยโลก”; ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๔-๕๖/๔๓-๔๔.

[๓๑] มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๑-๑๖๓.

เพราะความสงสารอยากให้นางเกิดในสุคติ จึงได้แนะนำให้นางนกยางรักษาศีล ๕ ตั้งแต่นั้นมา นางถือปฏิบัติรักษาศีลอย่างเคร่งครัด กินแต่ปลาตายเท่านั้น เมื่อหาปลาตายไม่ได้ก็อดอาหารจนซูบผอมตายไปเกิดเป็นลูกสาวช่างทำหม้อในเมืองพาราณสี ถือปฏิบัติรักษาศีล ๕ อย่างเคร่งครัดตายไปเกิดเป็นลูกสาวของเวปจิตติผู้เป็นหัวหน้าอสูร ต่อมาท้าวสักกะได้ไปนำตัวมาอยู่ด้วยในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ การเกิดเป็นนกยางเป็นการเกิดในทุคติ นางนกยางรักษาศีล ตายไปเกิดเป็นมนุษย์และธิดาอสูรตามลำดับ นั่นคือการพ้นจากทุคติไปสู่สุคติ

ศีลในฐานะเป็นศีลบารมี

นัยที่ ๑ ศีลที่เป็นฐานแห่งข้อธรรมในไตรสิกขา มีลักษณะการส่งไม้ต่อกันไปเหมือนการเดินทางไปสู่เป้าหมายใดเป้าหมายหนึ่งโดยการนั่งยาน ๗ ผลัดตามลำดับวิสุทธิ ๗ ก็ได้ ดังที่พระปุณณมันตานีบุตรกล่าวกับพระสารีบุตรตอนหนึ่งว่า[๓๒]

"สีลวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งศีล)มีจิตตวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งจิต)เป็นเป้าหมาย

จิตติวิสุทธิมีทิฏฐิวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งความเห็น=ปัญญา)เป็นเป้าหมาย

ทิฏฐิวิสุทธิมีกังขาวิตรณวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งปัญญาที่ทำให้ข้ามพ้นความสงสัย)เป็นเป้าหมาย

กังขาวิตรณวิสุทธิมีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งปัญญารู้เห็นทางและมิใช่ทาง)เป็นเป้าหมาย

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิมีปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งปัญญารู้เห็นวิธีปฏิบัติ)เป็นเป้าหมาย

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิมีญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งปัญญารู้เห็นในมรรค)เป็นเป้าหมายข้อนี้ชื่อว่าศีลบารมี

---

[๓๒] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๑-๒๘๓.

อีกลักษณะหนึ่ง ศีลที่อยู่หมวดองค์มรรค ๓ ประการ ก็จัดเป็นศีลบารมี ดังนี้

๑) สัมมาวาจา แปลว่า วาจาชอบ หมายถึง วจีสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา ในระดับโลกียะหมายถึงอุปนิสัยดีงามทางวาจาของคนทั่วไป โดยปกติเป็นคนมีเจตนางดเว้นจากวจีทุจริต คือ งดเว้นจาการพูดเท็จ งดเว้นจากวาจาส่อเสียด งดเว้นจากวาจาหยาบคาย งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ในระดับโลกุตตระหมายถึงความดีงามทางวาจาของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีความงดความเว้น ความเว้นขาด มีเจตนาเว้นจากวจีทุจริตดังกล่าวแล้ว[๓๓] บุคคลที่พัฒนาอธิศีลสิกขามาถึงขั้นสัมมาวาจา มิใช่เพียงแต่งดเว้นวจีทุจริตดังกล่าวเท่านั้น แต่ยังถือได้ว่ามีความสะอาดทางวาจา เป็นคนบริสุทธิ์ทางวาจา เป็นหลักประกันความเป็นคนที่เชื่อถือได้ทางวาจา มีอุปนิสัยเว้นจากการใช้วาจาสร้างความแตกแยก เป็นคนยินดีในความสามัคคี บุคคลที่พัฒนาอธิศีลสิกขามาถึงขั้นสัมมาวาจา ถือได้ว่าเป็นคนมีอุปนิสัยกล่าวถ้อยคำไม่มีโทษ น่ารักอ่อนหวาน นิยมกล่าวถ้อยคำมีสาระใช้อ้างเป็นหลักฐานได้

นอกจากนี้ ลักษณะนิสัยที่พัฒนามาถึงขั้นสัมมาวาจา มีมาตรฐานด้านการแสดงออกทางวาจาในระดับที่ไม่เพียงแต่เว้นขาดจากการกล่าววาจาทุจริตเท่านั้น แต่ยังเว้นขาดจากการกล่าวคำที่อาจไปกระทบกระทั่งความรู้สึกของคนอื่น พร้อมกันนั้นก็มีลักษณะนิสัยรอบคอบกำหนดเวลา สถานที่ บุคคล หรือสังคมโดยรอบก่อนที่จะกล่าวคำใดคำหนึ่งออกไป

๒) สัมมากัมมันตะ แปลว่า การงานชอบ หมายถึงกายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย ในระดับโลกียะหมายถึงอุปนิสัยดีงามทางกายของคนทั่วไป โดยปกติเป็นคนมีเจตนางดเว้นจากกายทุจริต คือ งดเว้นจาการตัดรอนชีวิต งดเว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ในระดับ

---

[๓๓] พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๗๕๗, ม.อุ. ๑๔/๒๖๗-๒๗๘/๑๘๔-๑๘๖.

โลกุตตระ หมายถึงความดีงามทางกายของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีความงด ความเว้น ความเว้นขาด มีเจตนาเว้นจากกายทุจริตดังกล่าวแล้ว บุคคลที่พัฒนาอธิศีลสิกขามาถึงขั้นสัมมากัมมันตะ ถือได้ว่ามีความสะอาดทางกาย มีอุปนิสัยมิใช่เพียงเว้นจากกายทุจริตดังกล่าวเท่านั้น แต่ยังมีอุปนิสัยดีงามละเอียดลงยิ่งขึ้นไปอีก กล่าวคือมีจิตเมตตา โอบอ้อมอารีต่อบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่น เคารพสิทธิความเป็นเจ้าของของบุคคลอื่น

๓) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบเว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ รวมถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต ในขั้นที่ละเอียดขึ้นไป มีนัยรวมถึงการงดเว้นอกรณียวณิชชา คือการค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ ๕ อย่าง ได้แก่[๓๔]

๑) สัตถวณิชชา ค้าขายอาวุธภัณฑ์เครื่องประหาร

๒) สัตตวณิชชา ค้าขายมนุษย์และสัตว์

๓) มังสวณิชชา ค้าขายเนื้อสัตว์หมายถึงเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย

๔) มัชชวณิชชา ค้าขายน้ำเมารวมทั้งสิ่งเสพติดทั้งหลาย

๕) วิสวณิชชา ค้าขายยาพิษ

นัยที่ ๒ ศีลบารมี หมายถึงศีลของผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการครบถ้วน ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น การบำเพ็ญศีลของพระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาช้างสีลวะ สมัยเป็นพญานาคจัมเปยยะ สมัยเกิดเป็นสังขปาลนาคราช

ระดับการบำเพ็ญศีลในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ ศีลบารมี

พระโพธิสัตว์ที่มีอุปนิสัยเรียบร้อยดีงาม มีความสงบเยือกเย็นเป็นปกติ มีจริยาวัตรตามหลักปาริสุทธิศีล ๔ คือ

---

[๓๔] องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕, องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๗๗/๖๘.

๑) ปาติโมกขสังวรศีล ๒) อินทรียสังวรศีล

๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ๔) ปัจจยสันนิสสิตศีล

ชื่อว่าบำเพ็ญศีลบารมี หรือมีจิตใจที่ประกอบด้วยความสงบเย็นเป็นปกติและมีรูปลักษณะงดงาม เช่นสมัยที่เกิดเป็นพญาช้างสีลวะ พญาช้างนี้มีอวัยวะขาวผ่อง(ช้างเผือก)สีเปล่งปลั่งดังเงินยวง นัยน์ตาดังแก้วมณี ปากเช่นผ้ากัมพลแดง งวงเป็นดุจยวงเงินที่ประดับด้วยหยดทองสีสุก พอโตขึ้นก็มีช้าง ๘๐,๐๐๐ เชือก เป็นบริวาร วันหนึ่งพบนายพรานเดินหลงป่าอยู่จึงพาไปส่งที่บ้านแล้วกำชับไม่ให้นายพรานบอกที่อยู่ของตนแก่ใครๆ เพราะเกรงว่าช้างบริวารทั้ง ๘๐,๐๐๐ เชือกจะไม่ปลอดภัย แต่พรานนั้นเห็นรูปลักษณ์ที่งดงามของพญาช้างโดยเฉพาะงา พอกลับถึงบ้านก็ไปหาพวกช่างทำงา เสนอตัวที่จะหางาของช้างที่มีชีวิตอยู่มาขายให้ เมื่อพวกช่างทำงานต้องการซื้อ จึงถือเลื่อยกลับไปหาพญาช้างขอตัดงามาขายเอาเงิน เมื่อเงินหมดก็กลับไปขอตัดงาพญาช้างอีกรวมแล้ว ๓ ครั้งจนงาหมด พญาช้างก็ไม่ได้แสดงอาการโกรธเคือง ยังคงตั้งจิตที่จะบำเพ็ญบารมีมุ่งเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต[๓๕]

ระดับที่ ๒ ศีลอุปบารมี

ศีลบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญด้วยความอดทนอย่างยิ่ง(ขันติบารมี)และด้วยจิตใจที่มั่นคง(อธิษฐานบารมี)ชื่อว่าศีลอุปบารมี ดังเช่นสมัยเกิดเป็นพญานาคจัมเปยยะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ประสงค์จะรักษาอุโบสถศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ยิ่งๆขึ้นไป จึงออกจากภพนาคไปยังโลกมนุษย์ ในวันอุโบสถ สละร่างกายให้เป็นทานโดยอธิษฐานว่า “ผู้ต้องการหนังเป็นต้นของเรา จงเอาหนังไปเถิด หรือประสงค์จะจับเราไปเล่นกีฬางู ก็จงทำเถิด” อยู่จำอุโบสถวัน ๑๔ และ ๑๕ ค่ำ ในวัน ๑ ค่ำจึงกลับไปยังภพนาค วันหนึ่งถูกมาณพหมองูจับไปแสดงกีฬางู แม้จะถูกหมองูทรมานเจ็บปวดแสนสาหัสก็ไม่คิดทำร้ายหมองูนั้นเพราะกลัวว่าศีลจะขาด ข่มความโกรธ

---

[๓๕] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๒/๗๒/๑๐๘-๑๑๑.

เอาไว้ ยอมให้หมองูนำไปแสดงในที่ต่างๆ เป็นเวลา ๑ เดือน หมองูหาทรัพย์ได้เป็นจำนวนมากนี้ชื่อว่าบำเพ็ญศีลอุปบารมี[๓๖]

สมัยเกิดเป็นพญานาคชื่อภูริทัต ออกจากภพนาคมารักษาอุโบสถศีลอยู่ที่จอมปลวกแห่งหนึ่ง ถูกหมองูจับไปแสดงเพื่อหาเงิน แม้จะมีฤทธิ์มากก็ไม่โกรธไม่ทำร้ายหมองู เพราะกลัวว่าศีลจะขาด[๓๗]

ระดับที่ ๓ ศีลปรมัตถบารมี

ศีลที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญด้วยความเพียรพยายาม(วิริยะ) ด้วยความอดทน(ขันติ) ด้วยจิตที่มุ่งมั่น(อธิษฐาน)และพร้อมที่จะสละชีวิตแก่ผู้อื่น(ทาน)เพียงให้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ชื่อว่าศีลปรมัตถบารมี ดังเช่นสมัยเกิดเป็นสังขปาลนาคราช ร่างกายงดงามดุจพวงดอกมะลิที่ร้อยเป็นพวงกลม มีนัยน์ตางดงามดุจเกล็ดมะกล่ำ ศีรษะงดงามเช่นดอกชัยพฤกษ์ มีฤทธิ์มาก ปรารถนาที่จะเกิดป็นมนุษย์อยู่รักษาอุโบสถศีล เมื่ออยู่ในภพนาคมีอุปสรรคต่อการรักษาอุโบสถ จึงออกมานอนขดตัวรอบจอมปลวกแห่งหนึ่งใกล้ทางสัญจรของผู้คน อธิษฐานอุโบสถ สมาทานรักษาศีล พร้อมกับคิดที่บริจาคตนว่า “เหล่าชนผู้ต้องการหนังและเนื้อเป็นต้นของเราก็จงนำเอาไปเถิด” เมื่อครบกำหนดวันรักษาอุโบสถแล้วก็กลับไปยังภพนาค วันหนึ่งชาวบ้าน ๑๖ คนพากันไปล่าเนื้อในป่า ไม่ได้อะไรเลย กำลังกลับบ้านเห็นพญานาคนอนขดอยู่บนจอมปลวก พากันใช้หลาวแทงขนดพญานาคนั้นนำไปคงหวังจะนำไปฆ่ากินเนื้อ ชาวบ้านเหล่านั้นใช้หลาวคมกริบแทงตัวพญานาค ๘ ที่สอดหวายดำเข้าทางรูแผลที่แทงด้วยหลาว เอาคานหามสอดแล้วหามเดินไป พญานาคแม้จะเจ็บปวดแสนสาหัสแต่ก็กลั้นความโกรธไว้ คิดว่า “วันนี้ ความปรารถนาของเราจักถึงที่สุด เรามอบกายให้ชีวิต ตั้งความเพียรนอนอยู่ เมื่อคนเหล่านี้แทงร่างกายของเราด้วยหอกพรุนไปหมด เราจักไม่ลืมตามองดูด้วยความโกรธ”

---

[๓๖] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๑๙๕.

[๓๗] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๗๘๔-๙๘๑/๓๐๕-๓๓๔, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑๐/๓๐๕-๓๓๙/๑-๑๐๐.

พร้อมกันนั้นก็อธิษฐานใจมั่นคงไม่ทำร้ายใครเพราะเกรงว่าศีลจะขาด การสมาทานรักษาอุโบสถศีลของพญานาคด้วยจิตใจที่มั่นคงอย่างนี้ ชื่อว่า ศีลปรมัตถบารมี

ทสบารมี ๓ : เนกขัมมะ

ความหมายและประเภทของเนกขัมมะ

"เนกขัมมะ" แปลว่า การหลีกออกจากกาม การออกบวช ความปลอดโปร่งจากสิ่งล่อเร้าเย้ายวนคำว่า "เนกขัมมะ" มีนัยตรงกับคำว่า "บรรพชา" (การบวช, การเว้นทั่ว) หมายเอาการหลีกออกห่างเว้นให้ไกลจากกาม ๒ ประเภท คือ[๓๘]

ประเภทที่ ๑ วัตถุกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่าพอใจ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมู่บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง และวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง

ประเภทที่ ๒ กิเลสกาม ได้แก่ ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ความดำริความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความดำริ ชื่อว่ากามได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ ห้วงน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจใคร่ในกามทั้งหลาย

เนกขัมมะ แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับที่ ๑ การหลีกออกจากกามโดยการบวชเป็นสมณพราหมณ์ ในสมัยพุทธกาลมีวิธีการบวชอยู่ ๘ อย่าง คือ

---

[๓๘] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑-๒/๑-๒, ๓/๓๔-๓๕ เป็นต้น.

๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา การบวชที่พระพุทธเจ้าประทานให้แก่กุลบุตรด้วยพระองค์เอง ด้วยการตรัสว่า "เอหิ ภิกขุ แปลว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด" เช่นการบวชของพระอัญญาโกณฑัญญะ

๒) ติสรณคมนูปสัมปทา การบวชโดยให้ผู้ประสงค์จะบวชเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย ๓ ครั้ง

๓) ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา การบวชโดยคณะสงฆ์ประชุมกันในอุโบสถสวดญัตติประกาศรับบุคคลนั้นๆให้เป็นภิกษุ

๔) ครุธัมมปฏิคคหณูปสัมปทา การบวชโดยพระพุทธเจ้าประทานครุธรรม ๘ ประการ แก่พระนางมหาปชาบดีและสตรีชาวสากยะ ๕๐๐ คน

๕) อัฏฐวาจิกาอุปสัมปทา การบวชภิกษุณีโดยให้รับญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาจากภิกษุณีสงฆ์ก่อนครั้งหนึ่งและจึงรับญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาจากภิกษุสงฆ์อีกครั้ง

๖) โอวาทปฏิคคหณูปสัมปทา การบวชโดยพระพุทธเจ้าประทานพระโอวาทแก่พระมหากัสสปะเมื่อท่านรับโอวาทแล้วก็เป็นพระภิกษุ

๗) ปัญหาพยากรณูปสัมปทา การบวชโดยพระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาของสามเณรโสปากะ

๘) ทูเตนอุปสัมปทา การบวชโดยพระพุทธเจ้าทรงส่งทูตของพระองค์ไปเป็นผู้แทนเพื่อให้การบวชหญิงโสเภณีชื่ออัฑฒกาสี[๓๙]

ระดับที่ ๒ การหลีกออกจากกามโดยการถือศีล ๘ หรือศีล ๑๐ ที่นิยมเรียกในปัจจุบันว่า บวชเนกขัมมจาริณีบ้าง บวชชีพราหมณ์บ้าง บุคคลเหล่านี้ประสงค์จะหลีกจากความวุ่นวายในวิถีชีวิตของผู้ครองเรือนออกไปถือศีลปฏิบัติธรรม บำเพ็ญเนกขัมมบารมี โดยการถือบวช โกนศีรษะบ้าง ไม่โกนศีรษะบ้าง นุ่งขาวห่มขาว

---

[๓๙] วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘-๓๖๐.

บางคนบวชแล้วก็อยู่ที่บ้านแล้วแต่ความสะดวก ไม่จำกัดรูปแบบ เพราะเน้นการบวชใจ จะอยู่ที่ไหนก็ได้บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา ครบถ้วน[๔๐]

อานิสงส์ของเนกขัมมะ

"เนกขัมมะ" การหลีกออกจากกามได้ทั้งโดยการ

๑) ไม่เข้าไปหมกมุ่นกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สิ่งสัมผัส)ที่น่าใคร่น่าพอใจโดยไม่มีเหตุอันควร

๒) มีสติสำรวมระวังตลอดเวลาเมื่อประสบกับรูปเป็นต้นที่น่าใคร่น่าพอใจ ถือเป็นความเกษมสำราญแห่งชีวิต นอกจากนี้ การรักษาอุโบสถศีลอยู่เป็นประจำก็มีนัยเดียวกันกับเนกขัมมะ

การดำเนินชีวิตในท่ามกลางกามารมณ์เต็มไปด้วยอันตราย เพราะ "กาม" นั้นมีโทษอยู่รอบด้าน สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสกับคหบดีชื่อโปตลิยะ เปรียบเทียบกามสรุปความได้ว่า[๔๑]

๑) เปรียบเหมือนสุนัขที่กำลังหิวโซยืนอยู่ใกล้เขียงของคนฆ่าโค เขาโยนโครงกระดูกที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้วแต่มีเลือดติดอยู่บ้างให้สุนัขนั้นแทะ โครงกระดูกก็ไม่มีความอิ่ม จะมีแต่ความเหน็ดเหนื่อยและหิวกระหายมากยิ่งขึ้น กามจึงเปรียบเหมือนโครงกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

๒) เปรียบเหมือนนกเหยี่ยวเป็นต้นคาบชิ้นเนื้อบินไป ฝูงนกเหยี่ยวเป็นต้นพากันโผบินเข้าไปรุมจิกทึ้งชิ้นเนื้อนั้น ถ้านกเหยี่ยวเป็นต้นนั้นไม่รีบปล่อยชิ้นเนื้อนั้น มันอาจถึงตายได้ กามจึงเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

๓) เปรียบเหมือนคนถือคบหญ้าที่ไฟติดลุกโชนเดินทวนลม ถ้าไม่รีบปล่อยคบหญ้านั้น ไฟก็จะไหม้มือหรืออวัยวะอาจถึงตายได้ กามจึงเปรียบเหมือนคบหญ้าติดไฟ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

---

[๔๐] [ออนไลน์],แหล่งที่มา : http://www.bloggang.com/mainblog.php?id=hobbit&month=01-01-2008&group=7&gblog=30, [๑ มิถุนายน ๒๕๖๐]

[๔๑] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒-๔๘/๔๓-๔๖.

๔) เปรียบเหมือนหลุมลึกเต็มด้วยถ่านเพลิงแดงฉาน คน ๒ คนจับชายคนหนึ่งรักตัวกลัวตาย รักสุขเกลียดทุกข์จะจับเขาโยนลงไปในหลุมถ่านเพลิงนั้น ชายคนนั้นย่อมจะดิ้นรนหนีตาย ถ้าถูกโยนลงไปในหลุมถ่านเพลิงนั้นอาจถึงตายได้ กามจึงเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

๕) เปรียบเหมือนชายคนหนึ่งฝันเห็นสถานที่น่ารื่นรมย์ พอตื่นขึ้นมาก็ไม่มีอะไรเลย กามจึงเปรียบเหมือนความฝัน มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

๖) เปรียบเหมือนคนยืมทรัพย์สมบัติมีแก้วมณีเป็นต้น ไม่นานก็ต้องคืนเจ้าของ กามจึงเปรียบเหมือนของยืมเขามา

๗) เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่มีผลดกเต็มต้น ชายคนหนึ่งปีนขึ้นไปกำลังเก็บกินผลและเก็บใส่พกนำกลับไปบ้าน ขณะนั้นชายอีกคนหนึ่งมาเห็นต้นไม้ผลดกนั้นต้องการผลไม้ ไม่รู้วิธีปีนต้นไม้จึงเอามีดตัดต้นไม้ ถ้าชายคนที่อยู่บนต้นไม้นั้นไม่รีบลงมาอาจถูกต้นไม้ทับตายได้ กามจึงเปรียบเหมือนต้นไม้ผลดก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

การหลีกออกจากกามคือการบำเพ็ญเนกขัมมะจึงมีอานิสงส์มหาศาล โดยสรุปมีดังนี้[๔๒]

๑. ทำให้มีแต่ความปลอดโปร่งใจ เย็นใจ ไม่เดือดร้อน ไม่กังวล ไม่หวาดระแวง

๒. ทำให้จิตใจมีอิสระกว้างไกลไร้ขอบเขน เหมือนนกบินไปในอากาศ

๓. ทำให้มีเวลาว่างสำหรับชีวิตมากขึ้น ไม่ต้องเคร่งเครียดในการแสวงสิ่งปรนเปรอตัวเอง

๔. ทำให้มีวิถีชีวิตเป็นแบบอย่างดีงาม เป็นที่สรรเสริญของบัณฑิตทั้งหลาย

---

[๔๒] [ออนไลน์],แหล่งที่มา: http://www.tnews.co.th/contents/208108. http://horoscope.sanook.com/80437/.http:// board.postjung.com/866307.html, [๑ มิถุนายน ๒๕๖๐]

๕. ทำให้มีความงอกงามในศีล สมาธิ ปัญญายิ่งๆขึ้นไป

๖. ทำให้มีเหตุปัจจัยที่จะนำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานได้โดยง่าย

๗. หน้าที่การงานจะเจริญรุ่งเรือง ได้ลาภ ยศ สรรเสริญตามปรารถนา

๘. จิตใจสงบ ปล่อยวางได้ง่าย มองเห็นสัจธรรมแห่งชีวิต

๙. โรคภัยของตนเอง ของพ่อแม่ และของคนใกล้ชิดจะเบาบางและรักษาหาย

๑๐. ทำให้มีอายุยืนยาวและมีคุณภาพชีวิตที่ดี[๔๓]

เนกขัมมะในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ หมายถึงเนกขัมมวิตกหรือเนกขัมมสังกัปปะ ความตรึกหรือความดำริปลอดจากกาม ความตรึกหรือความดำริที่จะออกจากกามหรือตรึกที่จะออกบวชในมุมกว้างออกไปครอบคลุมถึงความตรึกหรือความดำริหรือความคิดที่จะปลอดจากความโลภ ความนึกคิดในทางเสียสละไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตนเป็นคุณธรรมที่อยู่ในใจของคนทั่วไป เป็นอุปนิสัยประจำตัวปรากฏให้เห็นตลอดเวลา บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุข้อเวยยวัจจะคือขวนขวายช่วยเหลือผู้อื่นตลอดเวลา ข้อปัตติทานคือให้ความดีความชอบแก่คนอื่นตลอดเวลา กล่าวเฉพาะการหลีกออกจากกามารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หมายถึงคนที่สมาทานถือปฏิบัติอุโบสถศีลอยู่เป็นประจำเป็นคนประพฤติประเสริฐงดเว้นจากการเสพกาม งดเว้นจากการขับร้องประโคมดนตรีดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เว้นจากการประดับตกแต่งร่างกายด้วยระเบียบดอกไม้ของหอมเครื่องทาเครื่องย้อม งดเว้นจากการนอนบนที่นอนอันสูงใหญ่ภายในมีนุ่นและสำลี

---

[๔๓] พระพุทธเจ้าตรัสถึงอานิสงส์ของการรักษาอริยอุโบสถตอนความโดยสรุปหนึ่งว่า “สตรีหรือบุรุษรักษาอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมมหาราช มีอายุยืนยาว ซึ่งวันหนึ่งกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมมหาราชเท่ากับ ๕๐ ปี ของมนุษย์” และตรัสพระคาถาตอนหนึ่งว่า “ทรัพย์คือแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ ทองสิงคีและทองคำ ตลอดถึงทองชื่อว่าหฏกะเท่าที่มีอยู่ในสถานที่ประมาณเท่านั้น และแสงจันทร์ หมู่ดาวทั้งหมด ยังไม่ถึงแม้เสี้ยวที่ ๑๖ ของอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘” ดู อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘-๒๘๙.

นัยที่ ๒ หมายถึงการบำเพ็ญเนกขัมมะของบุคคลผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการ ครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น กรณีสุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์จากพระทีปังกรพุทธเจ้าแล้วบำเพ็ญบารมี เกิดเป็นบุคคลบ้าง สัตว์บ้างในชาติต่างๆ บำเพ็ญเนกขัมมบารมีสมัยเกิดเป็นพระยุธัญชัยกุมาร พระโสมนัสสกุมาร พระอโยฆร-กุมาร มาณพชื่อว่ากุณฑลกุมารเป็นต้น[๔๔] พระโพธิสัตว์เมื่อเจริญวัยแล้วก็ตรวจทรัพย์สมบัติแล้วพิจารณาว่า เป็นของที่ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่มีแก่นสารแล้วบริจาคทรัพย์สมบัติเหล่านั้นแก่ผู้สมควรรับบริจาคแล้วออกบวชเป็นฤาษี

ระดับการบำเพ็ญเนกขัมมะในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ เนกขัมมบารมี

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระโพธิสัตว์โดยการกำหนดใจอยู่เสมอว่า

๑) จะไม่เข้าไปหมกมุ่นกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สิ่งสัมผัส)ที่น่าใคร่น่าพอใจโดยไม่มีเหตุอันควร

---

[๔๔] พระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์ส่วนมากบำเพ็ญเนกขัมมบารมีทั้งนั้น นั่นคือในขณะที่บำเพ็ญทานบารมีหรือบารมีข้ออื่นๆ ก็ออกบวชเป็นฤาษี(ดาบส) ใช้ชีวิตอยู่ในอาศรมกลางป่าห่างไกลจากผู้คน หลีกจากกาม เช่น สมัยเกิดเป็นมหาชนกกุมาร แม้จะบำเพ็ญวิริยบารมีเป็นหลักใหญ่ แต่ท้ายที่สุด เมื่อพระองค์ทรงครองราชสมบัติ ทรงสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศชาติแล้ว ก็เสด็จออกบรรพชา แม้พระมเหสีจะทูลอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมเสด็จกลับ สมัยเกิดเป็นพราหมณ์อุทิจจโคตรเมื่อศึกษาสำเร็จศิลปะศาสตร์ก็ออกบวชเป็นฤาษี สมัยเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อโพธิกุมารเมื่อศึกษาสำเร็จศิลปศาสตร์แล้วก็ออกบวชเป็นฤาษี สมัยเกิดเป็นสังกิจจ-กุมารเกิดความเบื่อหน่ายที่จะอยู่ครองเรือนก็ออกบวชเป็นฤาษีเช่นกัน บางชาติแม้จะเป็นสัตว์ เช่น เกิดเป็นพญานาคก็ออกจากภพนาคกลายร่างเป็นมนุษย์ รักษาอุโบสถศีลอยู่เนืองนิตย์ แม้โดยสาระจะเป็นการบำเพ็ญศีลบารมี แต่การบำเพ็ญศีลอย่างยิ่งยวดเช่นอุโบสถศีลนี้ก็จัดเป็นเนกขัมมบารมี

๒) มีสติสำรวมระวังตลอดเวลาเมื่อประสบกับรูปเป็นต้นที่น่าใคร่น่าพอใจ ในระดับกิจกรรมก็คือการรักษาอริยอุโบสถ[๔๕] อยู่เป็นประจำ ละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล และเว้นขาดจากการทัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ ของหอม และเครื่องประทินผิว เว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่

พระโพธิสัตว์ส่วนมากสละทรัพย์สมบัติออกบวชเป็นดาบส เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อมหาโควินทะ เป็นคนสอนธรรมแก่ราชสกุล อยู่มาวันหนึ่งส่วนตนประสงค์จะออกบวช แต่ก็คิดจะสร้างแรงบันดาลใจให้คนอื่นออกบวชตามด้วย ได้ไปทูลลาพระราชา ๖ พระองค์มีพระเจ้าสัตตภูเป็นต้น พราหมณ์มหาศาล ๗ คน ช่างกัลบก ๕๐๐ และภรรยาของตนเสร็จรออยู่ ๗ วันดูว่าคนเหล่านั้นจะคิดอย่างไรแล้วจึงออกบวช เมื่อมหาโควินทะออกบวชแล้ว คนเหล่านั้นทั้งหมดก็ออกบวชตามพระโพธิสัตว์ ได้เกิดเป็นบริษัทขนาดใหญ่ เที่ยวจาริกแสดงธรรมในหมู่บ้าน ตำบล ชนบทและราชธานี ให้มหาชนดำรงอยู่ในบุญกุศล ในที่พระโพธิสัตว์พร้อมด้วยบริวารจาริกไปปรากฏเหมือนพุทธโกลาหล ประชาชนในที่นั้นๆ เมื่อได้ทราบข่าวว่าพระโพธิสัตว์กับบริวารมาก็ช่วยกันสร้างที่พัก จัดการต้อนรับเป็นการใหญ่ มีการบำเพ็ญบุญกุศล มหาชนดำรงอยู่ในศีล อินทรียสังวร รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร มีความเพียร บำเพ็ญกรรมฐาน[๔๖]

ระดับที่ ๒ เนกขัมมอุปบารมี

เนกขัมมบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญด้วยอัธยาศัยยิ่งใหญ่พร้อมที่จะสละทรัพย์สมบัติทุกอย่างออกบวชเป็นดาบส นอกจากนั้นยังสร้างแรงบันดาลใจและชักชวนคนอื่นให้บำเพ็ญเนกขัมมบารมีด้วย ตัวอย่างการบำเพ็ญเนกขัมมอุปบารมี

---

[๔๕] องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๖-๒๘๗.

[๔๖] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๓๙/๗๕-๗๗.

เช่น สมัยเกิดเป็นพระราชโอรสพระนามว่ายุธัญชัย ทรงถวายมหาทานทุกวัน วันหนึ่งเสด็จออกนอกเมือง ทรงสลดพระทัยที่ได้หยาดน้ำเหือดแห้งเพราะแสงพระอาทิตย์ ทรงมองเห็นความไม่เที่ยงของสังขาร ทรงดำริว่า "ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ตายไปเหมือนหยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า เราขณะที่ยังไม่ถูกความเจ็บไข้ความชราเบียดเบียนควรทูลลาพระมารดาพระบิดาออกบวช" ครั้นดำริอย่างนี้แล้วจึงไปทูลลาพระพระราชบิดาและพระราชมารดาออกบวช แม้ทรงได้รับการทัดทานอ้อนวอนจากอำมาตย์ข้าราชบริพารและชาวเมืองไม่ให้ทรงออกบวชก็ทรงยืนยันที่จะออกบวช เมื่อพระมารดาพร้อมด้วยพวกสนมคร่ำครวญอยู่อย่างน่าสงสาร จึงทูลถึงเหตุแห่งการบวชของพระองค์ว่า "อายุของมนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนน้ำค้างบนยอดหญ้า พอดวงอาทิตย์ขึ้นก็เหือดแห้งไป" แม้เมื่อพระมารดาพระบิดาทรงห้ามอยู่ก็มิได้มีพระทัยท้อถอย ทรงสละทุกสิ่งออกบวช เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงสละทุกสิ่งทุกอย่างเสด็จออกบวชแล้ว ยุธิฏฐิลกุมารพระกนิษฐาของพระโพธิสัตว์นั้นถวายบังคมลาพระชนก ทรงขออนุญาตบวชติดตามพระโพธิสัตว์ทั้งสองกษัตริย์ก็ออกจากพระนคร รับสั่งให้มหาชนกลับ เสด็จเข้าป่าหิมวันตะ สร้างอาศรมบทในที่น่าพอใจ ทรงบวชเป็นฤๅษียังฌานและอภิญญาให้เกิด ทรงเลี้ยงชีวิตด้วยรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นต้นจนตลอดพระชนม์ แล้วก็เสด็จไปสู่พรหมโลก[๔๗]

ระดับที่ ๓ เนกขัมมปรมัตถบารมี

เนกขัมมบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กับอธิษฐานบารมีด้วยอัธยาศัยอันยิ่งใหญ่พร้อมที่จะสละทรัพย์สมบัติและชีวิตออกบวชเป็นดาบส ชื่อว่าเป็นเนกขัมมปรมัตถบารมี ตัวอย่างการบำเพ็ญเนกขัมมปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพระเตมิยกุมาร เป็นพระราชโอรสองค์เดียวของพระเจ้ากาสีกับพระนางจันทาเทวี ได้รับการดูแลเป็นอย่างดี แรกประสูติ พระราชาทรงให้แม่นม ๖๔ คน ผู้มีน้ำนมอร่อย ถันไม่หย่อนยาน ไม่สูงเกินไปไม่เตี้ยเกินไป จัดหาเครื่องบำรุงเลี้ยงต่างๆ

---

[๔๗] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๑-๖/๒๖๓-๒๖๙.

อย่างสมบูรณ์ วันหนึ่ง โจร ๔ คน ถูกจับมาตัดสินคดีความ คนหนึ่งถูกตัดสินให้เฆี่ยนด้วยหวายหนาม ๑,๐๐๐ ครั้ง คนหนึ่งถูกตัดสินจำคุก คนหนึ่งถูกตัดสินให้เอาหอกทิ่มแทงตามร่างกาย คนหนึ่งถูกตัดสินให้เสียบด้วยหลาว พระเตมิยกุมารได้ยินได้ทราบคำตัดสินของพระบิดา เกิดความสลดใจ ทรงดำริว่า "พระบิดาเพราะเป็นพระราชา ทำกรรมหนัก จะตกนรก" พร้อมกับระลึกอดีตชาติได้ว่า "พระองค์เองเคยเป็นพระราชาอยู่ ๒๐๐ ปี ทำงานเหมือนกับพระบิดานี้ ต้องหมกไหม้อยู่ในอุสสทนรก ๘๐,๐๐๐ ปี" ประสงค์จะออกบวช แต่ก็เป็นเรื่องยากที่จะสละราชสมบัติได้ เพราะพระบิดาและพระมารดาต่างหวังให้เป็นรัชทายาท คืนหนึ่ง เทวดาที่เคยเป็นญาติกันได้ให้คำแนะนำว่า "ท่านอย่าแสดงความเป็นบัณฑิต" พระเตมิยกุมารจึงทำทีว่าเป็นคนใบ้ เป็นคนหูหนวก เป็นคนง่อยเปลี้ยอยู่ ๑๖ ปี เพื่อให้ทุกคนเห็นว่าพระองค์ไม่เหมาะที่จะเป็นรัชทายาท แม้พระมารดาพระบิดาทดสอบและอ้อนวอนตลอดเวลาว่า "เตมิยกุมารลูกรัก พ่อและแม่รู้ว่าเจ้ามิได้เป็นใบ้ เพราะปาก หู และเท้าอย่างนี้มิใช่ของคนเป็นใบ้ คนหนวกและคนง่อยเปลี้ยเลย ลูกเป็นบุตรที่แม่รักษาศีลบริสุทธิ์และตั้งจิตปรารถนาจึงได้มา ลูกอย่าให้พ่อแม่ต้องพินาศเลย จงปลดเปลื้องข้อครหาจากราชสำนักในชมพูทวีปทั้งสิ้นด้วยเถิด" แม้พระมารดาพระบิดาจะทรงขอร้องอยู่อย่างนี้ พระเตมิยกุมารก็ทรงนอนทำเป็นไม่ได้ยิน

ท้ายที่สุด พระบิดาให้หมอดูตรวจทำนายลักษณะ หมอดูกราบทูลว่า "น่าจะเป็นคนกาฬกิณี ให้อยู่ในพระราชวังก็จะเป็นอันตรายแก่ชีวิตของพระองค์และพระมเหสี เป็นอันตรายแก่ราชบัลลังก์" พระราชาจึงรับสั่งให้นำพระเตมิยกุมารใส่รถออกไปฝังในป่าช้าผีดิบ พระเตมิยกุมารได้ทราบดังนี้ก็ดีใจยิ่งนักที่จะได้ปลดเปลื้องภาระออกบวชดังที่ปรารถนา เมื่อทรงผนวชแล้วก็แสดงธรรมโปรดพระบิดาและข้าราชบริพาร ทำให้คนเหล่านั้นออกบวชตามเป็นจำนวนมาก

การบำเพ็ญเนกขัมมะของพระเตมิยกุมารต้องใช้ความเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างใหญ่ ใช้ขันติธรรมมาก ใช้วิริยะมาก และใช้ระยะเวลายาวนานถึง ๑๖ ปี

ท้ายที่สุดแม้ถูกฝังในป่าช้าผีดิบก็พร้อมที่จะสละชีวิต ด้วยจุดประสงค์แน่วแน่ขอให้ได้บวช ชีวิตก็ยอมสละได้ จึงเป็นเนกขัมมปรมัตถบารมี

ทสบารมี ๔ : ปัญญา

ความหมายและประเภทของปัญญา

"ปัญญา" แปลว่า รู้ชัด[๔๘] กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ที่ว่ารู้ชัดคือรู้โดยประการต่างๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการคือสัญญา (ความหมายรู้) และวิญญาณ (ความรู้แจ้ง) ลักษณะของปัญญาคือแทงตลอดสภาวธรรม หน้าที่(กิจ)ของปัญญาคือกำจัดโมหะคือความหลง ผลของปัญญาคือความไม่หลง เหตุที่อยู่ติดกับปัญญาคือสมาธิ[๔๙]

---

[๔๘] อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๖/๓๐, ๗๙/๔๑, ๒๙๒/๙๒.

[๔๙] "สัญญา" ความหมายรู้ เป็นสักแต่ว่าหมายรู้อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้น เท่านั้น แต่ไม่อาจรู้ทะลุปรุโปร่งว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ "วิญญาณ" ย่อมรู้แจ้งอารมณ์ว่า สีเขียว สีเหลืองเป็นต้นด้วย รู้ทะลุปรุโปร่งถึงความไม่เที่ยงเป็นต้นด้วย ส่วนปัญญารู้จักรู้แจ้งทะลุปรุโปร่งและเป็นฐานให้พัฒนาไปสู่มรรคผลนิพพานได้ด้วย เปรียบเหมือนท่าทีของคน ๓ คนต่อเหรียญกษาปณ์ (๑) สัญญาเปรียบเหมือนเด็กรู้แต่เพียงว่าเป็นเหรียญกษาปณ์ (๒) วิญญาณเปรียบเหมือนคนโตซึ่งเป็นชาวบ้านทั่วไปรู้ว่าเหรียญนี้มีค่าเท่าไรและใช้แลกซื้อสิ่งของได้ (๓) ปัญญาเปรียบเหมือนเจ้าหน้าที่ดูเงินรู้หมดทุกอย่าง รู้ไปถึงว่าเหรียญจริงหรือปลอม ผลิตที่ไหน ใครเป็นคนผลิต; สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๗๓๑-๗๔๐.

ปัญญาแบ่งเป็นหลายนัย[๕๐] ปัญญา ๒ อย่าง คือ

๑) โลกิยปัญญา ๒) โลกุตตรปัญญา หรือ

๑) ปัญญามีอาสวะ ๒) ปัญญาไม่มีอาสวะ หรือ

๑) ปัญญาที่กำหนดนาม ๒) ปัญญาที่กำหนดรูป หรือ

๑) ปัญญาที่เกิดร่วมกับโสมนัส ๒) ปัญญาที่เกิดร่วมกับอุเบกขา หรือ

๑) ปัญญาที่เป็นทัสสนภูมิ ๒) ปัญญาที่เป็นภาวนาภูมิ

ปัญญา ๓ อย่างคือ

๑) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด

๒) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง

๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการบำเพ็ญ หรือ

๑) ปริตตารัมมณปัญญา

๒) มหัคคตารัมมณปัญญา

๓) อัปปมาณารัมมณปัญญา หรือ

๑) อายโกศล

๒) อปายโกศล

๓) อุปายโกศลเป็นต้น

ปัญญา ๔ อย่าง คือ

๑) ญาณในทุกข์ ๒) ญาณในสมุทัย

๓) ญาณในนิโรธ ๔) ญาณในมรรค หรือ

๑) อัตถปฏิสัมภิทา ๒) ธัมมปฏิสัมภิทา

๓) นิรุตติปฏิสัมภิทา ๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

---

[๕๐] สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๓๑-๗๔๑.

ลำดับขั้นวิธีการบำเพ็ญหรือพัฒนาปัญญา[๕๑]

วิธีการปฏิบัติกรรมฐานทั้งหมด ๔๐ อย่าง มีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือการสร้างสมาธิ หมายถึงการทำจิตให้มีความหนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ภายนอก (โลกธรรม) ที่บุคคลรับรู้รับทราบตลอดเวลา ทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ เมื่อเกิดสมาธิจากการปฏิบัติกรรมฐานด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวมาแล้ว สมาธินี้จะนำไปสู่ปัญญา ดังข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนหนึ่งว่า[๕๒] "เธอผู้ประกอบด้วยสมาธิภาวนาที่มีอานิสงส์อันได้แล้ว ที่มั่นคงยิ่ง ก็จักยังการเจริญปัญญาให้ถึงพร้อมได้โดยง่ายทีเดียว" และสมาธิที่ถือได้ว่าเป็นวิธีการนำไปสู่ปัญญานั้นปรากฏเป็นที่ประจักษ์ยืนยันได้บนข้อมูลอย่างน้อย ๕ ประการดังต่อไปนี้

๑) พัฒนาการทางจิตของผู้ปฏิบัติธรรมมีลำดับขั้นชัดเจน ดังข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้แสดงไว้ในตอนต้นว่า "วินัยย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม **(ศีล)** ความสำรวมมีเพื่อประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อน ความไม่เดือดร้อนมีเพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์ ความปราโมทย์มีเพื่อประโยชน์แก่ความอิ่มใจ ความอิ่มใจมีเพื่อประโยชน์แก่ความสงบ ความสงบมีเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งใจมั่น **(สมาธิ)** ความตั้งใจมั่นมีเพื่อประโยชน์แก่ความรู้เห็นตามเป็นจริง **(ปัญญา)**"

๒) ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลแบบสองทางระหว่างสมาธิกับปัญญา ในฐานะเป็นวิธีการนำไปสู่กันและกัน ดังข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้แสดงไว้ในตอนต้นเช่นกันว่า "ฌาน(สมาธิ)ย่อมไม่มีแก่คนไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมไม่มีแก่คนไม่มีฌาน ฌานและปัญญามีแก่บุคคลใด บุคคลนั้นย่อมอยู่ใกล้นิพพาน"

๓) อานิสงส์ ๑ อย่างใน ๕ อย่างของสมาธิ คือ ความเห็นแจ้ง(วิปัสสนา)ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยสมาธิขั้นหลักการ

---

[๕๑] วิธีการพัฒนาปัญญา ๒ อย่างนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า "เป็นวิธีการเกิดขึ้นในรุ่นอรรถกถา"

[๕๒] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรค แปล**, ภาค ๒ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๘๕.

๔) หลักความจริงตามธรรมชาติในเรื่องที่มีลักษณะคล้ายกันนี้มีหลายอย่าง เช่น เมื่อน้ำใสและนิ่งสงบ ทำให้มองเห็นทะลุไปถึงก้นบ่อ เมื่อลมฝนสงบ ทำให้ได้ยินเสียงนกจิ๊กจั่นเรไรไพเราะชัดเจนในท่ามกลางป่าทึบ เมื่อเมฆหมอกคลายจางไป ทำให้ท้องฟ้าแจ่มใสมองเห็นสรรพสิ่งบนท้องฟ้าชัดเจน ข้อนี้ฉันใด เมื่อใจใสสงบนิ่ง(สมาธิ) ย่อมทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง(ปัญญา)ปรากฏการณ์ภายในตัวและนอกตัวชัดเจนฉันนั้น

๕) หลักการและเหตุผลในการเจริญ(ปฏิบัติ)กรรมฐานแนวสติปัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งในสี่อย่าง ไม่ได้อยู่ที่เพียงการมีสติ การตั้งสติพิจารณากาย การตั้งสติพิจารณาเวทนา การตั้งสติพิจารณาจิต การตั้งสติพิจารณาธรรม ไม่ได้มีเป้าหมายอยู่ที่การมีสติ หรือไม่ได้มีเป้าหมายมุ่งไปที่การรู้แจ้งเห็นจริงเสียทีเดียว แต่มีเป้าหมายที่การมี “สมาธิ” ขั้นอยู่ตรงกลางระหว่าง “สติ” กับ “ปัญญา” ดังข้อความที่แสดงไว้ในตอนต้นที่ว่าด้วยการปฏิบัติอานาปานสติกรรมฐานว่า “ถ้าประสงค์จะให้ลมหายใจปรากฏชัดเหมือนเดิม พึงตั้งจิตกำหนดตรงปลายจมูกซึ่งเป็นจุดที่ลมกระทบ เมื่อปฏิบัติต่อเรื่อยไป จะปรากฏนิมิตเหมือนปุยนุ่นบ้าง เหมือนปุยฝ้ายบ้าง เหมือนสายลมบ้าง เหมือนดวงดาวบ้าง เหมือนก้อนเมฆบ้าง เป็นต้นแตกต่างกันไปตามลักษณะนิสัยของผู้ปฏิบัติกรรมฐาน เมื่อนิมิตปรากฏอย่างนี้ ผู้ปฏิบัติกรรมฐานควรบอกอาจารย์ให้ทราบ คอยตั้งจิตกำหนดนิมิตนั้นไปเรื่อยๆ จนกระทั่งนิวรณ์ระงับ เมื่อนิวรณ์ระงับ สติมั่นคง จิตตั้งแน่วแน่เป็นอุปจารสมาธิ ปฏิบัติต่อเนื่องกันไปในที่สุดจิตก็จะตั้งแน่วแน่เป็นอัปปนาสมาธิ บรรลุปฐมฌาน”

จริงอยู่ ในการจัดหมวดธรรม “สติ” กับ “ปัญญา” มาคู่กันในรูปศัพท์ว่า “สติสัมปชัญญะ” ที่นิยมพูดกันว่า “สติมาปัญญาเกิด” แต่ในความเป็นจริง แม้สติจะมาแล้ว ถ้าจิตไม่ตั้งมั่น ไม่มั่นคง สติก็ดำรงอยู่ไม่ได้นานพอที่จะเป็นฐานแห่งปัญญาได้ วิธีการพัฒนาปัญญาอย่างเป็นระบบนั้น พอสรุปได้ดังนี้

วิธีการที่ ๑ สมถยานิก

วิธีการพัฒนาปัญญาเรียกว่า "วิปัสสนากรรมฐาน" หมายถึง การปฏิบัติกรรมฐานโดยฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง(บางทีเรียกว่า วิปัสสนาภาวนา) ผู้ปฏิบัติธรรมหรือโยคีผู้ปฏิบัติเมื่อเตรียมการด้านพื้นฐานและรากเหง้าของปัญญา(วิปัสสนา)ดังกล่าวเรียบร้อยแล้ว เพื่อจะทำลำต้นของปัญญา(วิปัสสนา) คือทิฏฐิวิสุทธิเป็นต้นให้สมบูรณ์ โยคีผู้เป็น "สมถยานิก"[๕๓] เมื่อจะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อพัฒนาปัญญา พึงออกจากรูปฌานและอรูปฌาน ฌานใดฌานหนึ่งก่อน เว้นไว้แต่เนวสัญญานาสัญญายตนะเพื่อใช้เป็นฐาน พึงกำหนดองค์ฌานมีวิตกเป็นต้น และธรรมที่ประกอบด้วยองค์ฌานมีเวทนาเป็นต้นโดยลักษณะและหน้า เป็นต้น ครั้นแล้วพึงกำหนดลงว่า "*ทั้งหมดนั่นเป็นนาม*" เพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่น้อมไปได้ เพราะมุ่งหน้าโน้มไปสู่อารมณ์ สำรวจนามนั้นหาดูไปว่า "นามนี้อาศัยอะไร ?" ก็จะพบว่า "หทัยรูปเป็นที่อาศัยของนาม"

ต่อจากนั้นพึงกำหนดจับรูปคือภูตรูป(ดิน น้ำ ไฟ ลม)ซึ่งเป็นที่อาศัยของหทัยรูป และอุปาทายรูปที่เหลือก็อาศัยภูตรูป โยคีพึงกำหนดลงว่า "ทั้งหมดนั่นเป็นรูป" เพราะเป็นสิ่งเสื่อมสลายได้ ต่อจากนั้นพึงกำหนดนามรูปด้วยกันโดยสรุปว่า "นามมีการน้อมไปเป็นลักษณะ รูปมีการเสื่อมสลายเป็นลักษณะ" เมื่อมีความคล่องแคล่วชัดเจนในการกำหนด ชื่อว่า ได้ทำทิฏฐิวิสุทธิให้ถึงพร้อมสมบูรณ์[๕๔]

---

[๕๓] "สมถยานิก" เป็นชื่อเรียกบุคคลแปลว่าผู้มีสมถะเป็นยาน(หรือมีสมถะเป็นทางดำเนิน) หมายถึง ผู้มีคุณภาพจิตระดับรูปฌานและอรูปฌานเป็นชื่อเรียกวิธีปฏิบัติแปลว่าวิปัสสนาวิธีแห่งสมถยานิก ในเรื่องนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้เข้าใจง่ายว่า "สมถยานิก" แปลว่าผู้มีสมถะเป็นยานหมายถึงผู้บำเพ็ญสมถะก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาทีหลัง ตามความหมายอย่างกว้างสมถะที่บำเพ็ญก่อนนั้นอาจได้เพียงอุปจารสมาธิหรือก้าวไปถึงอัปปนาสมาธิได้ฌานสมาบัติก็ได้แต่อรรถกถานิยมใช้ในความหมายที่จำกัดหรือจำเพาะกว่านั้น คือมุ่งเอาเฉพาะผู้ได้ฌานสมาบัติแล้ว;พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)แสดงทรรศนะไว้โดยอิงข้อมูลจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค, **พุทธธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๓๐-๓๓๑.

[๕๔] มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบพิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

เมื่อทิฏฐิวิสุทธิสมบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นพื้นฐานแก่การทำกังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิให้สมบูรณ์ตามลำดับเป็นแนวทางไปสู่การตัดกิเลสตัณหาได้เช่นเดียวกัน ดังที่พระอานนท์ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า[๕๕] "ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า เมื่อเธอเจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้าอยู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคุ้น เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคุ้น เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหมดย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป"

พระพุทธเจ้าตรัสถึงวิธีการพัฒนาปัญญาแบบสมถยานิกไว้ตอนหนึ่งว่า[๕๖] "เรานั้นแล สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ... จตุตถฌาน ... อากาสานัญจายตนะ ... เนวสัญญานาสัญญายตนะ ... บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญาอาสวะทั้งหลายก็ได้ถึงความสิ้นไป"

วิธีการที่ ๒ วิปัสสนายานิก

ผู้ปฏิบัติธรรมหรือโยคีผู้เป็น "วิปัสสนายานิก"[๕๗] เมื่อจะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อพัฒนาปัญญา กำหนดพิจารณารูปคือมหาภูตรูป ได้แก่ ธาตุ ๔ (ดิน น้ำ

---

[๕๕] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๔๑๓-๔๑๔.

[๕๖] สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๐-๒๕๓. ข้อความนี้ดูเหมือนมีนัยว่าขณะเมื่อทรงบำเพ็ญเพียรก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการแบบสมถยานิก

[๕๗] "วิปัสสนายานิก" เป็นชื่อเรียกบุคคลแปลว่าผู้ปฏิบัติกรรมฐานโดยใช้วิปัสสนาอย่างเดียวอาศัยสมถะเพียงขั้นไม่เกินขณิกสมาธิเป็นชื่อเรียกวิธีปฏิบัติแปลว่าวิปัสสนาวิธีแห่งวิปัสสนายานิก ในเรื่องนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้เข้าใจง่ายว่า "วิปัสสนายานิก" แปลว่าผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน(หรือมีวิปัสสนาเป็นทางดำเนิน) เรียกเต็มว่า "สุทธวิปัสสนายานิก" แปลว่าผู้มีวิปัสสนาล้วนๆเป็นยานหมายถึงผู้เริ่มปฏิบัติด้วยเจริญวิปัสสนาทีเดียวโดยไม่เคยฝึกหัดเจริญสมาธิใดๆ มาก่อนเลยแต่เมื่อเจริญวิปัสสนาคือใช้ปัญญาพิจารณาความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกทางแล้ว จิตก็จะสงบขึ้นเกิดมีสมาธิตามมาเองในตอนแรกสมาธิที่เกิดขึ้นอาจเป็นเพียงขณิกสมาธิคือสมาธิชั่วขณะซึ่งเป็นสมาธิอย่างน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็นเพื่อให้วิปัสสนาดำเนินต่อไปได้; พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)แสดงทรรศนะไว้โดยอิงข้อมูลจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค, **พุทธธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๓๑-๓๓๒.

ไฟ ลม)[๕๘] โดยในเบื้องต้น กำหนดพิจารณาธาตุดินและธาตุน้ำแยกย่อยเป็นอาการ ๓๒ เริ่มจากผมเป็นต้นไป เมื่ออาการ ๓๒ ปรากฏชัด ส่วนที่เป็นธาตุไปและธาตุลม ซึ่งแยกย่อยเป็นอาการอีก ๑๐ อย่างก็ปรากฏชัดตามมา

โยคีผู้ปฏิบัติครั้นรวมรูปทั้งหมดนั้นเข้าด้วยกัน โดยลักษณะคือความเสื่อมสลาย ก็จะเห็นว่า "นั่นเป็นรูป" เมื่อโยคีกำหนดเห็นรูปอย่างนั้นแล้ว อรูปธรรมทั้งหลาย (นาม)ก็ปรากฏ โยคีรวมอรูปธรรมทั้งหมดเข้าด้วยกันโดยลักษณะคือความน้อมไปได้ ก็จะเห็นว่า "นั่นเป็นนาม" วิปัสสนายานิกถือเป็นวิธีการพัฒนาปัญญาอีกแบบหนึ่ง ที่นำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริงทั้งระดับโลกิยะและโลกุตตระ

พระพุทธเจ้าตรัสถึงวิธีการพัฒนาปัญญาแบบวิปัสสนายานิกตอนหนึ่งว่า[๕๙] "เมื่อใด เรารู้ชัดความเกิด(สมุทัย) ความดับ(อัสดง) คุณ(อัสสาทะ) โทษ(อาทีนพ) และเครื่องสลัดออก(นิสสรณะ)อินทรีย์ ๖(ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)ตามความเป็นจริง เมื่อนั้นเราจึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ(ความหลุดพ้น)ของเราไม่กำเริบ ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก"

อานิสงส์ของปัญญา

การปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญา(วิปัสสนา)จนบรรลุผลระดับใดระดับหนึ่ง มีอานิสงส์ตามสมควรแก่ฐานะ สรุปได้ ดังนี้[๖๐]

---

[๕๘] ยังมีแนวทางกำหนดพิจารณาอื่นๆ อีกคือกำหนดพิจารณาธาตุ ๑๘ กำหนดพิจารณาอายตนะ ๑๒ กำหนดพิจารณาขันธ์ ๕ เป็นต้น

[๕๙] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๘/๓๐๗. "สมุทัย" แปลว่าเกิดขึ้น "อัสดง" แปลว่าดับ "อัสสาทะ" แปลว่า ส่วนที่เป็นคุณน่ายินดี "อาทีนพ" แปลว่าส่วนที่เป็นโทษ "นิสสรณะ" แปลว่า การสลัดออกไป "อินทรีย์ ๖" หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

[๖๐] สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ผู้แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์ วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า๑๑๘๓-๑๒๐๔.

๑) กำจัดกิเลสต่างๆ ได้ เหมือนสายฟ้าที่ฟาดลงทำลายภูเขาศิลา เหมือนไฟป่าลุกลามทำลายป่ามอดไหม้ เหมือนดวงอาทิตย์มีรัศมีรุ่งโรจน์ทำลายความมืด

๒) ได้ลิ้มรสแห่งอริยผล ผู้ทำวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นแล้วย่อมได้เสวยผลอันประเสริฐสุดยอด ระงับความทุกข์กระวนกระวาย มีความสงบผ่องใส สุข บริสุทธิ์ มีโอชะ แช่มชื่น

๓) สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ได้สมาบัติ ๘ เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นไปและความแตกดับของสังขารทั้งหลายสามารถหลีกหนีโดยการเข้านิโรธสมาบัติได้

๔) สำเร็จความเป็นพระโสดาบันเป็นต้นได้

นอกจากนี้ การปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญายังมีอานิสงส์พิเศษระดับสูงสุด กล่าวคือ โยคีผู้เป็นสมถยานิก เมื่อสำเร็จอรหัตผลเป็นพระอรหันต์แล้ว จัดแยกเป็น ๒ ประเภทคือ

๑) พระปัญญาวิมุต แปลว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึงท่านผู้ฌานสมาบัติเพียงขั้นรูปฌาน คือไม่เกินจตุตถฌาน

๒) พระอุภโตภาควิมุต แปลว่า ผู้พ้นทั้งสองส่วน หมายถึงท่านผู้ได้เจโตวิมุตติขั้นอรูปฌานขั้นใดขั้นหนึ่งมาก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และสิ้นอาสวะแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา

โยคีผู้เป็นวิปัสสนายานิก เมื่อสำเร็จอรหัตผลเป็นพระอรหันต์แล้ว เป็นพระอรหันต์ได้แต่ประเภทปัญญาวิมุตอย่างเดียว และเป็นพระปัญญาวิมุตประเภทสุดท้ายในจำนวน ๕ ประเภท ซึ่งในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาท่านบัญญัติชื่อให้เป็นพิเศษว่า "พระสุกขวิปัสสกะ"[๖๑]

---

[๖๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงทรรศนะไว้โดยอิงข้อมูลจากคัมภีร์ชั้นอรรถกถาฎีกาและ วิสุทธิมรรค, **พุทธธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๓๒-๓๓๓.

ปัญญาคือความดีงามด้านความรู้แจ้งเห็นจริง ครอบคลุม ๒ มิติ ดังนี้

มิติที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบระดับต้น(โลกียสัมมาทิฏฐิ) หมายถึง ความเห็นรวมไปถึงความเชื่อถือว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การบำเพ็ญทานมีผล การบูชามีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่วมีผลมีวิบาก โลกนี้มี โลกหน้ามี เป็นต้น[๖๒] ระดับสูง (โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ) หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ทางนำไปสู่ความดับทุกข์)[๖๓] รวมไปถึงความเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นไตรลักษณ์ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณซึ่งเป็นของไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง[๖๔] ความเห็นอายตนะ ๑๒ โดยความเป็นไตรลักษณ์ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ซึ่งเป็นของไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง[๖๕]

โยคีผู้พัฒนาปัญญา(วิปัสสนา)มาถึงขั้นสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีโลกทัศน์และชีวทัศน์ทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระในขณะเดียวกัน มาตรฐานการมองปรากฏการณ์ไม่แตกต่างกันทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระ นั่นคือการมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างเหตุกับผล การรู้เห็นทุกข์คือการรู้เห็นผล การรู้เห็นสมุทัยคือการรู้เห็นเหตุ กล่าวโดยภาษาชาวบ้านก็คือการรู้เห็นปัญหาและเหตุเกิดแห่งปัญหา การรู้เห็นนิโรธคือการรู้เห็นผล การรู้เห็นนิโรธคามินีปฏิปทาก็คือการรู้เห็นเหตุ กล่าวโดยภาษาชาวบ้านก็คือการรู้เห็นจุดที่จะแก้ปัญหาได้จบสิ้นและวิธีการที่จะนำไปสู่จุดแก้ปัญหาได้จบสิ้นนั้น

---

[๖๒] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๘ เป็นต้น

[๖๓] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖ เป็นต้น

[๖๔] สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๒-๓๐๓/๓๒๐-๓๒๑.

[๖๕] สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔/๔ เป็นต้น

มิติที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หมายถึง[๖๖]

๑) เนกขัมมสังกัปป์ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากการหมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละและความคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่าง จัดเป็นความคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ

๒) อพยาบาทสังกัปป์ ความนึกคิดที่ไม่มีส่วนผสมของความเคียดแค้นความชิงชัง ความขัดเคืองหรือเพ่งมองในแง่ร้าย จัดเป็นความคิดที่ปราศจากโทสะ

๓) อวิหิงสาสังกัปป์ ความนึกคิดที่ไม่มีส่วนผสมของการเบียดเบียน การคิดทำร้ายหรือทำลาย จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ

โยคีผู้พัฒนาปัญญา(วิปัสสนา)มาถึงขั้นสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีมาตรฐานความคิดเชิงบวกตลอดเวลา ทุกขั้นตอนของความคิดย่อมจะเป็นไปตามกรอบโยนิโสมนสิการ(การคิดโดยถ้วนถี่)เสมอ[๖๗] โดยในตัวความคิดเองก็ปราศจากกาม พยาบาทและวิหิงสา(ความเบียดเบียน) ในขณะเดียวกันก็มีพลังปลุกเร้าคุณธรรมคือความเสียสละและเมตตากรุณามาช่วยเสริมให้ความคิดมีคุณภาพมากขึ้น กระบวนการแปลงความคิดออกมาเป็นพฤติกรรมที่ปรากฏต่อโลกภายนอก ก็อยู่ในกรอบแห่งพรหมวิหารคือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา โดยเมตตา กรุณา และมุทิตานั้นสะท้อนออกมาในรูปของทาน ปิยวาจา และอัตถจริยา ส่วนอุเบกขาสะท้อนออกมาในรูปของสมานัตตตา[๖๘]

---

[๖๖] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๗ เป็นต้น ; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๗๕๐-๗๕๑.

[๖๗] การคิดแบบโยนิโสมนสิการ ๑๐ แบบ คือ ๑) คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย ๒) คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ ๓) คิดแบบสามัญลักษณ์ ๔) คิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา ๕) คิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ ๖) คิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก ๗) คิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม ๘) คิดแบบเร้ากุศล ๙) คิดแบบอยู่กับปัจจุบัน ๑๐) คิดแบบวิภัชชวาท; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๗๕-๗๐๘.

[๖๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๕๒-๗๕๓.

ปัญญาในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ หมายถึง ชุดของปัญญาที่เป็นผลการพัฒนามาจนถึงระดับหนึ่ง ตกผลึกกลายเป็นชุดปัญญาซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษเฉพาะบุคคล เช่น หมวดวิชชา ๓ ประกอบด้วย

๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณเป็นเหตุให้ระลึกชาติได้

๒) จุตูปปาตญาณ ญาณกำหนดเห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายได้

๓) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้สิ้นอาสวะ

หมวดปฏิสัมภิทา ๔ ประกอบด้วย

๑) อัตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในความหมาย

๒) ธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในหลักการ

๓) นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในภาษา

๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ มีไหวพริบปฏิภาณ

หมวดอภิญญา ๖ ประกอบด้วย

๑) อิทธิวิธา ปัญญาที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้

๒) ทิพพโสต ปัญญาที่ทำให้มีหูทิพย์

๓) เจโตปริยญาณ ปัญญาที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้

๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญาที่ทำให้ระลึกชาติได้

๕) ทิพพจักขุ ปัญญาที่ทำให้มีตาทิพย์

๖) อาสวักขยญาณ ปัญญาที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

หมวดวิชชา ๘ ประกอบด้วย

๑) วิปัสสนาญาณ ปัญญาที่พิจารณาเห็นนามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์

๒) มโนมยิทธิ ฤทธิ์ทางใจ คือปัญญาที่ทำให้เนรมิตกายต่างๆ ได้

ข้อ (๓)-(๘)เหมือนกับอภิญญา ๖

หมวดวิปัสสนาญาณ ๙ ประกอบด้วย

๑) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ปัญญาตามเห็นความเกิดและความดับ

๒) ภังคานุปัสสนาญาณ ปัญญาตามเห็นความแตกสลาย

๓) ภยตูปัฏฐานญาณ ปัญญามองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว

๔) อาทีนวานุปัสสนา ปัญญาตามเห็นโทษของสังขาร

๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ปัญญาคำนึงเห็นสังขารด้วยความหน่าย

๖) มุญจิตุกัมยตาญาณ ปัญญาคำนึงเห็นด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย

๗) ปฏิสังขานุปัสสนา ปัญญาคำนึงพิจารณาหาหนทางที่จะพ้นไปเสีย

๘) สังขารุเปกขาญาณ ปัญญาตามเห็นสังขารโดยวางใจเป็นกลาง

๙) สัจจานุโลมิกญาณ ปัญญาอันเป็นไปโดยอนุโลมต่อการหยั่งรู้อริยสัจจ์

หมวดญาณ ๑๖ ประกอบด้วย

๑) นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญากำหนดจำแนกรู้นามและรูป

๒) ปัจจยปริคคหญาณ ปัญญากำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป

๓) สัมมสนญาณ ปัญญากำหนดรู้ด้วยพิจารณานามและรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์

ข้อ (๔)-(๑๒) เหมือนกับวิปัสสนาญาณ ๙

๑๓) โคตรภูญาณ ปัญญาที่หัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล

๑๔) มัคคญาณ ปัญญาที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละชั้น มีโสดาบันเป็นต้น

๑๕) ผลญาณ ปัญญาที่เป็นผลสำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละชั้น

๑๖) ปัจจเวกขณญาณ ปัญญาหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนมรรผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน(เว้นแต่พระอรหันต์จะไม่มีการพิจารณากิเลสที่เหลืออยู่)

นัยที่ ๒ หมายถึง ปัญญาที่บำเพ็ญโดยผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการครบถ้วนสมบูรณ์ ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่าจะเป็นได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตดังกล่าวแล้ว เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นมโหสธบัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมี สมัยเกิดเป็นหัวหน้าพ่อค้าเกวียนรู้ทันอุบายของยักษ์จึงพาบริวารรอดพ้นจากอันตราย สมัยเกิดเป็นวิธุรบัณฑิต

ระดับการบำเพ็ญปัญญาในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ ปัญญาบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้ปัญญาเป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่การงานปกติหรือใช้ปัญญาแก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญปัญญาบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นสัมภวกุมาร เรื่องมีอยู่ว่า พระราชาตรัสถามปัญหากับพราหมณ์สุจีรตะสรุปความได้ว่า “ข้าพเจ้าบรรลุถึงราชสมบัติและความเป็นอธิบดีแล้ว แต่ยังปรารถนาจะบรรลุถึงความเป็นใหญ่และชนะทั่วปฐพี โดยธรรม มิใช่โดยอธรรม ข้าพเจ้าหาพอใจอธรรมไม่ พระราชาต้องประพฤติธรรมให้เป็นกิจสำคัญ เพราะเหตุไร เราทั้งหลายจะไม่ถูกนินทาในโลกนี้ ตายไปแล้วก็จะไม่ถูกนินทา และพึงถึงความมียศในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” พราหมณ์สุจีรตะไม่สามารถตอบปัญหานี้ได้ พราหมณ์ทั้งหลายจึงส่งมอบปัญหานี้ไปให้คนทั้งหลายตอบต่อกันเป็นทอดๆ เริ่มตั้งแต่วิธุระ ภัทรการะ สัญชัยกุมาร ท้ายที่สุดสัมภวกุมารเป็นผู้ตอบปัญหานี้ได้ โดยตอบว่า “พระราชาไม่ควรลืมตน ไม่ควรประพฤติอธรรม ไม่ควรศรัทธาในลัทธิที่ผิด ไม่พึงทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์...”[๖๙]

อีกตัวอย่างหนึ่ง พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาเนื้อสอนหลานให้รู้จักวิธีเอาตัวรอดเวลาไปติดบ่วงนายพราน คือ นอนทำทีเหมือนตายแล้ว หรือนอนเหมือนโคนอน และแสดงท่าประกอบ ๖ อย่าง คือ

---

[๖๙] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๘-๑๗๗/๕๖๑-๕๖๖.

๑) นอนตะแคงเหยียดเท้า

๒) ใช้กีบเท้าคุ้ยหญ้าและฝุ่นให้เป็นรอยไว้

๓) แลบลิ้นออกให้ห้อยลง

๔) ทำให้ท้องพองนูนขึ้น

๕) ถ่ายอุจจาระปัสสาวะให้เรี่ยราด

๖) กลั้นลมหายใจ ให้หายใจทางช่องจมูกด้านล่าง[๗๐]

ระดับที่ ๒ ปัญญาอุปบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตด้วยอัธยาศัยยิ่งใหญ่โดยแสดงฐานะและบทบาทในการใช้ปัญญาแก้ปัญหาตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญปัญญาอุปบารมีเช่น สมัยเกิดเป็นวิธุรบัณฑิตเป็นที่รักเป็นที่เคารพนับถือของพระราชามาก คราวหนึ่งปุณณกยักษ์เล่นสกาชนะพระราชา ไม่ต้องการทรัพย์สินเงินทองอย่างใด แต่ขอวิธุระจากพระราชา พระองค์ตรัสถึงวิธุระว่า "วิธุรบัณฑิตนั้นเป็นเหมือนตัวของเรา เป็นสรณะ เป็นคติ เป็นที่พึ่ง เป็นที่เร้น และเป็นจุดหมายปลายทางของเรา ... วิธุรบัณฑิตนี้เท่ากับชีวิตของเรา คือตัวเราเอง" สมัยหนึ่งตรัสถามปัญหาว่า "คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนของตนจะพึงมีความประพฤติที่ปลอดภัยได้อย่างไร จะพึงมีการสงเคราะห์ได้อย่างไร ?..." วิธุรบัณฑิตตอบว่า "ผู้อยู่ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธารณ์เป็นภรรยา ไม่ควรบริโภคอาหารมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว ... ผู้อยู่ครองเรือนพึงเป็นผู้สงเคราะห์มิตร จำแนกแจกทาน รู้จักจัดทำกิจการงาน บำรุงสมณะและพราหมณ์ด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ" สมัยหนึ่งปุณณกยักษ์ถามว่า "บุคคลชื่อว่าเป็นผู้เดินไปตามทางที่เดินไปแล้วอย่างไร ? ชื่อว่าเผาฝ่ามืออันเปียกชุ่มอย่างไร ? บุคคลเช่นไรจึงชื่อว่าเป็นผู้ประทุษร้ายมิตร หญิงเช่นไรชื่อว่าอสตรี ?" วิธุรบัณฑิตตอบสรุปความได้ว่า "ผู้ใดเชิญคนที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนให้นั่งและต้อนรับขับสู้ ผู้นั้นชื่อว่าเดินตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว บุคคลอยู่ในเรือน

---

[๗๐] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖/๗, ดร.ประพันธ์ ศุภษร, **๑๑๑ นิทานชาดก**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เนชั่น พริ้นติ้ง เซอร์วิส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๖๘-๖๙.

ผู้ใด ได้กินข้าวดื่มน้ำ ไม่ควรคิดร้ายต่อผู้นั้น ผู้คิดร้ายต่อบุคคลผู้มีอุปการะเช่นนั้น ชื่อว่าเผาฝ่ามืออันเปียกชุ่มและชื่อว่าประทุษร้ายมิตร บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม หากบุรุษพึงให้แผ่นดินนี้ที่เต็มไปด้วยทรัพย์แก่หญิงผู้ที่สามียกย่องเป็นอย่างดี หญิงนั้นได้โอกาสแล้วพึงดูหมิ่นบุรุษนั้นก็ได้ บุคคลไม่พึงตกอยู่ในอำนาจของอสตรี...”[๗๑]

ระดับที่ ๓ ปัญญาปรมัตถบารมี

ปัญญาบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กับอธิษฐานบารมีด้วยอัธยาศัยอันยิ่งใหญ่พร้อมที่จะสละเลือดเนื้อและชีวิต จัดเป็นปัญญาปรมัตถบารมี อีกนัยหนึ่ง การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์ใช้ปัญญาขั้นสูงคืออภิญญาในการแก้ปัญหาให้คนทั่วไป ชื่อว่าบำเพ็ญปัญญาปรมัตถบารมีเช่นกันเช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นเสนกบัณฑิต มีพราหมณ์คนหนึ่งแก้ถุงย่ามออกเคี้ยวกินข้าวสัตตุก้อนสัตตุผงเสร็จแล้วลงดื่มน้ำโดยไม่ได้ปิดปากถุง งูเห่าตัวหนึ่งได้กลิ่นข้าวสัตตุจึงเลื้อยเข้าไปในถุงย่ามนอนขดกินข้าวสัตตุอยู่ พราหมณ์นั้นกลับมาจากดื่มน้ำ ยังมิได้สังเกตดูภายในถุงย่าม ผูกปากถุงย่ามแล้วเดินทางต่อไป ขณะนั้น เทวดาที่สถิตอยู่บนต้นไม้กล่าวว่า “ถ้าท่านพักอยู่ระหว่างทาง ตัวเองจะตาย ถ้าท่านไปถึงเรือนวันนี้ ภรรยาของท่านจะตาย” เขาจึงคิดฟุ้งซ่าน ดวงตาบอบช้ำ น้ำตาไหลจากนัยน์ตาทั้ง ๒ เข้าไปหาเสนกบัณฑิตบอกว่า “เทวดาบอกว่า วันนี้เมื่อข้าพเจ้าไปถึงบ้าน ภรรยายต้องตาย เมื่อไปไม่ถึงบ้านข้าพเจ้าต้องตาย เพราะทุกข์นี้ ข้าพเจ้าจึงหวาดกลัว ท่านเสนกบัณฑิต โปรดบอกเหตุนี้แก่ข้าพเจ้า” เสนกบัณฑิตกล่าวว่า “ข้าพเจ้าพิจารณาเหตุหลายประการแล้วกล่าวเหตุใดในเหตุนี้ เหตุนั้นแน่นอนจักเป็นเรื่องจริง พ่อพราหมณ์ ข้าพเจ้าเข้าใจว่างูเห่าได้เลื้อยเข้าไปในถุงย่ามข้าวสัตตุของท่าน โดยท่านไม่รู้ตัว ท่านจงเอาท่อนไม้เคาะถุงย่ามดูเถิด จะเห็นงูมีลิ้นสองแฉก มีน้ำลายฟูมปาก ท่านจะตัดความเคลือบแคลงสงสัยเสียได้วันนี้ ท่านจะได้เห็นงู จงแก้ถุงย่ามเถิด” พราหมณ์จึงแก้ถุงย่ามออก

---

[๗๑] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๔๑/๔๐๘, ๑๔๔๙-๑๔๕๓/๔๑๐, ๑๕๖๖-๑๕๗๑/๔๓๐.

กลางชุมชน ทันใดนั้นงูมีพิษร้ายแรงเลื้อยออกมาแผ่พังพาน เสนกบัณฑิตพิจารณาโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ใช้ภูมิปัญญาที่สูงส่งพร้อมกับใช้ประสบการณ์ จึงสามารถมองเหตุการณ์ได้ถูกต้อง[๗๒]

ทสบารมี ๕ : วิริยะ

ความหมายและประเภทของวิริยะ

"วิริยะ" แปลว่า ความเพียร หมายถึงการปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ[๗๓] ความอาจหาญแกล้วกล้า บากบั่น ก้าวไปใจสู้ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความทุกข์ยาก

ความเพียรแยกเป็น ๔ ข้อ คือ[๗๔]

๑. สังวรปธาน เพียรป้องกัน คือเพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น"

๒. ปหานปธาน เพียรละคือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว"

---

[๗๒] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๖-๕๓/๒๖๓-๒๖๔, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๔๕-๕๓/๑๕๔-๑๖๖.

[๗๓] อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๓/๒๙, ๗๖/๔๐, ๒๘๙/๙๑, ๓๗๖/๑๑๑-๑๑๒, ๓๘๕/๑๑๓, ๕๗๑/๑๖๔-๑๖๕.

[๗๔] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗ เป็นต้น, คำอธิบายโดยพิสดารใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ , ๒๕๕๘), หน้า ๗๕๔-๗๕๖, ๗๙๘.

๓. ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น”

๔. อนุรักขนาปธาน เพียรอนุรักษ์หรือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว”

เหตุปัจจัยของวิริยะ

“ฉันทะ” เป็นเหตุปัจจัยของวิริยะ ฉันทะคือความพอใจ ความมีใจรักที่จะทำและพอใจใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำให้สำเร็จ รักงานและรักจุดหมายของงาน เป็นความรักใฝ่ใจต่อความดีงามของสิ่งที่ทำและประสงค์จะให้สำเร็จเป็นจริงขึ้นมาเมื่อมีฉันทะก็ต้องทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุด ให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุด ไม่ห่วงพะวงกับสิ่งอื่นที่จะมาทำให้ไขว้เขวออกไป จิตใจมุ่งมั่นคง แน่วแน่ไปสู่จุดหมายสม่ำเสมอไม่ซัดส่าย ชื่อว่าเกิดฉันทสมาธิ และพร้อมกันนั้น ปธานสังขารคือความเพียรสร้างสรรค์ก็ย่อมเกิดควบคู่มาด้วย นี่คือจุดเริ่มต้นของวิริยะ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า[๗๕] “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา(สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว) นี้เรียกว่าฉันทสมาธิ เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิด

---

[๗๕] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๕/๓๙๕-๓๙๖, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๘๐๐-๘๐๑.

ขึ้นแล้ว”สรุปในชั้นนี้ได้ว่า “ฉันทะ” เป็นที่ตั้งต้นของธรรมทั้งปวง(ฉนฺทมูลกา... สพฺเพ ธมฺมา)[๗๖]

อธิบายให้ละเอียดลงไปอีก ฉันทะมี ๓ ประเภท คือ[๗๗]

๑) ตัณหาฉันทะ ฉันทะคือตัณหา หรือฉันทะที่เป็นตัณหา เป็นฝ่ายชั่วหรืออกุศล

๒) กัตตุกัมยตาฉันทะ ฉันทะคือความใคร่เพื่อจะทำ ได้แก่ ความต้องการทำหรืออยากทำ บางทีถือเป็นคำกลางๆ เข้าได้ทั้งกุศลและอกุศล แต่ในที่ทั่วไปท่านใช้ในความหมายที่เป็นกุศล เป็นฝ่ายดี

๓) กุศลธรรมฉันทะ ฉันทะในกุศลธรรม หรือธรรมฉันทะที่เป็นกุศล เป็นฝ่ายดีงามหรือกุศล

“ฉันทะ” ที่เป็นเหตุปัจจัยของวิริยะนั้น หมายถึงกัตตุกัมยตาฉันทะ(ฉันทะที่เป็นข้อธรรมในอิทธิบาท ๔) และกุศลธรรมฉันทะเท่านั้น ด้วยเหตุว่า ตัณหาฉันทะแม้จะเป็นเหตุให้คนพยายามขวนขวายเพื่อให้สิ่งนั้นๆมาสนองตัณหาของตนก็จริง แต่ความพยายามนั่นก็ไม่ยั่งยืนเพราะสิ่งที่ตัวเองอยากได้เปลี่ยนสภาพจากสิ่งที่น่าใคร่กลายเป็นสิ่งที่ไม่น่าใคร่ ความพยายามที่จะให้ได้สิ่งนั้นก็หมดไป หรือแม้ได้มาแล้วไม่สมอยากก็ก่อให้เกิดทุกข์อีก ส่วนกัตตุกัมยตาฉันทะและกุศลธรรมฉันทะความพอใจชอบใจเพื่อจะทำสิ่งดีงาม เป็นสิ่งที่เอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจ มีผลดีเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและคนอื่น ทำให้บุคคลเกิดวิริยะอุตสาหะมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะมองเห็นประโยชน์เกื้อกูลรอบด้านรออยู่ “ฉันทะ(กัตตุกัมยตาฉันทะและกุศลธรรมฉันทะ)มุ่งประสงค์อัตถะคือตัวประโยชน์ และจึงต้องการความจริง สิ่งที่ดีงามหรือภาวะที่ดีงาม ต้องการทำให้

---

[๗๖] องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๖.

[๗๗] ประมวลความตามอรรถกถาใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๙๗๘.

ดีงามสมบูรณ์เต็มสภาวะ ฉันทะก่อตัวขึ้นจากโยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิดหรือคิดถูกวิธี คิดตามสภาวะและเหตุผล เป็นภาวะกลางๆของธรรม ไม่ผูกพันกับอัตตาและนำไปสู่อุตสาหะหรือวิริยะ คือทำให้เกิดการกระทำ”[๗๘]

การสร้างอุปนิสัยวิริยะ

“ฉันทะ” เป็นเหตุปัจจัยของวิริยะดังกล่าวแล้ว กรณีที่ไม่มีฉันทะที่จะให้เกิดวิริยะก็ต้องอุปนิสัยวิริยะขึ้นมา ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

วิธีที่ ๑ วีริยารัมภะ ปรารภความเพียร นัยก็คือการฝึกตัวเองให้เป็นคนมีความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ ความอาจหาญแกล้วกล้า บากบั่นก้าวไป ใจสู้ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความทุกข์ยาก

วิธีที่ ๒ การลงมือทำโดยไม่อ้างเหตุการณ์ ลงมือทำทันทีโดยไม่อ้างเหตุเป็นการสร้างอุปนิสัยวิริยะประการหนึ่ง ทุกคนมีหน้าที่การงานแตกต่างกันออกไป บางคนทำงานสำเร็จ บางคนทำงานไม่สำเร็จ สาเหตุสำคัญก็คือไม่ลงมือทำและมักอ้างเหตุ เช่น มักอ้างว่า[๗๙] “หนาวเกินไป ร้อนเกินไป เวลาเย็นเกินไป เวลายังเช้าเกินไป หิวเกินไป กระหายเกินไป” แล้วไม่ทำงาน การอ้างเหตุอย่างนี้เป็นการสร้างอุปนิสัยเกียจคร้าน

วิธีที่ ๓ อยู่กับปัจจุบัน ไม่ประมาท ข้อนี้พึงศึกษาเนื้อหาของภัทเทกรัตตสูตรดังนี้ ว่า[๘๐] “บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันล่วงไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็เป็นอันยังไม่มาถึง ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนใน

---

[๗๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘๘-๙๘๙.

[๗๙] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕.

[๘๐] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙-๓๒๐.

ธรรมนั้นๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบ เรียกบุคคลผู้มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั้นแลว่า ผู้มีราตรีเดียวเจริญ”

วิธีที่ ๔ นึกถึงภัยในอนาคต การนึกถึงภัยในอนาคตที่จะเกิดกับตัวเอง ก็เป็นการเตือนตัวเองให้เร่งทำความดี เป็นการสร้างอุปนิสัยวิริยะประการหนึ่ง ภัยในอนาคตซึ่งจะเป็นแรงกระตุ้นให้บำเพ็ญวิริยะมี ๕ ประการ สรุปความได้ ดังนี้[๘๑]

๑. ชรา เป็นธรรมชาติของชีวิต เมื่อถึงวัยชราแล้ว การขบคิดธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเองก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่ชราจะมาถึง ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้อยู่สบายแม้เมื่อยามชรา

๒. โรคาพาธ เมื่ออาพาธเกิดขึ้น โรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน การขบคิดธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเองก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่โรคาพาธจะมาถึง ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้อยู่สบายแม้เมื่อยามถูกโรคาพาธเบียดเบียน

๓. ทุพภิกขภัย เมื่อเกิดเหตุการณ์ข้าวยากหมากแพงขึ้นสมัยใด การขบคิดธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเองก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่จะเกิดทุพภิกขภัย ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้อยู่สบาย แม้เมื่อยามบ้านเมืองเกิดทุพภิกขภัย

---

[๘๑] องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๘/๑๔๐-๑๔๓ ยังมีพระสูตรที่แสดงถึงภัยในอนาคตซึ่งจะกระตุ้นให้ปรารภความเพียรอีกหลายสูตร เช่น องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๘-๑๔๐, ๗๙/๑๔๔-๑๔๖, ๘๐/๑๔๖-๑๔๘.

๔. แตกสามัคคี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาทกัน ผู้คนก็จะพากันหลบไปอยู่ที่ปลอดภัยกลายเป็นสังคมที่พลุกพล่านไปด้วยผู้คน หามุมสงบได้ยาก เมื่อเป็นเช่นนี้การขบคิดธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเองก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่จะเกิดความแตกสามัคคี ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึงกระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้อยู่สบายแม้เมื่อยามสังคมวุ่นวายเพราะแตกสามัคคี

๕. สังฆเภท พระสงฆ์แตกแยกกัน เมื่อพระสงฆ์วิวาทแตกสามัคคีกันการขบคิดธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเองก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่พระสงฆ์จะวิวาทแตกสามัคคีกัน ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้อยู่สบายแม้เมื่อยามที่พระสงฆ์วิวาทแตกสามัคคีกัน

อานิสงส์ของวิริยะ

คนผู้มีวิริยะ ความเพียรเมื่อรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่บรรลุถึง ถ้าวิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว แม้ได้ยินว่าจุดหมายนั้นจะลุถึงได้ยากนัก มีอุปสรรคมาก หรืออาจใช้เวลายาวนานเท่านั้นปี เท่านี้เดือน เขาก็ไม่ท้อถอย กลับเห็นเป็นสิ่งท้าทายที่จะเอาชนะให้ได้ ทำให้สำเร็จ คนที่มีวิริยะจึงเท่ากับมีแรงหนุน เวลาทำงานหรือปฏิบัติธรรมระดับใดก็ตาม จิตใจจะแน่วแน่มั่นคงพุ่งตรงต่อจุดหมาย สมาธิก็เกิดขึ้นได้ เรียกว่าวิริยสมาธิ พร้อมทั้งมีปธานสังขารคือความเพียรสร้างสรรค์เข้าประกอบคู่ไปด้วย[๘๒]

บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ในสังคมใด ก็จะทำให้สังคมนั้นมีความสมัครสมานสามัคคี ร่มเย็นเป็นสุข ดังสังคมของพระภิกษุ ๓ รูป คือพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมิละ ทั้ง ๓ ท่านมีความสามัคคีกันอย่างยิ่งเป็นแบบอย่างด้านความสามัคคีของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถามวิธีการอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี ภิกษุทั้ง ๓ รูปกราบทูลถึงวิธีคิดในการอยู่ร่วมกันก่อนว่า “พวกข้าพระองค์จะคิดอยู่เสมอว่า ‘นับเป็นโชคเป็นลาภ เป็นความ

---

[๘๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๙๘.

ดีงามแล้วที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจารีนี้” ต่อจากนั้น ได้กราบทูลวิธีการ สรุปความได้ดังนี้[๘๓]

พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์นั้นได้เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังในกันและกัน เอาใจใส่ถนอมน้ำใจกันและกัน ช่วยกันทำงานคนละไม้คนละมือ และนั่งประชุมสนทนาธรรมกันทุกๆ ๕ วัน

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า “เธอทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ได้อย่างไร ?” พระภิกษุทั้ง ๓ นั้นกราบทูลว่า “ขอประทานวโรกาสบรรดาข้าพระองค์ทั้งหลาย รูปใดกลับจากบิณฑบาตจากหมู่บ้านก่อน รูปนั้นก็ปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ ตั้งถาดสำรับไว้ รูปใดกลับจากบิณฑบาตจากหมู่บ้านทีหลัง ถ้ามีบิณฑบาตที่เหลือจากฉัน หากประสงค์ก็ฉัน หาไม่ประสงค์ก็เททิ้งบนพื้นที่ปราศจากของเขียว หรือเทลงในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ รูปใดเก็บอาสนะ เก็บน้ำฉันน้ำใช้ เก็บถาดสำรับ กวาดโรงอาหาร รูปใดเห็นหม้อน้ำฉัน หม้อน้ำใช้ หรือหม้อน้ำชำระว่างเปล่า รูปนั้นก็นำไปตั้งไว้ ถ้าเหลือวิสัยของท่านก็กวักมือเรียกรูปที่ ๒ มาช่วยกันยกน้ำไปตั้งไว้ ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่เปล่งวาจาเพราะข้อนั้นเป็นปัจจัย และทุก ๕ วัน ข้าพระองค์ทั้งหลายนั้นสนทนาธรรมีกถาตลอดคืนยันรุ่ง ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้แล พระพุทธเจ้าข้า”[๘๔]

วิริยะ ความเพียรทำให้จิตใจสดชื่นแจ่มใสตลอดเวลา เพราะได้ใช้ความคิดและทำเรื่องต่างๆ อยู่ตลอดเวลา เป็นการปลุกจิตและกายให้กระฉับกระเฉง ทำงานสำเร็จ เมื่อทำงานสำเร็จก็เกิดความอิ่มใจฮึกเหิม ป้องกันไม่ให้นิวรณ์ข้อถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม)และอุทธัจจกุกกุจจะ(ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ)มารบกวนจิตใจ บุคคลผู้มีความเพียรเสมอ ย่อมมีคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ[๘๕]

---

[๘๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๖/๓๕๖-๓๕๙.

[๘๔] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๒๗-๓๒๘/๓๕๙-๓๖๐.

[๘๕] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๓๐๖-๓๐๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๗-๔๑๘.

ประการที่ ๑ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคตว่า "แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค"

ประการที่ ๒ เป็นผู้มีอาพาธน้อย โรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

ประการที่ ๓ เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในพระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย

ประการที่ ๔ เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

ประการที่ ๕ เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

วิริยะในฐานะเป็นวิริยบารมี

นัยที่ ๑ หมายถึง วิริยะ ความเพียรที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนภิกษุว่า "เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ 'เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จการนอนดุจราชสีห์โดยตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะหมายใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ...ขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ ประโยชน์จากความเป็นสมณะที่เธอทั้งหลายปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย"[๘๖]

---

[๘๖] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๒๓/๔๕๖.

อีกประการหนึ่ง “วิริยะ” ในอิทธิบาท ๔ จัดเป็นวิริยบารมี ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า[๘๗] “ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้(อปารา ปารํ คมนาย) ... คือ เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรที่มุ่งมั่น) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรที่มุ่งมั่น)” ที่จัดเป็นวิริยบารมีก็เพราะเป็นธรรมข้อหนึ่งที่นำไปสู่ความสำเร็จ ซึ่งก็คือการถึงฝั่งแห่งความปรารถนาตรงกับความหมายของคำว่า “บารมี” นั่นเอง

นัยที่ ๒ หมายถึงวิริยะที่บำเพ็ญโดยผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการครบถ้วนสมบูรณ์ ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตดังกล่าวแล้ว เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญากปิ(พญาลิง) สมัยเกิดเป็นพระเจ้าสีลวมหาราช สมัยเกิดเป็นพระมหาชนก

ระดับการบำเพ็ญวิริยะในฐานะบารมี

ระดับที่ ๑ วิริยบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้วิริยะเป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่อยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยบารมี เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาวานรเห็นพราหมณ์คนหนึ่งตกลงไปในเหวได้รับบาดเจ็บสาหัส นอนอยู่เป็นเวลา ๑๐ วันแล้ว พญาวานรนั้นเอาเถาวัลย์ผูกก้อนหินใหญ่แล้วหย่อนลงไปในเหวแล้วไต่เถาวัลย์ลงไปที่ก้นเหว ให้พราหมณ์เกาะหลังนำเขาขึ้นมาจากก้นเหวด้วยความยากลำบาก ต่อมาแม้จะถูกพราหมณ์ประสงค์จะฆ่าเอาเนื้อมากินเป็นอาหาร ก็ยังละ

---

[๘๗] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๓/๓๗๗ เป็นต้น

ความพยายามที่จะช่วยเหลือ พาเขาไปส่งถึงบ้าน ขณะที่พาเขาไปส่งที่บ้านก็กล่าวว่า "แน่ะท่านผู้มีบาปกรรม ไม่สำรวม เราไม่ไว้ใจท่าน มาเถิด ท่านจงตามหลังเราไปใกล้ๆ พอเห็นกัน ท่านพ้นแล้วจากเงื้อมมือของสัตว์ร้าย ถึงถิ่นมนุษย์แล้ว นี่แน่ะท่านผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม นั่นหนทาง ท่านจงไปทางนั้นตามสบายเถิด"[๘๘]

อีกประการหนึ่ง การที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่างๆ ด้วยความเพียรพยายามไม่ท้อถอย ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นสังขพราหมณ์ บำเพ็ญทานบารมี เป็นต้น ด้วยความอุตสาหะแรงกล้า[๘๙] สมัยเกิดเป็นยุธัญชัยกุมาร ทำกิจทุกอย่างประสบความสำเร็จเพราะวิริยบารมี สมัยเกิดเป็นพระเจ้าเอกราชทรงบำเพ็ญทานเป็นต้นด้วยความขมักเขม้น ข้อนี้ก็จัดเป็นวิริยบารมี สมัยเกิดเป็นหัวหน้าพ่อค้าเกวียน เดินทางไปค้าขายผ่านทางกันดารในทะเลทราย ค้นหาแหล่งน้ำ เมื่อพบแหล่งที่คิดว่า จะมีน้ำก็ให้บริวารขุดลงไป บริวารขุดลงไปเจอก้อนหินใหญ่หมดกำลังใจเกิดความท้อถอยก็พูดให้กำลังใจ ทำให้บริวารร่วมกันขุดบ่อต่อไปจนพบแหล่งน้ำนำมาดื่มกินรอดพ้นจากทางกันดาร ข้อนี้ก็เป็นวิริยบารมี

ระดับที่ ๒ วิริยอุปบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตด้วยอัธยาศัยประกอบด้วยวิริยะยิ่งใหญ่ ด้วยความอุตสาหะอย่างยิ่งยวดตลอดเวลา โดยมีขันติบารมี(ความอดทน)เป็นฐาน ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยอุปบารมี เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพระเจ้าสีลวะทรงใช้วิริยบารมีเป็นแกนในการบำเพ็ญบารมีข้ออื่นๆ อย่างยิ่งยวด เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงเป็นพระธรรมราชาทรงบำเพ็ญทานยิ่งใหญ่ ทรงรักษาอุโบสถศีลเนืองนิตย์ ทรงมีขันติและเมตตามาก สมัยหนึ่ง พระเจ้าโกศลยกทัพมาหมายจะยึดครองกรุงพาราณสี พระเจ้าสีลวะทรงทราบเรื่องก็ส่งพระราชสาส์นตอบไปว่า "เชิญยึดเอาราชสมบัติไปเถิด" แม้จะถูกจับไปฝังในป่าช้าผีดิบ แต่ทรงมีวิริยะอย่างยิ่งในการบริหารจัดการ

---

[๘๘] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๘-๒๒๓/๕๖๖-๕๗๑, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๗/๑๗๘-๒๒๑/๒๙๓-๓๐๖.

[๘๙] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๑๑-๑๙/๔๓-๕๒.

ชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัย ท้ายที่สุดทรงได้รับความช่วยเหลือจากยักษ์มาร พระเจ้าโกศลก็พระราชทานราชสมบัติคืนให้ พระเจ้าสีลวะทรงตรวจราชสมบัติ ทรงดำริว่า "สมบัติเห็นปานนี้และการกลับได้ชีวิตของอำมาตย์ ๑,๐๐๐ คน เมื่อเราไม่ทำความเพียร จักไม่มีอะไรเลย แต่เพราะกำลังความเพียร เราจึงได้ราชสมบัติที่เสื่อมเสียไปแล้วและยศคืนมา และได้ให้ชีวิตทานแก่อำมาตย์ ๑,๐๐๐ คน บุคคลไม่ควรหมดหวัง ควรทำความเพียรอย่างเดียว เพราะบุคคลทำความเพียรแล้วย่อมสำเร็จผลอย่างนี้"[๙๐]

ระดับที่ ๓ วิริยปรมัตถบารมี

วิริยบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กับขันติบารมีและอธิษฐานบารมีด้วยอัธยาศัยอันยิ่งใหญ่พร้อมที่จะสละเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อให้การบำเพ็ญบารมีอื่นๆ มีทานบารมีเป็นต้นบรรลุผล จัดเป็นวิริยปรมัตถบารมี อีกนัยหนึ่ง การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์ใช้วิริยะขั้นสูงคือสัมมาวายามะในการแก้ปัญหาให้คนทั่วไป ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยปรมัตถบารมีเช่นกัน เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพระมหาชนก ขณะพระมารดาทรงตั้งครรภ์ได้หนีข้าศึกไปอาศัยอยู่กับอาจารย์ทิสาปาโมกข์ที่เมืองกาลจัมปากะ เมื่อทรงพระประสูติจากพระครรภ์พระมารดาและทรงเจริญวัยแล้ว มหาชนกกุมารศึกษาจบไตรเพทและศิลปศาสตร์ วันหนึ่งขออนุญาตพระมารดาเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ แต่เรืออับปางจมลงในมหาสมุทร คนอื่นๆ ในเรือตื่นตระหนกตกใจร้องขอความช่วยเหลือไม่พยายามว่ายน้ำ ท้ายที่สุดจมน้ำตายกันหมด มหาชนกกุมารว่ายน้ำอยู่ ๗ วัน ขณะนั้น เทพธิดาผู้รักษามหาสมุทรชื่อมณีเมขลาได้เข้ามาช่วยเหลือนำมหาชนกกุมารขึ้นฝั่งที่เมืองมิถิลา การใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวดว่ายน้ำท่ามกลางมหาสมุทรทั้งๆ ที่มองไม่เห็นฝั่งเต็มไปด้วยกระแสคลื่นและอันตรายรอบด้านนี้ ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยปรมัตถบารมี แสดงให้เห็นความเพียรที่ยิ่งใหญ่ ดังที่พระองค์ตรัสตอบนางมณีเมขลาตอนหนึ่งว่า "เราพิเคราะห์

---

[๙๐] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๒/๒๒, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๒/๕๒/๓๕-๔๒.

เห็นธรรมเนียมของโลกและอานิสงส์ของความพยายาม เพราะฉะนั้น ทั้งๆ ที่มองไม่เห็นฝั่ง เราจึงเพียรพยายาม(ว่าย)อยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร”[๙๑]

อีกเรื่องหนึ่ง พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นม้าอาชาไนย ชาตินักรบ ได้รับการเทียมรถม้าออกรบคู่กับน้องชาย ถูกอาวุธได้รับบาดเจ็บสาหัส นายสารถีจะเปลี่ยนม้าตัวอื่นให้มาทำหน้าที่แทน ม้าพระโพธิสัตว์ก็ไม่ยอมโดยกล่าวกับนายสารถีว่า “ไม่ว่าในกาลใด ในสถานที่ใด ขณะใด สนามรบใดหรือเวลาใด ม้าอาชาไนยก็เร่งความเร็ว ส่วนม้ากระจอกย่อมล้าหลัง” เมื่อได้ฟังดังนั้น นายสารถีพยุงม้าพระโพธิสัตว์ให้ลุกขึ้น เทียมรถออกรบทำลายข้าศึกศัตรูได้ราบคาบ นายสารถีขับรถม้ากลับมาประตูพระราชวัง ปลดม้าพระโพธิสัตว์ออกจากรถ ไม่นาน ม้าพระโพธิสัตว์ก็สิ้นชีวิต[๙๒]

ทสบารมี ๖ : ขันติ

ความหมายและประเภทของขันติ

“ขันติ” แปลว่า ความอดทน หมายถึง กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความแช่มชื่นแห่งจิต[๙๓] ขันติจึงมีหลายประเภทตามลักษณะของขันติธรรม ดังนี้[๙๔]

ลักษณะที่ ๑ ตีติกขาขันติ ขันติอด หมายถึง การอดใจ การหยุดใจไว้ ใจของคนย่อมมีความอยากเป็นธรรมชาติ อยากโลภ อยากโกรธ อยากหลงเป็นธรรมชาติ โลภในทางดีบ้าง โลภในทางชั่วบ้าง ใจที่โลภในทางชั่วเป็นใจต่ำ ผู้หักห้ามใจได้อดความโลภในทางชั่ว เช่น โลภอยากได้ อยากมี อยากเป็นก็อดความโลภไม่ให้ลุอำนาจของความโลภ เมื่อโกรธก็อดข่มความอยากโกรธไว้ไม่ให้ลุอำนาจความโกรธ

---

[๙๑] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๓-๒๙๕/๒๐๒-๒๒๘, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๙/๑๒๓-๒๙๕/๕๘-๑๒๘.

[๙๒] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔/๑๐, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๔/๒๖๗-๒๖๘.

[๙๓] อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๔๘/๓๓๗.

[๙๔] สมเด็จพระมหาวีรวงศ์(พิมพ์ ธมฺมธโร), **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘๖-๔๙๒.

เมื่อโกรธสุดขีดก็พยายามข่มความอยากไว้ไม่ให้วู่วามไปตามอารมณ์ที่จะทำให้เกิดความขัดเคืองเกรี้ยวกราด และอดความโลภหรือความโกรธไว้ไม่ให้ทะลุไปสู่หลง ตั้งสติไว้ไม่ให้ลุ่มหลงไปตามอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลงมัวเมา นี่คือติติกขาขันติ ขันติอด

ลักษณะที่ ๒ ธิติขันติ ขันติทน หมายถึงใจคงทนหรือมั่นคงเหมือนแผ่นดิน ทนตรากตรำในงานหนัก ทนต่อความหิว ทนต่อความเหน็ดเหนื่อย ทนต่อความหนาวร้อน ทนต่อความเจ็บ ทนต่อเสียงด่า ผู้มีธิติขันตินี้ ทำตัวเหมือนคนไม่รู้ร้อนไม่รู้หนาว ไม่ว่าจะประสบกับสิ่งที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจก็ดำรงมั่นอยู่ในภาวะปกติหนักแน่นดุจแผ่นดิน ในชีวิตจริงไม่ว่าจะเป็นชีวิตครอบครัวหรือชีวิตในหน้าที่การงาน มีเรื่องต้องติดต่อสัมพันธ์กับคนจำนวนมาก ที่มีอุปนิสัยจิตใจแตกต่างกันไป มีทั้งการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันและการกระทบกระทั่งกันตลอดเวลา ในการฝึกจิตนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการไว้เป็นเบื้องต้น สรุปความว่า “ไม่ว่าจะประสบสิ่งที่ดีหรือไม่ดี ก็ควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ เสมอด้วยแผ่นดิน ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่า” จากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการบริหารจิตไว้ คือทำจิตให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน แผ่นดินใหญ่นี้หนักแน่น มั่นคงไม่หวั่นไหว ควรทำจิตใจให้เหมือนแผ่นดินหนักแน่นมั่นคงในทุกสถานการณ์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ใจความโดยสรุปว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหมือนบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วพูดว่า ‘เราจักทำแผ่นดินใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดิน’ เขาขุดลงตรงที่นั้น ๆ โกยเศษดินทิ้งลงไปในที่นั้นๆ บ้วนน้ำลายลงในที่นั้นๆ ถ่ายปัสสาวะรดลงในที่นั้นๆ แล้วพูดสำทับว่า ‘เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน’ เขาก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ เพราะแผ่นดินใหญ่ลึกประมาณไม่ได้” ความเป็นคนมีจิตหนักแน่นนี้ถือเป็นมงคลสูงสุด คือเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความสุข

ความเจริญอย่างยิ่ง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า “ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ อโสกํ วิรชํ เขมํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ แปลว่า จิตของผู้ถูกโลกธรรมกระทบไม่หวั่นไหว ไม่โศก ปลอดจากกิเลสดังธุลี เกษม ปลอดภัย นี่เป็นมงคลอย่างสูงสุด”

ลักษณะที่ ๓ อธิวาสนขันติ ขันติยับยั้ง หมายถึงยับยั้งใจไว้ไม่ให้ท้อถอยแปรเปลี่ยน หันหน้าเข้าสู้สิ่งที่ประสบอยู่เฉพาะหน้า เช่น เมื่อมีคนแสดงกิริยาวาจาล่วงล้ำก้ำเกินโดยการด่า สบประมาทหรือดูหมิ่นดูแคลนก็ยับยั้งความรู้สึกเอาไว้ไม่โต้ตอบเพื่อรักษามิตรภาพ ยิ่งเมื่อถูกผู้น้อยล่วงล้ำก้ำเกินด้วยวาจาก็ยิ่งต้องยับยั้งความรู้สึกไม่พอใจเอาไว้ เพื่อรักษาภาวะผู้นำของตนไว้ สมัยหนึ่ง พระปุณณะชาวสุนาปรันตชนบทบำเพ็ญธรรมอยู่ในเมืองสาวัตถี ไม่ชอบใจบรรยากาศ จึงกราบทูลลาพระพุทธเจ้าเพื่อไปปฏิบัติธรรมที่บ้านเกิด พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า[๙๕] “ปุณณะ เธอคิดว่าที่ไหนจะสบาย ?” พระปุณณะกราบทูลตอบว่า “ข้าพระองค์คิดว่า ตำบลสุนาปรันตะคงจะสบายกว่าที่นี่ จึงใคร่จะไปบำเพ็ญธรรมที่นั่น”

พระพุทธเจ้า : ปุณณะ ชาวสุนาปรันตชนบทร้ายและหยาบคาย เธอแน่ใจแล้วหรือว่าจะอดทนไหว ?

พระปุณณะ : อดทนไหว พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ปุณณะ ถ้าชาวสุนาปรันตะด่า เธอจะทำอย่างไร

พระปุณณะ : เขาด่าก็คิดว่ายังดีกว่าเขาใช้มือตบต่อย พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ถ้าเขาตบต่อย เธอจะทำอย่างไร

พระปุณณะ : เขาตบต่อยก็ยังดีกว่าขว้างด้วยก้อนดิน พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ถ้าเขาขว้างด้วยก้อนดิน เธอจะทำอย่างไร

พระปุณณะ : เขาขว้างด้วยก้อนดินก็ยังดีกว่าเขาตีด้วยไม้ตะพด พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ถ้าเขาตีด้วยไม้ตะพด เธอจะทำอย่างไร

---

[๙๕] สรุปความจากปุณโณวาทสูตร; ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๙๕-๓๙๗/๔๔๘-๔๕๑.

พระปุณณะ : เขาตีด้วยไม้ตะพดก็ยังดีกว่าเขาแทงด้วยหอกหรือฟันด้วยดาบ พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ถ้าเขาจะฆ่าเธอโดยแทงด้วยหอกหรือฟันด้วยดาบ เธอจะทำอย่างไร

พระปุณณะ : ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ก็ยังดีกว่าพวกคนที่คิดจะฆ่าตัวตาย ไปเที่ยวหาหอกดาบมาฆ่าตัวเอง พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ดีละปุณณะ เธอมีอุบายรู้จักยับยั้งใจไว้ดีมาก เราอนุญาตให้เธอไปปฏิบัติธรรมที่ตำบลสุนาปรันตะ

พระปุณณะไปอยู่จำพรรษาปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรมที่สุนาปรันตชนบท อาศัยความอดทน สามารถทำให้ชาวสุนาปรันตชนบทแสดงตนเป็นอุบาสก ๕๐๐ คน แสดงตนเป็นอุบาสิกา ๕๐๐ คน และตัวพระเถระเองก็ได้บรรลุนิพพาน เรื่องของพระปุณณะนี้เป็นตัวอย่างของบุคคลที่มีอธิวาสนขันติ

ธรรมที่เป็นฐานของขันติ

"ขันติ" คือความอดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความแช่มชื่นแห่งจิตนี้ หมายถึงเมื่อบุคคลประสบกับอนิฏฐารมณ์คือสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เช่น สูญเสียทรัพย์สมบัติ อยากได้สิ่งใดแล้วไม่ได้สมปรารถนา ถูกปรับย้ายลดยศตำแหน่ง ถูกดุด่านินทาว่าร้าย หรือประสบทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ธรรมที่เป็นฐานสำคัญทำให้ขันติมั่นคงอยู่ในจิตใจ คือ

หมวดที่ ๑ ปัญญา ความรู้ความเข้าใจในไตรลักษณ์ปฏิจจสมุปบาทและกรรม

ไตรลักษณ์อันเป็นกฎธรรมชาตินั้น ถือเป็นธรรมฐิติ(ความตั้งอยู่แน่นอนแห่งกฎธรรมดา)เป็นธรรมนิยาม(กำหนดแน่นอนแห่งธรรมดา) เป็นกฎที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะอุบัติขึ้นมาก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นมาก็ตาม จะค้นพบก็ตาม ไม่ค้นพบก็ตาม กฎนี้ก็คงมีอยู่อย่างนั้น มีลักษณะเป็นสูตร ๓ อย่าง ประกอบด้วย[๙๖]

---

[๙๖] สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

๑) สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง หมายถึง สิ่งทั้งปวงทั้งที่มีชีวิต(อุปาทินนกสังขาร) และไม่มีชีวิต(อนุปาทินนกสังขาร)ที่เกิดมีเพราะปัจจัยปรุงแต่งมีอนิจจลักษณ์ คือ มีลักษณะไม่เที่ยง มีความไม่เที่ยงประจำอยู่ มีธรรมชาติเป็นอนิจจัง

๒) สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ หมายถึงสิ่งทั้งปวงทั้งที่มีชีวิต(อุปาทินนกสังขาร) และไม่มีชีวิต(อนุปาทินนกสังขาร)ที่เกิดมีเพราะปัจจัยปรุงแต่งมีทุกขลักษณ์คือ มีลักษณะบีบคั้นรัดในตัวเอง มีความเป็นทุกข์ประจำอยู่ มีธรรมชาติเป็นทุกข์

ความเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์อย่างนี้ย่อมทำให้บุคคลคิดเชื่อมโยงได้ เมื่อรู้สึก โลภ โกรธ หลงก็จะปล่อยวางได้ ทุกอย่างอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์

การพิจารณาโลกและชีวิตรอบตัวเราที่จะให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมนั้น พึงเริ่มต้นด้วยการพิจารณาภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสสอน นายโสณะ ความโดยสรุปว่า[๙๗] "รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็ไม่ควรยึดถือว่า 'นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา' เมื่อเห็นอย่างนี้แล้วก็ไม่ควรเอาตัวเองไปเปรียบเทียบกับ คนอื่นว่าเลิศกว่าเขา เสมอเขา หรือเลวกว่าเขา และเมื่อโลกและชีวิตเป็นอย่างนี้ ไม่ว่าในกาละและเทศะไหนก็จะเป็นอย่างนี้ เมื่อเห็นได้อย่างนี้ย่อมจะเบื่อหน่าย (นิพพิทา)ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คลายกำหนัด(วิราคะ) จิตหลุดพ้น (วิมุตติ) เกิดความรู้เห็นว่าหลุดพ้นแล้ว(วิมุตติญาณทัสนะ)"

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสกับพระราหุล ความโดยสรุปว่า[๙๘] "ราหุล ปฐวี ธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) วาโยธาตุ(ธาตุลม) ทั้งภายในและ ภายนอก เป็นแต่สักว่าปฐวีธาตุเท่านั้น พึงเห็นธรรมชาตินั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตา ของเรา' เพราะเห็นธรรมชาตินั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว

---

[๙๗] สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๔๙/๖๘-๗๐; ดูเทียบ ๔๓-๔๘/๕๙-๖๗.

[๙๘] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙.

จิตย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในปฐวีธาตุ ราหุล เพราะพิจารณาเห็นว่า ในธาตุ ๔ ไม่มีอัตตา ไม่เกี่ยวกับอัตตา ภิกษุนี้ชื่อว่าตัดตัณหาได้แล้ว ถอนสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะโดยชอบ”

การที่โลกและชีวิตอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ดังกล่าว ทำให้เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่งตามมาก็คือ ความคาดหวังที่จะได้ ที่จะมี ที่จะเป็นสิ่งที่ดีในด้านนั้นด้านนี้ หรือในเรื่องนั้นเรื่องนี้ หรือแม้กระทั่งความหวังที่จะพ้นไปจากสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ หรือที่จะไม่ประสบสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ ทั้งในสถานะที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและอนาคต ชาวพุทธส่วนมากจึงเชื่อว่า สถานะของตนเองอย่างนี้ขณะนี้และที่นี่ วันหนึ่งก็จะเปลี่ยนไปสู่อีกรูปแบบหนึ่งและไปอยู่อีกที่หนึ่ง ซึ่งอาจจะแตกต่างจากเดิมโดยสิ้นเชิง

ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์เช่นนี้ ก็จะเป็นปัจจัยให้ขันติธรรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น บุคคลผู้เข้าใจอย่างนี้เมื่อรู้สึกโลภก็จะคิดได้ว่า “โลภไปทำไม ทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” เมื่อรู้สึกโกรธก็จะคิดได้ว่า “โกรธไปทำไม ทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” เมื่อเกิดความหลงก็จะหันกลับมาตั้งสติได้ ด้วยความตระหนักรู้หลักไตรลักษณ์ดังกล่าวแล้ว

ปฏิจจสมุปบาทคือกฎธรรมชาติที่แสดงวิธีการ(กระบวนการ)เกิดและดับของโลก-ชีวิตและทุกข์เป็นกฎธรรมชาติแสดงความเป็นไปของโลก ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา(ธรรมฐิติ)ความเป็นไปตามธรรมดา (ธรรมนิยาม) ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้(อิทัปปัจจยตา)และในกระบวนการนี้มีธรรมชาติชัดเจน คือ ตถตา (ความเป็นอย่างนั้น-objectivity) อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน-necessity) อนัญญถตา(ความไม่เป็นอย่างอื่น-invariability) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้-conditionality) ดังพรรณนามานี้ เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท(dependent origination)[๙๙]

---

[๙๙] สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๕.

มีคำอยู่ ๒ คำที่ใช้ในเรื่องนี้[๑๐๐] คือ

๑) ปฏิจจสมุปบาท-เป็นคำกิริยา แปลว่า การที่ธรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมเป็นคำแสดงอาการเกิดขึ้นของธรรมทั้งหลาย เป็นกิริยาอาการนาม

๒) ปฏิจจสมุปปันนธรรม-เป็นคำนามนาม แปลว่า ธรรม (คือชรา มรณะ ชาติ ภพ เป็นต้น) ที่เกิดขึ้นพร้อมเพราะอาศัยกัน

ซึ่งคำทั้ง ๒ นี้โดยสาระแล้วเหมือนกัน สูตรใหญ่ที่แสดงสาระรวมของปฏิจจสมุปบาทก็คือข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ตอนหนึ่งว่า[๑๐๑]

อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ	เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

ข้อความนี้เป็นสูตรใหญ่(สูตรรวม)ที่การแสดงกฎแห่งเหตุและผลระดับสากลซึ่งไม่จำกัดขอบเขต เป็นสูตรที่ใช้อธิบายได้ทั้งกับปรากฏการณ์ของสิ่งที่มีชีวิต(อุปาทินนกสังขาร)และสิ่งที่ไม่มีชีวิต(อนุปาทินนกสังขาร)

---

[๑๐๐] คำว่า “ปฏิจจสมุปบาท” กับคำว่า “ปฏิจจสมุปปันนธรรม” มีความแตกต่างกันในรายละเอียดดังนี้ **ปฏิจจสมุปบาท** เป็นคำที่ใช้แสดงกระบวนการการเกิดขึ้นโดยอาศัยกันของธรรมเหล่านี้คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา (ธรรมฐิติ) ความเป็นไปตามธรรมดา (ธรรมนิยาม) ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ (อิทัปปัจจยตา) ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ... เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ... เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ...

ส่วนปฏิจจสมุปปันนธรรมเป็นคำที่ใช้แสดงธรรมชาติหรือลักษณะของธรรมทั้งหลายที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปอย่างอาศัยกัน คือ ชราและมรณะเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา ชาติเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา ...; สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๕.

[๑๐๑] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔-๑๖๕.

เรื่อง "ปฏิจจสมุปบาท" ทำให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมอย่างไร ? สมัยหนึ่ง พระอานนท์กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร จึงควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท ?" พระพุทธองค์ตรัสตอบความโดยสรุปว่า[๑๐๒] "อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า 'เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ... เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ... เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ ... เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ...' อานนท์ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล จึงควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท" ความรู้เห็นตามความเป็นจริง ตามทันกระแสปฏิจจ-สมุปบาททั้งสายเกิด (สมุทัยวาร-อนุโลม) และสายดับ (นิโรธวาร-ปฏิโลม) อย่างนี้ ชื่อว่าเข้าใจกฎแห่งเหตุผล ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจโลกและชีวิต ผ่อนคลายไม่ยึดติด

ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตามเหตุปัจจัยอย่างนี้ก็จะเป็นปัจจัยให้ขันติธรรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น บุคคลผู้มีความเข้าใจเช่นนี้เมื่อรู้สึกโลภก็จะคิดได้ว่า "โลภไปทำไม ทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตามเหตุปัจจัย" เมื่อรู้สึกโกรธก็จะคิดได้ว่า "โกรธไปทำไม ทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตามเหตุปัจจัย" เมื่อเกิดความหลงก็จะหันกลับมาตั้งสติได้ ด้วยความตระหนักรู้หลักปฏิจจสมุปบาทดังกล่าวแล้ว

ความเข้าใจเรื่องกรรมเป็นฐานสำคัญของขันติธรรมเช่นเดียวกัน กระบวนการของกรรมก็คือกระบวนการของชีวิต (รวมถึงกระบวนการของชีวิตด้วย) เป็นอันเดียวกัน เมื่อสุภมาณพโตเทยยบุตรกราบทูลถามพระพุทธเจ้าความโดยสรุปว่า "อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์เป็นคนเลวและเป็นคนดีเป็นต้น?" พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนก

---

[๑๐๒] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔-๑๖๕.

ให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”[๑๐๓] พระพุทธดำรัสนี้แสดงนัยชัดเจนว่า กรรม (เริ่มจากจิตหรือมโน แสดงพฤติภาพออกมาทางกาย วาจา) คือ กระบวนการชีวิตทั้งหมด เป็นพลังชีวิตทั้งขณะปัจจุบันและขณะข้ามภพข้ามชาติ

แต่เรื่อง “กรรม” ไม่พึงเข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ไม่ดีในอดีตอย่างเดียวและเป็นผลอย่างเดียวอย่างที่นิยมพูดกันว่า “แล้วแต่เวรแต่กรรม” หรือเมื่อเห็นใครบางคนตกทุกข์ได้ยากก็กล่าวว่า “เป็นเวรเป็นกรรมของเขา” แท้จริงแล้ว “กรรม” มีทั้งดีและไม่ดี มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งหมดทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงมีคำของนักปราชญ์ว่า “ปัจจุบันเป็นลูกหลานของอดีต และเป็นบิดาของอนาคต เรานัยหนึ่งเป็นผลแห่งอดีต อีกนัยหนึ่งก็จะเป็นผู้ก่ออนาคต”

กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งเหตุผลหรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่เรียกว่ากฎแห่งกรรมก็คือ “เมื่อเหตุนี้ ผลนี้จึงมี เพราะเหตุนี้เกิดขึ้น ผลนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อเหตุนี้ไม่มี ผลนี้ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้ก็ดับ” อีกนัยหนึ่ง กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งศีลธรรม ซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุผลเหมือนกัน แต่อยู่ในระดับศีลธรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีพระพุทธพจน์ว่า “หว่านพืชเช่นใด ได้ผลเช่นนั้น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว”[๑๐๔] ความคิดและความเชื่อเรื่องกรรมดังกล่าวนี้ทำให้บุคคลมั่นใจในการกระทำของตัวเองทุกครั้ง และถือว่าการกระทำดีทุกครั้งคือการสร้างเหตุดีและจะได้รับผลดีแน่นอน ข้อนี้ถือเป็นการหักล้างลัทธิอเหตุอปัจจยวาท

ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าเป็นไปตามกรรมอย่างนี้ ก็จะเป็นปัจจัยให้ขันติธรรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น บุคคลผู้มีความเข้าใจเช่นนี้เมื่อรู้สึกโลภก็จะคิดได้ว่า “โลภไปทำไม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” เมื่อรู้สึกโกรธก็จะคิดได้ว่า “โกรธไปทำไม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็น

---

[๑๐๓] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙-๒๙๗/๓๔๙-๓๕๗.

[๑๐๔] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๙๔๘๔, ๗๑๔/๑๖๖.

ของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” เมื่อเกิดความหลงก็จะหันกลับมาตั้งสติได้ ด้วยความตระหนักรู้หลักกรรมดังกล่าวแล้ว

หมวดที่ ๒ เมตตา

พระโพธิสัตว์บำเพ็ญศีลบารมี ถูกเบียดเบียนรังแกก็ไม่โต้ตอบเพราะกลัวศีลจะไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ แท้จริงแล้ว ธรรมที่เป็นฐานสำคัญก็คือเมตตา เพราะกลัวว่าบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่นจะเดือดร้อน หรือได้รับบาดเจ็บ หรือเสียชีวิตซึ่งจะมีผลทำให้ศีลขาดด้วย ก็ต้องใช้ความอดทนอย่างยิ่งยวด เพราะเมตตาทำให้ต้องอดทนเพราะความอดทนจึงทำให้ศีลไม่ขาด โพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาช้าง ทำหน้าที่เลี้ยงมารดาตาบอดอยู่ในป่าหิมพานต์ พระราชาส่งนายควาญช้างให้ไปจับตัวมา พญาช้างแม้จะมีกำลังมาก สามารถทำลายทหารทั้งกองทัพได้ก็ข่มความโกรธไว้ ไม่โกรธนายควาญช้าง ยอมให้จับตัวนำไปเข้าเฝ้าพระราชา

สมัยเกิดเป็นพญานาคชื่อภูริทัตมีฤทธิ์ เพ่งสายตามองไปยามเมื่อโกรธคนสัตว์สิ่งของที่ถูกพญานาคนั้นมองจะถูกเผาไหม้ในพริบตา วันหนึ่งถูกพวกหมองูจับไปเล่นกลหาเงิน แม้จะได้รับความอับอายและทุกข์ทรมานก็ไม่โกรธ อดทนข่มความโกรธไว้เพราะกลัวว่าพวกหมองูจะได้รับอันตรายถึงชีวิตจากฤทธิ์ของตน เรื่องนี้แสดงว่าเป็นเพราะเมตตาธรรมนั่นเอง ทำให้เกิดขันติธรรมดังพุทธภาษิตว่า **“ขนฺติโก เมตฺตวา ลาภี ยสสฺสี สุขสีลวา ผู้มีความอดทน ชื่อว่ามีเมตตา มีลาภ มียศ และมีศีลดีงาม”**

สมัยเกิดเป็นพญานาคชื่อว่าสังขปาลมีฤทธิ์มาก มีเขี้ยวเป็นอาวุธ มีพิษกล้าถูกพวกนายพรานทรมานอย่างหนัก เอาหอกเจาะจมูกและแทงลำตัว เอาหวายร้อยเป็นห่วงแล้วเอาไม้สอดหามไปเพื่อเอาไปฆ่าเป็นอาหาร พญานาคโพธิสัตว์เพราะกลัวนายพรานเหล่านั้นจะได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิตจึงข่มความโกรธเอาไว้ไม่ตอบโต้ทำร้ายใคร

อานิสงส์ของขันติ

พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษ (อาทีนพ) ของอขันติ (ความไม่อดทน) และอานิสงส์ของขันติ ๒ นัยว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความไม่อดทนมีโทษ ๕ ประการนี้ คือ

๑) ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนหมู่มาก

๒) เป็นผู้มากไปด้วยเวร

๓) เป็นผู้มากด้วยโทษ

๔) เป็นผู้หลงลืมสติตาย

๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ...

ภิกษุทั้งหลาย ความอดทนมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้ คือ

๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก

๒) เป็นผู้ไม่มากด้วยเวร

๓) เป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ

๔) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย

๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” นี้เป็นนัยที่ ๑

อีกนัยหนึ่งตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความไม่อดทนมีโทษ ๕ ประการนี้ คือ

๑) ไม่เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก

๒) เป็นผู้ดุร้าย

๓) เป็นผู้มากด้วยวิปฏิสาร(ความเดือดร้อน)

๔) เป็นผู้หลงลืมสติตาย

๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ...

ภิกษุทั้งหลาย ความอดทนมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้ คือ

๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก

๒) เป็นผู้ไม่ดุร้าย

๓) เป็นผู้ไม่มากด้วยวิปฏิสาร(ความเดือดร้อน)

๔) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย

๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”[๑๐๕]

นอกจากนี้ ขันติยังมีอานิสงส์อีกหลายประการดังที่ปรากฏในพระพุทธภาษิต เช่น ขนฺติ ธีรสฺสลงฺกาโร ความอดทนเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ ขนฺติ หิตสุขาวหา ความอดทนนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ขนฺติ สาหสวารณา ความอดทนห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน **เกวลานํปิ ปาปานํ ขนฺติ มูลํ นิกนฺตติ ครหกลหาทีนํ มูลํ ขนฺติ ขนฺติโก** ความอดทน ย่อมตัดรากแห่งบาปทั้งสิ้น ผู้มีขันติ ชื่อว่าย่อมขุดรากแห่งความติเตียนและการทะเลาะกันได้ เป็นต้น

ขันติในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ ขันติบารมี หมายถึงการดำเนินชีวิตของคนทั่วไปโดยยึดพระพุทธดำรัสว่า[๑๐๖] “ภิกษุ เพราะเหตุไร เธอบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากความโกรธ จึงกระทำความโกรธเล่า บัณฑิตแต่ปางก่อนทั้งหลาย เมื่อสรีรกายต้องประหารตั้งพันครั้ง เมื่อมือ เท้า หู และจมูกขาดวิ่นไป ยังไม่ทำความโกรธต่อผู้อื่น”การยึดพระพุทธพจน์เป็นหลักในการดำเนินชีวิต ถือเป็นอุดมคติอย่างนี้จัดเป็นขันติบารมี ในหลักการบริหารยุคใหม่ ขันติธรรมก็คือวุฒิภาวะสูง (Maturity) เป็นคุณสมบัติจำเป็นอย่างยิ่งในการบริหารองค์กรขนาดใหญ่ยุคปัจจุบัน ความรู้ความสามารถดีถ้าขาดขันติธรรมก็ไม่สามารถนำความรู้ความสามารถออกมาใช้ได้ ขันติธรรมทำให้จิตใจนิ่งและกิริยาอาการเสงี่ยมสง่าผ่าเผย แม้ขณะประสบกับปัญหาอุปสรรคใหญ่ ก็รักษาความสมดุลของจิตและกายได้ บุคคลที่มีวุฒิภาวะสูงส่งก็คือผู้บำเพ็ญขันติบารมี

นัยที่ ๒ ขันติบารมี หมายถึงความอดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความแช่มชื่นแห่งจิตของผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์

---

[๑๐๕] องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๕-๒๑๖/๓๕๗-๓๕๙.

[๑๐๖] ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒๖๕.

ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการ ครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ในยุคนั้นๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่นสมัยเกิดเป็นธัมมิกเทพบุตร สมัยเกิดเป็นจูฬธัมมปาลราชกุมาร สมัยเกิดเป็นขันติวาทีดาบสที่บำเพ็ญบารมีเน้นขันติธรรม ในขณะเดียวกัน ขันติธรรมก็เป็นฐานสำหรับการบำเพ็ญบารมีธรรมอื่นๆ อย่างขาดมิได้ เช่น สมัยเกิดเป็นพระเตมีย์ (เตมิยกุมาร) ประสงค์อย่างยิ่งที่จะออกบวช แต่พระราชบิดาไม่ทรงอนุญาต เพราะประสงค์จะให้สืบต่อราชสมบัติ แม้จะถูกสภาพแวดล้อมบีบคั้นอย่างหนัก พระองค์ก็ทรงอดทน การบำเพ็ญเนกขัมมะของพระเตมิยกุมารต้องใช้ความเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างใหญ่ ใช้ขันติธรรมมาก ใช้วิริยะมาก และใช้ระยะเวลายาวนานถึง ๑๖ ปี ท้ายที่สุดแม้ถูกฝังในป่าช้าผีดิบก็พร้อมที่จะสละชีวิต ด้วยจุดประสงค์แน่วแน่ขอให้ได้บวช สมัยเกิดเป็นบุตรเศรษฐี(มหาโลมหังสบัณฑิต) ไม่ปรารถนาสมบัติ ประสงค์จะบำเพ็ญอุเบกขาบารมีและเนกขัมมบารมี จึงออกจากบ้านท่องเที่ยวไป ถูกพวกนักเลงอันธพาลเบียดเบียนกลั่นแกล้งด้วยวิธีการต่างๆ ก็ไม่แสดงความโกรธ ยังรักษาความสงบนิ่งอยู่ได้ ข้อนี้ก็เพราะขันติธรรมนั่นเอง

ระดับการบำเพ็ญขันติในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ ขันติบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่า ได้ใช้ขันติเป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่การงานปกติ หรือใช้ขันติ (อดทน อดกลั้น อดออม) แก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา โดยมีเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าบำเพ็ญขันติบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นธัมมิกเทพบุตร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ เที่ยวชักชวนมนุษย์ให้บำเพ็ญกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีกตัญญูกตเวทิตาธรรมต่อมารดาบิดา ในขณะที่อธัมมิกเทพบุตรเที่ยวชักชวนให้มนุษย์สมาทานอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น วันหนึ่ง เทพบุตรทั้ง ๒ พบกันโดยบังเอิญ บริวารทั้ง ๒ ฝ่ายก็ทุ่มเถียงโต้แย้งกัน เทพบุตรก็โต้คารมแสดงไหวพริบกัน พระโพธิสัตว์ธัมมิกเทพบุตรกล่าวตอนหนึ่งว่า “ธรรมแลปรากฏ

ขึ้นก่อน ภายหลังอธรรมจึงเกิดขึ้นในโลก ข้าพเจ้าเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุด และเก่าแก่กว่า เพราะเหตุนั้น จงหลีกทางให้พี่ไปเถิด น้องชาย” อธัมมิกเทพบุตรกล่าวตอบว่า “ข้าพเจ้าก็จะไม่ให้หนทางแก่ท่านเพราะการขอร้อง เพราะการเจรจาไม่ถูกต้อง หรือเพราะเป็นผู้ควรแก่หนทาง วันนี้เราทั้ง ๒ จงรบกันเถิด ผู้ใดชนะในการรบ หนทางเป็นของผู้นั้น” ท้ายที่สุด อธัมมิกเทพบุตรก็พ่ายแพ้คุณความดีของพระโพธิสัตว์[๑๐๗]

ระดับที่ ๒ ขันติอุปบารมี

ขันติที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าขันติอุปบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นจูฬธัมมปาลราชกุมาร พระนางจันทาเทวีผู้เป็นพระมารดาทรงให้ความเอ็นดูมากจนลืมเอาพระทัยใส่พระราชา เมื่อมีพระชนมายุได้ ๗ เดือน พระราชบิดาทรงกริ้วที่มีแต่คนเอาใจพระกุมาร ไม่สนใจพระองค์เลย จึงรับสั่งให้เพชฌฆาตตัดพระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้าง ตัดพระบาททั้ง ๒ ข้าง พระกุมารก็มิได้ทรงกรรแสง ทรงบำเพ็ญขันติและเมตตาไว้ อดกลั้นทุกขเวทนา ท้ายที่สุด พระราชารับสั่งให้ตัดศีรษะพระกุมารแล้วรับสั่งให้โยนร่างพระกุมารขึ้นไปในอากาศแล้วสวนด้วยปลายดาบซ้ำแล้วซ้ำอีก พระมังสะ(เนื้อ)ของพระกุมารกระจัดกระจายไปทั่วห้อง นับแต่ถูกตัดพระหัตถ์มาจนถึงตัดศีรษะสิ้นพระชนม์ พระกุมารมิได้ทรงกรรแสงแสดงอาการเป็นทุกข์ให้ปรากฏเลย นี้ชื่อว่าบำเพ็ญขันติบารมี[๑๐๘]

ระดับที่ ๓ ขันติปรมัตถบารมี

ขันติที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดพร้อมที่จะสละชีวิตโดยมีวิริยบารมี อธิษฐานบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อขันติปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นขันติวาทีดาบส ถูกพระเจ้ากลาพุทรงกริ้วเพราะนางสนมของพระองค์ไม่ดูแลปรนนิบัติ

---

[๑๐๗] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๖-๓๖/๓๕๘-๓๖๐, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๖/๒๖-๓๖/๑๕-๒๐.

[๑๐๘] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๔-๔๙/๒๐๗-๒๐๘, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๔๔-๔๙/๔๓๕-๔๔๑.

ตัวเองแต่กลับไปนั่งสนทนาธรรมกับดาบส พระเจ้ากลาพุเสด็จไปหาดาบส ตรัสถามว่า “สมณะ ท่านสรรเสริญธรรมอะไร” พระโพธิสัตว์ตอบว่า “สรรเสริญขันติ ถวายพระพร”

พระเจ้ากลาพุ : อะไรชื่อว่าขันติ

พระโพธิสัตว์ : อาการที่ไม่โกรธเมื่อเขาด่า เขาบริภาษ เขาทุบตี ชื่อว่าขันติ ถวายพระพร

พระเจ้ากลาพุ : เราจักเห็นกัน ณ บัดนี้ว่า ท่านเป็นผู้มีขันติหรือไม่

ต่อจากนั้น พระเจ้ากลาพุรับสั่งนายเพชฌฆาตผลักพระโพธิสัตว์ให้ล้มลงที่พื้น เอาหวายหนามเฆี่ยน ๒,๐๐๐ ครั้ง พระโพธิสัตว์มีหนังขาด เนื้อฉีก เลือดไหล

พระเจ้ากลาพุ : ท่านกล่าวสรรเสริญอะไร

พระโพธิสัตว์ : กล่าวสรรเสริญขันติ มหาบพิตร แต่พระองค์คงเข้าพระทัยว่า ‘ขันติอยู่ในระหว่างหนังของอาตมา’ ขันติมิได้อยู่ในระหว่างหนังของอาตมา แต่ขันติของอาตมาอยู่ในภายในหทัย ซึ่งพระองค์ไม่อาจเห็นต่างหาก ถวายพระพร

พระเจ้ากลาพุจึงรับสั่งให้เพชฌฆาตตัดมือ ตัดเท้า ตัดหู ตัดจมูกของพระโพธิสัตว์ แล้วตรัสถามว่า “ท่านกล่าวสรรเสริญอะไร” พระโพธิสัตว์ตอบว่า “กล่าวสรรเสริญขันติ ถวายพระพร ก็พระองค์อย่าทรงสำคัญเลยว่า ‘ขันติอยู่ที่ปลายหูและจมูก’ ขันติของอาตมาอยู่ในส่วนลึกภายในหทัย”พระเจ้ากลาพุตรัสว่า “ชฎิลโกง เจ้าจงนั่งประคองขันติของเจ้าไว้เถิด” ทรงกระทืบหทัยของพระโพธิสัตว์ แล้วเสด็จหลีกไป พระโพธิสัตว์ไม่ได้แสดงอาการโกรธ กลับกล่าวว่า “พระราชาพระองค์ใดรับสั่งให้ตัดมือ เท้า ใบหู และจมูกของข้าพเจ้า ขอให้พระราชาพระองค์นั้นจงมีพระชนมายุยิ่งยืนนาน บัณฑิตทั้งหลายเช่นอาตมาไม่โกรธเคืองเลย” เมื่อพระราชาเสด็จไปได้ไม่นาน พระโพธิสัตว์ก็เสียชีวิต[๑๐๙]

---

[๑๐๙] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๙-๕๒/๑๖๖-๑๖๗, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๔๙-๕๒/๒๖๕-๒๖๙.

ทสบารมี ๗ : สัจจะ

ความหมายและประเภทของสัจจะ

"สัจจะ" แปลว่า ความจริง มีนัยรวมถึงความตรงและความแท้ ในหมวดทสบารมีนี้[๑๑๐] หมายถึง

๑) จริงใจ ได้แก่ ซื่อสัตย์ ๒) จริงวาจา ได้แก่ พูดจริง

๓) จริงการ ได้แก่ ทำจริง

คนที่มีสัจจะมีความรับผิดชอบต่องานที่ทำทุกอย่าง ทำอย่างสุดกำลังและเต็มความสามารถ ลักษณะของสัจจะ มี ๕ ประการ คือ[๑๑๑]

๑. สัจจะต่อหน้าที่ เช่น พ่อ-แม่, บุตร-ธิดา, ภรรยา-สามี ต่างต้องมีหน้าที่ต่อกันและกันตามหลักสิงคาลกสูตร เป็นต้น ใครมีหน้าที่อะไรก็ต้องมีความรับผิดชอบ

๒. สัจจะต่อการงาน คือ เมื่อตั้งใจทำงานชิ้นใดแล้วจะทำให้เต็มที่ ไม่เสร็จไม่เลิก มีแต่ต้องทำงานชิ้นนั้นให้สำเร็จและดีที่สุด

๓. สัจจะต่อวาจา คือ เมื่อพูดอย่างไรก็ต้องทำอย่างนั้น เป็นผู้มีวาจาตรงกับใจ

---

[๑๑๐] "สัจจะ" มี ๒ นัยหลักคือ **นัยที่ ๑** สัจจะ ความจริงที่หมายถึง ๑) สมมติสัจจะ จริงโดยสมมติ เช่น คน พ่อค้า ปลา แมว โต๊ะ เก้าอี้ ๒) ปรมัตถสัจจะ จริงโดยปรมัตถ์ เช่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นสัจจธรรม **นัยที่ ๒** สัจจะ ความจริงคือจริงใจ จริงวาจา และจริงการคือทำจริง เป็นสัจจาธิฏฐาน(สัตยาธิษฐาน); พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒๕-๔๒๖.

[๑๑๑] [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://palungjit.org/threads [วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐]. สัจจบารมีกับอธิษฐานบารมีเป็นธรรมคู่กัน ขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ บุคคลผู้ขาดสัจจะก็ไม่มีความมั่นคงแน่วแน่ คนไม่มีความมั่นคงแน่วแน่ก็คือบุคคลที่ไม่มีสัจจะ จึงนิยมใช้คำบาลีว่า สัจจาธิฏฐาน (คำสันสกฤตคือ สัตยาธิษฐาน) แปลว่า ที่มั่นคือสัจจะ ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจให้เป็นฐานที่มั่นคือสัจจะ คนมีสัจจะเป็นฐานที่มั่น; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒๕-๔๒๖.

๔. สัจจะต่อบุคคล คือ ไม่หน้าไหว้หลังหลอก คบกับใครต้องเป็นมิตรแท้กับคนเหล่านั้น ถึงขนาดยอมตายแทนกันได้

๕. สัจจะต่อความดี คือ มั่นคงต่อความดี ไม่หันเหไปในทางชั่ว ไม่ข้องเกี่ยวกับอบายมุขทุกชนิด คิดแต่จะทำความดี ไม่ว่าจะมีคนรู้หรือไม่ก็ตาม

"สัจจะ" ในนัยนี้ มีความสำคัญในฐานะเป็นฐานแห่งความน่าเชื่อถือ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นตนเอง บุคคลรอบข้างก็เชื่อมั่นในคนมีสัจจะ ธรรมนี้จึงเป็นข้อ ๑ ในหมวดธรรมสำหรับการครองเรือน(ฆราวาสธรรม ๔) เป็นข้อ ๒ ในหมวดธรรมอันเป็นฐานที่มั่นของบุคคล(อธิษฐานธรรม ๔) เป็นข้อ ๔ ในหมวดธรรมอันเกื้อกูลแก่การรักษาศีล ๕ (เบญจธรรม)

การสมาทานถือปฏิบัติสัจจะ

"สัจจะ" ความจริง ที่มีนัยหมายถึง

๑) จริงใจ ได้แก่ ซื่อสัตย์ ๒) จริงวาจา ได้แก่ พูดจริง

๓) จริงการ ได้แก่ ทำจริง

ดังกล่าวมานี้เป็นคุณธรรมจริยธรรมสำคัญทั้งในการประกอบธุรกิจหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิตครอบครัว ความเป็นคนน่าเชื่อถือเกิดจากความเป็นคนพูดจริงทำจริง หรือพูดอย่างใดทำอย่างนั้น เป็นคนรักษาคำพูด ยึดมั่นในสัญญาความหวังหรือกำลังใจให้กับตัวเอง เกิดจากการอ้างคุณความดีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนศรัทธาเชื่อถือมาเป็นกำลังเสริม การสมาทานถือปฏิบัติสัจจะจึงมี ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ยถาวาที ตถาการี ยถาการี ตถาวาที[๑๑๒] พูดอย่างใดทำอย่างนั้น ทำอย่างใดพูดอย่างนั้น มี ๒ นัย คือ การทำตามที่พูดหรือให้สัญญากันไว้

---

[๑๑๒] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๓๑; เป็นพระคุณตามความเป็นจริงข้อ ๗ ในจำนวน ๘ ประการของพระพุทธเจ้าที่ท้าวสักกะจอมเทพ ได้ประกาศแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ ดังนี้ "พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงมีปกติตรัสอย่างใด ก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างใด ก็ตรัสอย่างนั้น"

และการพูดตามที่ทำหรือให้สัญญากันไว้ เช่นกรณีพระเจ้าสุตโสมแห่งกรุงอินทปัตถ์ถูกมหาโจรโปริสาทจับตัวไว้ ทรงให้สัญญากับโจรว่าขอไปทำกิจธุระให้เรียบร้อยเสียก่อนแล้วจะกลับมาให้จับตัวภายหลัง โจรจึงปล่อยตัวไป เมื่อทรงทำกิจธุระเสร็จแล้วก็กลับมาหาโจรตามที่ให้สัญญาไว้

ประการที่ ๒ สัจจกิริยา การทำสัจจาธิษฐานหรือสัตยาธิษฐานมี ๒ ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ ๑ การอ้างคุณของพระรัตนตรัยหรือคุณความดีของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออานุภาพยักษ์อินทร์พรหมอันมีอยู่ เพื่ออำนวยให้เกิดความสวัสดีหรือสมปรารถนา การอ้างพลังสัจจะหรือการอ้างเอาความจริงเป็นพลังบันดาล ในการตั้งสัตยาธิษฐานเพื่อให้บรรลุผลตามที่ได้ตั้งจิตปรารถนาไว้นั้น จะบังเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อในคำอธิษฐานนั้นได้มีการอ้างอิงถึงสิ่งที่เป็นความจริง หรือคุณธรรมที่ตนเชื่อมั่น และได้ถือปฏิบัติอย่างจริงจัง เช่น บทสวดอาฏานาฏิยปริตร[๑๑๓] ตอนที่ว่า

เตสํ สจฺเจน สีเลน ขนฺติเมตฺตาพเลน จ
เตปิ ตุมฺเห อนุรกฺขนฺตุ อาโรคฺเยน สุเขน จ
ด้วยศีลอันจริงแท้และด้วยพลังแห่งขันติและ
เมตตาธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
พระองค์แม้เหล่านั้นจงตามรักษาท่านทั้งหลาย
โดยเอื้อความสุขที่ปราศจากโรค

---

[๑๑๓] อาฏานาฏิยปริตร หรืออาฏานาฏิยสูตร เป็นพระสูตรที่ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงเรียนเพื่อคุ้มครองรักษาไม่ให้พวกยักษ์ที่ไม่เลื่อมใสหันมาเลื่อมใสหรือไม่มาเบียดเบียน ; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕-๒๙๕/๒๑๙-๒๔๖.

และในบทสวดเดียวกันอีกตอนหนึ่งว่า

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ พุทฺโธ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลํ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ ธมฺโม เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลํ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ สงฺโฆ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลํ

ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
ด้วยคำกล่าวจริงนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ
ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระธรรมเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
ด้วยคำกล่าวจริงนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ
ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
ด้วยคำกล่าวจริงนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ

ความศักดิ์สิทธิ์ของบทสวดมนต์จะปรากฏผลได้ก็ต่อเมื่อผู้สวดได้ถือปฏิบัติตามข้อความ หรือ สัจจวาจาที่ได้แสดงไว้ในบทสวดนั้นได้จริงๆ กล่าวคือ ผู้สวดจะต้องมีความเคารพ เชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัยจริงๆ มิใช่กล่าวออกไปเฉยๆ พอเป็นพิธีเท่านั้น

ลักษณะที่ ๒ การอ้างคุณธรรมจริยธรรมที่ตนสั่งสมมาเพื่อให้เกิดความสวัสดี หรือสมปรารถนาอ้างถึงการรักษาศีล การบริจาคทาน การภาวนา เป็นต้น เมื่อได้กล่าวอ้างอิงถึงความจริงแล้ว ก็ให้อธิษฐานขอสิ่งที่ตนปรารถนาสิ่งที่พึงเป็นไปได้ไว้ในใจ อธิษฐานขอความคุ้มครองให้ตนพ้นจากทุกข์โศกโรคภัย เช่น บทสวดวัฏฏก-ปริตร(คาถานกคุ่ม)ว่า

อตฺถิ โลเก สีลคุโณ สจฺจํ โสเจยฺยนุทฺทยา
เตน สจฺเจน กาหามิ สจฺจกิริยมนุตฺตรํ
อาวชฺชิตฺวา ธมฺมพลํ สริตฺวา ปุพฺพเก ชิเน
สจฺจพลมวสฺสาย สจฺจกิริยมกาสหํ
สนฺติ ปกฺขา อปตฺตนา สนฺติ ปาทา อวญฺจนา
มาตา ปิตา จ นิกฺขนฺตา ชาตเวท ปฏิกฺกม
สห สจฺเจ กเต มยฺหํ มหาปชฺชลิโต สิขี
วชฺเชสิ โสฬส กรีสานิ อุทกํ ปตฺวา ยถา สิขี
สจฺเจน เม สโม นตฺถิ เอสา เม สจฺจปารมี

คุณแห่งศีลมีอยู่ในโลก ความสัตย์ความสะอาดและความเอ็นดูกรุณา
มีอยู่ในโลก ด้วยคำสัตย์นั้น ข้าพเจ้าจะทำสัจจกิริยาอันเยี่ยม
ข้าพเจ้ารำลึกถึงกำลังแห่งธรรม รำลึกถึงพระชินเจ้าทั้งหลายในปางก่อน
อาศัยกำลังแห่งสัจจะ ขอทำสัจจกิริยา ปีกทั้งหลายของข้าพเจ้ามีอยู่
แต่ก็ยังบินไปไม่ได้ เท้าทั้งหลายของข้าพเจ้ามีอยู่ ก็ยังเดินไม่ได้
มารดาและบิดาของข้าพเจ้าก็ออกไปแล้ว ดูก่อนไฟป่า ขอท่านจงถอยไป
ครั้นเมื่อสัจจะ อันข้าพเจ้าทำแล้ว เปลวไฟอันลุกโพลงมาก
ก็สงบประหนึ่งเปลวไฟที่ตกถึงน้ำ สิ่งใดเสมอด้วยสัจจะของเราไม่มี
นี้เป็นสัจจบารมีของเรา[๑๑๔]

บทสวดมนต์นี้มีตำนานว่า ครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จไปจำพรรษาที่ตำบลหนึ่งในแคว้นมคธ เช้าวันหนึ่ง ได้เสด็จออกบิณฑบาต ระหว่างทาง ได้เกิดไฟป่าลุกไหม้ และไฟได้ลามมาใกล้ที่ประทับของพระพุทธองค์ แต่ก็ได้ดับลงไปเองอย่างน่าอัศจรรย์ บรรดาพระภิกษุสงฆ์จึงได้ขอให้พระสารีบุตร

---

[๑๑๔] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๓๕/๓๐๖-๓๑๐, สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงแปล.

ทูลถาม พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเล่าวัฏฏชาดกซึ่งเป็นเรื่องที่ได้เกิดมาแล้วในอดีต เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ที่ได้เสวยพระชาติเป็นลูกนกคุ่มผู้ที่สามารถรักษาสัจจวาจาได้จนเป็นนิสัย ก็เท่ากับผู้นั้นได้บำเพ็ญสะสมสัจจบารมีของตนให้มากขึ้นโดยลำดับ และเมื่อนำมาประกอบกับอธิษฐานบารมีย่อมมีพลังแสดงผลให้ได้ทันตาเห็น ดังที่ได้แสดงไว้ในบทสวดวัฏฏกปริตรข้างต้น[๑๑๕]

อานิสงส์ของสัจจะ

อานิสงส์ของสัจจะประการที่ ๑ **ยถาวาที ตถาการี ยถาการี ตถาวาที** พูดอย่างใดทำอย่างนั้น ทำอย่างใดพูดอย่างนั้น **สรุปได้ดังนี้**

สัจจะ จริงใจ ได้แก่ความซื่อสัตย์การปฏิบัติหน้าที่การงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ย่อมมีอานิสงส์มาก เช่น ไม่ต้องถูกลงโทษ ตนเองไม่ต้องเดือดร้อนใจ ตนเองก็ชื่นใจเพราะหาข้อตำหนิตัวเองไม่ได้ คนอื่นๆก็ยกย่องนับถือ ตำแหน่งหน้าที่การงานก็เจริญก้าวหน้า ความจริงใจสร้างความไร้กังวล สร้างแต่ปีติ

สัจจะ จริงวาจา ได้แก่พูดจริงย่อมทำให้ได้ความจริง เริ่มต้นด้วยการพูดความจริงแล้วจะทำให้มีความสะดวกตลอดไป เริ่มต้นด้วยพูดโกหกเพียง ๑ คำจะต้องพูดโกหกต่อไปอีก ๑๐๐ คำเพื่อปกปิดคำโกหก ๑ คำที่พูดครั้งแรกนั้น คำจริงสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ตัวเอง คนทั้งหลายก็เชื่อถือ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในสังคมทั่วไปเมื่อได้รับฟังเรื่องต่างๆ คำพูดเป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม สื่อดีสังคมดี

---

[๑๑๕] [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://palungjit.org/threads [๖ กรกฎาคม ๒๕๖๐], มีตัวอย่างการทำสัจจกิริยา(หรือสัตยาธิษฐาน)เพื่ออำนวยให้เกิดความสวัสดีหรือสมปรารถนาจำนวนมากที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น ทำสัจจกิริยาเพื่อให้เด็กหายจากพิษงู; ขุ.ชา.อ. ๕/๔๖๐, ทำสัจจกิริยาเพื่อให้เรือพ้นภัยจากทะเลร้าย; ชา.อ. ๖/๗๓, ทำสัจจกิริยาอ้างความซื่อสัตย์ต่อสามีเพื่อให้สามีหายจากโรคเรื้อน; ขุ.ชา.อ. ๗/๓๑๑, ทำสัจจกิริยาเพื่อให้ลูกหายจากพิษลูกศร; ชา.อ. ๙/๑๒๕, องคุลิมาลทำสัจจกิริยาเพื่อให้เกิดความสวัสดีหญิงครรภ์แก่; ม.อ. ๓/๓๑๓, ทำสัจจกิริยาเพื่อให้พ้นจากการจองจำเพราะถูกใส่ความ; ขุ.ชา.อ. ๙/๕๔, พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, หน้า ๙๖๘-๙๖๙.

สื่อไม่ดี สังคมแตกแยก โบราณาจารย์จึงกล่าวว่า “การรักษาเบญจศีลข้อ ๔ คือ เว้นจากการพูดเท็จ เป็นหลักประกันสังคม” หมายถึงว่าทำให้เกิดความไว้ใจกัน เกิดความสมัครสมานสามัคคีกันในสังคม มีเรื่องว่า สามเณรรูปหนึ่งประสงค์จะอุปสมบท จึงเดินทางไปถามญาติเพื่อให้แน่ใจว่าอายุครบจะบวชเป็นพระได้แล้ว ระหว่างทางถูกโจร ๕๐๐ จับตัวไว้ ให้สัญญากับโจรพวกนั้นว่า ขอเดินทางไปหาญาติก่อน เสร็จธุระแล้วจะกลับมาหาพวกท่าน โดยจะไม่บอกเรื่องที่ถูกจับตัวแก่ใคร ขณะนั้น พวกญาติของสามเณรเดินสวนทางมุ่งหน้าไปทางที่พวกโจรอยู่ สามเณรก็ไม่ได้บอกพวกญาติว่าทิศทางที่กำลังไปนั้นมีพวกโจรซุ่มอยู่ ทำให้พวกญาติเหล่านั้นถูกโจรจับตัวไป ต่อมา พวกโจรรู้ว่าคนเหล่านั้นเป็นญาติของสามเณร ก็รู้ต่อไปอีกว่า “สามเณรมีสัจจะ แม้กับพวกญาติของตัวเองก็ไม่บอก” เลื่อมใสในสามเณร ปล่อยญาติไปทั้งหมดและขอบวชกับสามเณร ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสัจจะ-จริงวาจา[๑๑๖]

สัจจะ จริงการ ได้แก่ ทำจริงการทำงานด้วยความเอาใจใส่จริงจัง ทำให้งานไม่คั่งค้างอากูล สำเร็จได้ตามประสงค์ ตัวเองก็ได้รับประโยชน์จากงาน สังคมก็ได้รับประโยชน์ มีแต่ประโยชน์ไม่มีโทษเลย ทำงานประสบความสำเร็จทุกอย่างเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง ทำงานสำเร็จเป็นเรื่องๆ ไปตามลำดับย่อมตัดข้อกังวลได้ไม่เดือดร้อน เกิดปราโมทย์ฟูใจ เกิดปีติอิ่มใจ เกิดปัสสัทธิสงบใจ เกิดความสุขใจ และท้ายที่สุดย่อมเกิดสมาธิความมั่นคงของจิตใจ เป็นคุณภาพชีวิตที่ยอดเยี่ยม เป็นอานิสงส์ของสัจจะทำจริงเฉพาะตน ในสังคมวงกว้าง คนทำจริงเป็นคนที่มีความเชื่อมั่นสูง กล้าที่จะคิดจะทำตลอดเวลา มีภาวะผู้นำอยู่ในตัว และคนทั่วไปให้ความเชื่อถือยอมให้เป็นผู้นำ อานิสงส์ของสัจจะแบบจริงใจ จริงวาจา และจริงการพอสรุปได้ ดังนี้

- ทำให้คนทั้งหลายเกิดความไว้วางใจและเชื่อถือคำพูด
- ทำให้คนทั้งหลายเชื่อมั่นเห็นความสำคัญของฐานะและบทบาทของผู้มีสัจจะ

---

[๑๑๖] สํ.ส. สตฺตลลปกายิกวรรค มก. ๒๔/๑๕๗, ปส. ๒๓/๑๐๐ อ้างจาก พระไพบูลย์ ธมฺมวิปุโล และคณะ, **ดรรชนีธรรม ฉบับมงคลสูตร**, หน้า ๒๘๙.

- ทำให้เกิดความฟูใจ อิ่มใจ สุขใจตลอดเวลา
- ไม่ต้องลำบากที่จะคิดหาเหตุผลข้ออ้างมาเพื่อกลบเกลื่อนความเท็จ
- ทำให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในสังคม
- มีอานิสงส์ทำให้มีกลิ่นปากหอมทุกภพทุกชาติ

ส่วนอานิสงส์ของการทำสัจจาธิษฐานหรือสัตยาธิษฐาน(สัจจกิริยา) มีอานิสงส์ดังที่แสดงไว้บางส่วนในตอนต้น เช่น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นลูกนกคุ่ม วันหนึ่งเกิดไฟป่าไหม้ลามเข้ามาใกล้รัง นกตัวอื่นบินหนีหลบไฟป่าไปหมด ตัวเองบินไม่ได้ เดินก็ไม่ได้ จึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า “ปีกของเรามีอยู่แต่บินไม่ได้ เท้าทั้งสองของเรามีอยู่แต่เดินไม่ได้ มารดาบิดาของเราออกไปหาอาหาร ดูก่อนไฟ ท่านจงถอยไปเถิด” ด้วยอำนาจสัจจะ ไฟนั้นจึงถอยกลับ

อีกตัวอย่างหนึ่ง เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาปลา ครั้งนั้น ฝนไม่ตกเป็นเวลานาน น้ำแห้งขอด ฝูงปลาพากันคุดเข้าโคลนตมเพื่อหลบภัยต่างๆ แต่ก็ยังตกเป็นเหยื่อของฝูงนก พระโพธิสัตว์เห็นภัยเกิดกับฝูงปลาเหล่านั้น จึงตั้งสัตยาธิษฐานขอท้าวปัชชุนเทพว่า “ท่านปัชชุนเทพผู้เจริญ เราอาศัยญาติทั้งหลายจึงประสบทุกข์ เมื่อข้าพเจ้าผู้มีศีลลำบากอยู่ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ทำฝนให้ตกเล่า ... สัตว์มีชีวิตแม้อื่นๆ ข้าพเจ้าก็ไม่เคยจงใจฆ่า ด้วยสัจจะนี้ ท่านจงทำฝนให้ตกแล้ว เปลื้องหมู่ญาติของข้าพเจ้าจากทุกข์เถิด” ทันใดนั้นฝนก็ตก มีน้ำพอให้ฝูงปลาอาศัยรอดชีวิต[๑๑๗] สัจจบารมีของพระโพธิสัตว์แม้ไม่ได้ปรากฏออกมาทางกาย วาจา แต่ก็เป็นหลักใจอยู่ตลอดเวลา

สัจจะในฐานะเป็นสัจจบารมี

นัยที่ ๑ สัจจบารมี หมายถึงการดำเนินชีวิตของบุคคลผู้ยึดความจริงใจ จริงวาจา และจริงการเป็นหลัก ไม่ว่าจะทำการใดๆ ที่ไหน เมื่อไรก็ยึดหลักนี้ อยู่ใน

---

[๑๑๗] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๕/๓๑, ขุ.ชา.อ. (ไทย) /๗๕/๑๒๐-๑๒๓.

ทางแห่งความดีที่เรียกว่า “กุศลกรรมบถ”[๑๑๘] คำว่า “จริงใจ” ก็คือมโนสุจริต ประกอบด้วย

๑) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น ๒) ไม่คิดร้าย

๓) ความเห็นชอบ

“จริงวาจา” ก็คือวจีสุจริต ประกอบด้วย

๑) เว้นจากการพูดเท็จ ๒) เว้นจากการพูดส่อเสียด

๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ ๔) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

“จริงการ” ก็คือกายสุจริต ประกอบด้วย

๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) เว้นจากการลักทรัพย์

๓) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม

อีกประการหนึ่ง หมายถึงการดำเนินชีวิตของบุคคลบนหลักศรัทธา ๔ ประการ คือ

๑) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

๒) กัมมสัทธา เชื่อกรรมคือการกระทำ

๓) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม

๔) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตัวเอง

ตามหลักการที่ว่า

ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ

กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ

หว่านพืชเช่นใดย่อมได้ผลเช่นนั้น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

อุปนิสัยที่ยึดหลักจริงใจ จริงวาจา จริงการ และศรัทธาที่ผ่านการฝึกฝนอบรมกล่อมเกลามาเป็นเวลานาน จัดเป็นสัจจบารมี

---

[๑๑๘] ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๓๔๗/๓๖๒-๓๖๓.

นัยที่ ๒ สัจจบารมี หมายถึง ความจริงใจ จริงวาจา จริงการ(จริงทำ) และการทำสัตยาธิษฐานอ้างความดีเพื่อให้เกิดความสวัสดีมีชัย ของผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น สมัยเกิดเป็นทีปายนดาบส เกิดเป็นพญาปลา เกิดเป็นพระเจ้ามหาสุตโสม

ระดับการบำเพ็ญสัจจบารมี

ระดับที่ ๑ สัจจบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้สัจจะ เป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่การงานปกติ หรือใช้สัจจะแก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญสัจจบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นลูกนกคุ่มตัวเท่าลูกบอลขนาดใหญ่ ครั้งหนึ่งได้เกิดไฟป่าไหม้ลุกลามมา นกทั้งหลายก็พากันบินหนี มารดาบิดาของนกคุ่มนั้นก็บินหนีภัยจากไฟป่าเช่นกัน ปล่อยให้ลูกนกคุ่มที่ยังเดินไม่ได้ บินไม่ได้นอนอยู่ในรัง ลูกนกคุ่มโพธิสัตว์ชูคอขึ้น เห็นไฟลุกลามมา คิดว่า “หากว่า เราพึงมีกำลังที่จะกางปีกบินไปในอากาศ เราพึงบินขึ้นไปในที่อื่น หากพึงมีกำลังที่จะยกเท้าทั้ง ๒ เดินไป เราก็พึงย่างเท้าเดินไปในที่อื่น แม้มารดาบิดาของเราแล กลัวภัยคือความตายแล้วปล่อยเราผู้เดียวไว้ ป้องกันตนหนีไป บัดนี้ เราไม่มีที่พึ่งอื่น เราเป็นผู้ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่พึ่ง ควรที่เราจะกระทำอย่างไรหนอในวันนี้” จึงคิดต่อไปว่า “ชื่อว่าคุณแห่งศีลมีอยู่ในโลกนี้ ชื่อว่าคุณแห่งสัจจธรรมก็มีอยู่ ชื่อว่าพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล บำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ประทับนั่งที่โคนต้นโพธิ์ ตรัสรู้เองแล้ว พึงพร้อมด้วยศีล ... ประกอบด้วยสัจจะ ความเอ็นดู ความกรุณา และขันติ มีเมตตาภาวนาถึงพร้อมแล้วในสรรพสัตว์มีอยู่ ชื่อว่าคุณแห่งพระธรรมที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสรู้แล้วก็มีอยู่ ... ควรที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตและคุณของพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นตรัสรู้แล้ว ถือเอาสภาวธรรมคือสัจจะที่มีอยู่ในเราแล้ว กระทำสัจจกิริยาแล้วให้ไฟหมุนกลับ กระทำความสวัสดีแก่ตนและแก่นกที่เหลือในวันนี้”

จึงกระทำสัจจกิริยา(กล่าว)ว่า “ศีลคุณ ความสัตย์ ความสะอาด และความเอ็นดู ยังมีอยู่ในโลก ด้วยความสัตย์นั้น เราจักทำสัจจกิริยาอันยอดเยี่ยม” พร้อมกับสัจจกิริยาของลูกนกคุ่มโพธิสัตว์นั้นจบลง ไฟป่าก็ถอยกลับและไม่ไหม้สิ่งอื่นเลย[๑๑๙]

อีกเรื่องหนึ่งสมัยเกิดในตระกูลพราหมณ์ เมื่อเรียนจบศิลปศาสตร์แล้ว ไม่ประสงค์จะครองเรือน จึงนำสมบัติที่มีอยู่ทั้งหมดออกบริจาคเป็นทาน บอกลาหมู่ญาติออกบวชได้ชื่อว่าทีปายนดาบส บำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าหิมพานต์เป็นเวลา ๕๐ ปี ต่อมาดาบส ได้ออกจากป่าเที่ยวภิกขาจารไปตามสถานที่ต่าง ๆ นายมัณฑัพยะผู้เป็นเพื่อนเก่า สมัยยังไม่ได้บวชเห็นเข้าจึงนิมนต์ไปพักที่สวนหลังบ้าน อุปัฏฐากไม่ให้ขาดตกบกพร่อง วันหนึ่ง ลูกชายของมัณฑัพยะนั้นชื่อยัญญทัตตกุมาร ถูกงูพิษกัดทนพิษไม่ไหวจึงสลบไป มัณฑัพยะกับภรรยาอุ้มลูกชายไปหาดาบสให้ช่วยเยียวยาอ้อนวอนว่า “พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ธรรมดาบรรพชิตย่อมจะรู้จักยาหรือพระปริตร โปรดช่วยลูกน้อยของข้าพเจ้าด้วยเถิด” พระดาบสกล่าวว่า “อาตมาไม่รู้จักโอสถ ทำยาก็ไม่ได้" สองสามีภรรยาอ้อนวอนต่อไปว่า “ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอท่านโปรดตั้งสัตยาธิษฐานแผ่เมตตาไปในเด็กด้วยเถิด” หนักเข้า พระดาบสท่านจึงแผ่เมตตาจิตวางมือลงบนศีรษะของเด็ก พลางตั้งสัตย์อธิษฐานว่า

> อาตมาต้องการบุญ มีจิตเลื่อมใส ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้เพียง ๗ วันเท่านั้น ต่อแต่นั้น แม้จะไม่พอใจประพฤติพรหมจรรย์ก็ยังประพฤติต่อมาเกิน ๕๐ ปี ด้วยสัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดี ของพิษจงคลาย ขอยัญญทัตต์กุมารจงรอดชีวิต

ทันใดนั้น พร้อมกับการตั้งสัตยาธิษฐาน พิษงูตั้งแต่ส่วนบนขึ้นไปได้คลายซึมลงไปในแผ่นดิน กุมารลืมตามองดูมารดาบิดา นอนพลิกกายไปมา ดาบสกล่าวกับบิดาว่า “อาตมาได้แสดงพลังของตนก่อนแล้ว ท่านจงแสดงพลังของตนบ้าง บิดาวางมือที่หน้าอกของบุตรพร้อมกับตั้งสัตยาธิษฐานว่า

---

[๑๑๙] ขุ.ชา (ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๓๕/๓๐๖-๓๑๐.

เพราะแต่ไหนแต่ไรมา ข้าพเจ้าเห็นผู้คนในเวลามาพัก ก็ไม่ยินดีให้พัก
อนึ่ง สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแม้ผู้เป็นพหูสูตก็ไม่ทราบความที่
ข้าพเจ้าไม่พอใจ ข้าพเจ้าแม้จะไม่พอใจก็ตาม ก็ยังให้ทาน
ด้วยสัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดี ขอพิษจงคลาย
ขอยัญญทัตต์ ลูกพ่อจงรอดชีวิต

เมื่อบิดาตั้งสัตยธิษฐานแล้ว ยัญญทัตต์เริ่มอาการดีขึ้นแต่ยังไม่หายสนิท จึงกล่าวกับภรรยา "น้องรัก พี่ได้ทำสุดกำลังแล้ว ที่นี้ น้องจงทำสัจจกิริยาให้ลูกชายลุกขึ้นเดินได้ด้วยเถิด" ภรรยากล่าวว่า "นาย ความสัตย์ของฉันมีอยู่อย่างหนึ่ง แต่ไม่กล้ากล่าวต่อหน้าพี่" สามีบอกว่า "อะไรก็ได้น้องรัก ทำให้บุตรของเราหายโรคก็แล้วกัน" นางจึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า

ลูกรัก อสรพิษที่มีพิษร้ายแรงตัวใด ได้โผล่ขึ้นจากปล่องมากัดเจ้า
วันนี้ อสรพิษตัวนั้นและบิดาของเจ้า ไม่มีความแตกต่างกันเลย
เพราะไม่ได้เป็นที่รักของแม่ สัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดี
ขอพิษจงคลาย ขอยัญญทัตต์ลูกชายจงรอดชีวิต

พร้อมกับการตั้งสัตยาธิษฐาน พิษงูทั้งหมดก็คลายซึมลงแผ่นดินไป ยัญญทัตต์กุมารลุกขึ้นเดินได้หายเป็นปกติ[๑๒๐]

ระดับที่ ๒ สัจจอุปบารมี

สัจจอุปบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี ขันติบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าสัจจอุปบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพญาปลาอาศัยอยู่ในลำห้วยแห่งหนึ่งล้อมรอบด้วยเถาวัลย์ สมัยนั้นฝนไม่ตก ข้าวกล้าเหี่ยวแห้งตาย ในบึงและลำห้วยต่างก็ไม่มีน้ำ ฝูงปลาและเต่าก็เข้าไปอาศัยอยู่ในโคลนตม พวกนกกาก็จิกเป็นอาหาร พญาปลาโพธิสัตว์เห็นฝูงปลาและเต่าตายไปเป็นจำนวนมาก จึงประสงค์จะทำสัจจกิริยา บันดาลฝนให้ตก คุ้ยเปือกตมสีดำออกเป็น ๒ ส่วน ลืมตามองดูอากาศ กล่าวกับท้าวปัชชุนนเทวราชว่า "ท่านปัชชุนนะผู้เจริญ เราอาศัยญาติ

---

[๑๒๐] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๒-๗๑/๓๓๒-๓๓๔, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๖๒-๗๑/๔๖๖-๔๗๗.

ทั้งหลายจึงประสบทุกข์ เมื่อข้าพเจ้าผู้มีศีลลำบากอยู่ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ทำฝนให้ตกเล่า ข้าพเจ้าเกิดในฐานะที่จะกินผู้มีชาติเสมอกัน แต่ไม่ได้เคยได้ชื่อว่ากัดกินปลา แม้มีประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารเป็นต้น สัตว์มีชีวิตแม้อื่น ข้าพเจ้าก็ไม่เคยจงใจปลงจากชีวิต ด้วยสัจจะนี้ ท่านจงทำฝนให้ตกแล้วเปลื้องหมู่ญาติของข้าพเจ้าจากทุกข์เถิด" พร้อมกับเรียกท้าวปัชชุนนเทพเหมือนกับสั่งคนรับใช้ว่า "ปัชชุนนเทพท่านจงร้องคำรามให้ฝนตกมาทำลายขุมทรัพย์ของฝูงกา ทำฝูงกาให้ได้รับความเศร้าโศก และช่วยปลดเปลื้องข้าพเจ้าและหมู่ญาติให้พ้นจากความเศร้าโศกเถิด" พญาปลาโพธิสัตว์ร้องเรียกท้าวปัชชุนนเทพ เหมือนสั่งงานคนรับใช้ ให้ฝนห่าใหญ่ตกในแคว้นโกศลทั้งสิ้น เปลื้องมหาชนจากทุกข์คือความตาย[๑๒๑]

ระดับที่ ๓ สัจจปรมัตถบารมี

สัจจบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีขันติบารมี วิริยบารมี และอธิษฐานบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าสัจจปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพระราชกุมารชื่อสุตโสม เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโกรัพยะแห่งกรุงอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ ไปศึกษาวิชาที่สำนักอาจารย์ทิสาปาโมกข์ แห่งตักกศิลา วันหนึ่ง นัดหมายไว้กับพราหมณ์คนหนึ่ง แต่ถูกมหาโจรโปริสาท(อดีตพระเจ้ากรุงพาราณสี)จับตัวไปเพื่อจะฆ่าเป็นอาหาร ไม่สามารถไปตามนัดหมายได้ จึงทรงกรรแสง ร้องขอให้โจรปล่อยตัวไปตามนัดหมายก่อนแล้วจะกลับมาให้จับตัวภายหลัง โจรโปริสาทไม่เชื่อ จึงตรัสว่า "โปริสาทสหายรัก ท่านจงปล่อยข้าลงจากบ่าเสียก่อน ข้าพเจ้ากระทำการสาบานให้ท่าน" ในที่สุดโจรโปริสาทก็ยอมปล่อยตัวพระเจ้าสุตโสมไป เมื่อกลับไปกระทำกิจต่างๆ ตามนัดหมายเสร็จแล้วก็กลับมาหาโจรโปริสาทตามสัญญา โจรจึงถามว่า "พระตำหนักที่ประทับ แผ่นดิน โค ม้า สตรีผู้น่ารักใคร่ ผ้าแคว้นกาสี และแก่นจันทน์พระองค์ทรงได้ทุกสิ่งในเมืองนั้น ก็พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงเห็นอานิสงส์อะไรด้วยความสัตย์" พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ตอบว่า

---

[๑๒๑] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๕/๓๑, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๒/๗๕/๑๒๐-๑๒๓.

รสเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ในแผ่นดิน
สัจจะเป็นรสดีกว่ารสเหล่านั้น
ก็เพราะสมณะและพราหมณ์ผู้ดำรงอยู่ในสัจจะ
ย่อมข้ามฝั่งแห่งชาติและมรณะได้

พระเจ้าสุตโสมแสดงธรรมแก่มหาโจรโปริสารทหลายนัย เพื่อจะให้โจรเกิดศรัทธาเลื่อมใสในหลักธรรม จึงตรัสต่อไปว่า

นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่สำคัญ
เมื่อจะรักษาชีวิตก็พึงสละอวัยวะ
เมื่อระลึกถึงธรรม ก็พึงสละทั้งอวัยวะ ทรัพย์ และแม้แต่ชีวิตทั้งหมด

ในที่สุด มหาโจรโปริสาทก็ระลึกได้ เลิกกินเนื้อมนุษย์ ปล่อยพระราชาทั้งหมดที่จับตัวไว้เพื่อฆ่าเป็นอาหาร กลับเป็นพระเจ้ากรุงพาราณสีผู้ทรงธรรมตามเดิม[๑๒๒]

สมัยเกิดเป็นสุปปารกกุมาร เป็นบุตรของหัวหน้าต้นหน อาศัยที่เมืองท่าชื่อว่าภรุกัจฉะแห่งแคว้นกุรุ เรียนจบวิชาเดินเรือตอน ๑๖ ปี เท่านั้น ต่อมาเมื่อบิดาเสียชีวิต ได้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าต้นหน เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาดถึงพร้อมด้วยญาณเรือที่สุปปารกะขับไปไม่เคยอับปางเลย ต่อมาวันหนึ่งน้ำเค็ม(น้ำทะเล)เข้าในตาทำให้ตาทั้ง ๒ ข้างของเขามองไม่เห็น แต่ด้วยความเฉลียวฉลาดมีญาณ พระราชาจึงสถาปนาเขาให้เป็นพนักงานตีราคาให้กับพระราชา วันหนึ่งมีคนเอาช้างสีดำมาถวายพระราชา เพราะคิดว่าเป็นช้างมงคล พระราชารับสั่งให้สุปปารกะตรวจดูลักษณะ เขาเอามือลูบคลำช้างนั้นดูแล้วพูดว่า “ช้างเชือกนี้ไม่สมควรจะเป็นช้างมงคล มันค่อมอยู่หน่อยหนึ่งด้วยเท้าหลังทั้ง ๒” ซึ่งก็จริงตามที่เขาพูด สุปปารกะทำหน้าที่ตีราคาสินค้าและดูลักษณะสัตว์ที่เป็นมงคลอยู่ระยะหนึ่งเกิดความเบื่อหน่ายจึงกลับไปอยู่ที่เมืองท่าภรุกัจฉะตามเดิม แม้จะเป็นคนตาบอด แต่พวกพ่อค้าก็ไปอ้อนวอนให้เขาทำหน้าที่เป็นต้นหน วันหนึ่ง ขณะแล่นเรือไปในมหาสมุทร ลมไม่ใช่ฤดูกาล

---

[๑๒๒] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๗๑-๔๙๓/๑๕๘-๑๘๑, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๘/๓๗/-๔๙๓/๔๖๒-๕๔๕.

(ลมนอกฤดู) ก็เกิดขึ้นพัดพาเรือแล่นไปเป็นเวลา ๔ เดือน ถึงมหาสมุทรที่แปลกประหลาด เต็มไปด้วยฝูงปลาร่างเหมือนมนุษย์ จมูกคม พวกพ่อค้าเข้าใจผิดคิดว่าเป็นมนุษย์จึงถามต้นหนโพธิสัตว์ว่า "มนุษย์ทั้งหลายมีจมูกแหลม ย่อมโผล่ขึ้น ดำลง ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร ?"

สุปปารกโพธิสัตว์ได้ฟังพวกพ่อค้าพูดคุยกันเกี่ยวลักษณะของทะเลและปลาเทียบกับสูตร(หลักสูตร)ต้นหนของตน ตอบว่า "เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง ทะเลนี้ชื่อว่า ขุรมาสี" และพระโพธิสัตว์รู้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า ทะเลนี้เต็มไปด้วยเพชร แล่นเรือต่อไปถึงทะเลชื่ออัคคิมาลี ซึ่งเต็มไปด้วยทอง ทะเลชื่อธทิมาลี ซึ่งเต็มไปด้วยเงิน ทะเลชื่อกุสมาลี ซึ่งเต็มไปด้วยแก้วมณีสีเขียว ทะเลชื่อนฬมาลี ซึ่งเต็มไปด้วยมรกต ไพฑูรย์ แต่พวกพ่อค้าไม่รู้ว่าเป็นเพชรทองพระโพธิสัตว์ก็ไม่บอก เพราะจะทำให้พวกพ่อค้าเกิดความโลภขนเพชรทองขึ้นมาใส่เต็มเรือทำให้เรือหนักเกินไปจนอับปางได้ แต่พระโพธิสัตว์เองก็หาอุบายนำเพชร ทอง เป็นต้น บางส่วนขึ้นบนเรือ

พวกเขาแล่นเรือต่อไปถึงมหาสมุทรที่มีน้ำเดือดพล่าน พุ่งขึ้นเหมือนเหวใหญ่ เสียงดังน่ากลัว พวกพ่อค้าสะดุ้งกลัว ถามพระโพธิสัตว์ว่า "เสียงน่ากลัวมาก น่าสยดสยอง ฟังคล้ายเสียงอมนุษย์ ทะเลปรากฏเหมือนเป็นหลุมเป็นบ่อ ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร ?" พระโพธิสัตว์บอกว่า "เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ ออกไปจากท่าภรุกัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง ทะเลนี้ชื่อว่า พลวามุขี" และกล่าวต่อไปว่า "เรือที่แล่นมาถึงทะเลชื่อพลวามุขีนี้แล้ว ไม่มีลำไหนกลับไปได้ มีแต่อับปาง" พวกพ่อค้าประมาณ ๗๐๐ คนต่างส่งเสียงร้องด้วยความหวาดกลัว พระโพธิสัตว์เห็นเหตุการณ์แล้วเกิดความสงสาร เรียกพ่อค้าเหล่านั้นมาบอกว่า "ท่านทั้งหลาย พวกเจ้าให้เราอาบน้ำหอม นุ่งผ้าใหม่ จัดแจงถามน้ำ วางไว้ที่ธูปเรือ" แล้วเอามือทั้ง ๒ ถือถามน้ำ ยืนอยู่ที่ธูปเรือ กระทำสัจจกิริยา(สัตยาธิษฐาน) ว่า "ตั้งแต่ข้าพเจ้ารู้เดียงสา ข้าพเจ้าจำตัวเองได้ว่า ข้าพเจ้ายังไม่ได้รู้สึกว่าเจตนาเบียดเบียนสัตว์แม้สักตัวหนึ่งเลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอเรือจงกลับโดยความสวัสดีเถิด"

ทันใดนั้นเรือที่แล่นไปผิดทิศทางเป็นเวลา ๔ เดือน ก็ได้กลับแล่นไปยังท่าชื่อภรุกัจฉะ โดยใช้เวลาเพียง ๑ วัน เท่านั้น ด้วยอานุภาพแห่งสัจจกิริยา[๑๒๓] หมายถึง การอ้างถึงคุณความดีที่ตัวเองได้บำเพ็ญสั่งสมมาตั้งแต่ครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นความดีที่ตนได้กระทำจริงและมีอยู่จริง ขอให้คำกล่าวอ้างนี้จงเป็นเหตุให้พ้นจากปัญหาอุปสรรคอยู่รอดปลอดภัย ได้รับความเกษมสำราญ ข้อนี้สังเกตได้ว่า "สัจจะ" ในนัยว่าสัจจกิริยา(หรือสัตยธิษฐาน)นี้ พระโพธิสัตว์มุ่งให้เดชานุภาพของสัจจะส่งผลดลบันดาลให้ประสบความสวัสดี ไม่ได้มุ่งให้เดชานุภาพแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใด

ทสบารมี ๘ : อธิษฐานะ

ความหมายและประเภทของอธิษฐานะ

"อธิษฐานะ" แปลว่า ที่มั่น หมายถึงธรรมอันเป็นฐานที่มั่นของบุคคล ธรรมที่ควรใช้เป็นที่ประดิษฐานตนเพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได้โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ[๑๒๔] หลักธรรมที่ใช้ตั้งตัวให้หรือเป็นที่ตั้งตัวให้มั่น มี ๔ ประเภท คือ[๑๒๕]

---

[๑๒๓] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๘-๑๒๐/๓๗๑-๓๗๓, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๖/๑๐๘-๑๒๐/๖๗-๗๕.

[๑๒๔] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต**), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๘; ในทางพระวินัย แปลว่า การตั้งเอาไว้ ตั้งใจกำหนดแน่นอนลงไป เช่น อธิษฐานพรรษา ตั้งใจไว้เป็นการจองเพื่อการนั้นๆ หรือตั้งใจกำหนดลงไปว่าให้เป็นการใช้ประจำตัวชนิดนั้น เช่น ได้ผ้ามาผืนหนึ่ง ตั้งใจว่าจะเป็นอะไร คือ จะเป็นสังฆาฏิ อุตตราสงค์ หรืออันตรวาสกก็อธิษฐานเป็นอย่างนั้นๆ ในภาษาไทย ใช้เป็นคำกิริยาและมักมีความหมายเพี้ยนไปว่า ตั้งใจมุ่งขอให้ได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งจิตปรารถนาเฉพาะอย่างยิ่ง ตั้งจิตขอต่อสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ให้สำเร็จผลอย่างใดอย่างหนึ่ง; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๔๙๐.

[๑๒๕] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔๖/๔๐๔.

ประเภทที่ ๑ ปัญญาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือปัญญา

ประเภทที่ ๒ สัจจาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือสัจจะ

ประเภทที่ ๓ จาคาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือจาคะ

ประเภทที่ ๔ อุปสมาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคืออุปสมะ

เหตุที่ข้อธรรมเหล่านี้ได้ชื่อว่า "อธิษฐานธรรม" ก็เพราะ "ปัญญา" ในที่นี้มีนัยว่า ภาวะที่ฉลาด ที่รู้ละเอียดและแจ่มแจ้งจึงหมายถึงปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว คือสัมมาทิฏฐิ[๑๒๖] โดยนัยที่เข้าใจง่ายก็คือ "มองตัวเองออก บอกตัวเองได้ ใช้ตัวเองเป็น" อีกนัยหนึ่งคือ "เข้าใจตัวเอง เข้าใจโลกและสภาพแวดล้อม" ความหนักแน่นมั่นคงหรือฐานที่มั่นของบุคคลเกิดเพราะเหตุนี้

"สัจจะ" คือ ความจริงใจ(ซื่อสัตย์) จริงวาจา(พูดจริง) และจริงการ(ทำจริง) ทำให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจไม่ต้องวิตกกังวล ไม่ต้องคิดหยุมหยิม ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน เมื่อซื่อสัตย์คือยึดความซื่อสัตย์เป็นที่ตั้งแล้ว แม้จะเกิดความผิดพลาดหรือถูกกล่าวหาก็มั่นใจในตนเอง หนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไปตามข้อกล่าวหา ในการสื่อสารเรื่องใดๆ เมื่อพูดความจริงแล้ว แม้จะเกิดความไม่เข้าใจหรือความเข้าใจ

---

[๑๒๖] อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๒๙/๓๒ เป็นต้น; ปัญญากับสัมมาทิฏฐิมีนัยเดียวกัน ดังที่ท่านนิยม "สัมมาทิฏฐิ" ไว้ว่า "สัมมาทิฏฐิที่เกิดขึ้นสมัยนั้น เป็นไฉน ? ปัญญา กิริยาที่รู้ ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม; อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๓๗/๓๔.

คลาดเคลื่อนขึ้นก็ไม่วิตกกังวล แม้จะถูกกล่าวหาว่าพูดไม่จริงก็ไม่หวั่นไหวไม่คลอนแคลน ในการทำหน้าที่การงานใดๆ เมื่อทำเต็มที่สุดความสามารถของตัวเองแล้ว แม้จะไม่ประสบความสำเร็จก็ไม่วิตกกังวลไม่เดือดร้อนใจ แม้จะถูกกล่าวหาว่าทำไม่เต็มที่ ไม่เอาใจใส่ทำอย่างแท้จริง ก็ไม่หวั่นไหวไม่คลอนแคลน ความหนักแน่นมั่นคงหรือฐานที่มั่นของบุคคลเกิดเพราะเหตุนี้

"จาคะ" คือ สละ มีนัยครอบคลุมถึงการการสละสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค และสละอกุศลธรรมคือความไม่ดีออกจากไปจิตใจ ในที่นี้มุ่งถึงการสละอกุศลธรรมในการดำเนินชีวิต ประสบอิฏฐารมณ์(สิ่งที่น่าพอใจ)คือได้ลาภ ได้ยศ ได้คำสรรเสริญ ได้สุข เกิดความยินดีพอใจ เกิดความรักใคร่พอใจ เกิดตัณหาราคะ ก็ไม่ให้มากเกินประมาณจนหลงใหลติดใจอยู่ในอิฏฐารมณ์ สละออกไปไม่ยึดติดจนทำให้รุงรัง ประสบอนิฏฐารมณ์(สิ่งไม่น่าพอใจ) คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทา ประสบทุกข์ เกิดความอึดอัดขัดเคือง หงุดหงิดไม่พอใจ ก็สละความอึดอัดขัดเคืองเหล่านี้ออกไป ไม่ยึดติด ไม่ย้ำคิดย้ำนึกอยู่กับอนิฏฐารมณ์เหล่านี้ มีจาคะเป็นหลักใจอย่างนี้ ทำให้มีความมั่นคงหนักแน่นในตน ไม่เสียศูนย์เพราะอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ "จาคะ คือ สละ" นี้ตรงกันข้ามกับคำว่า "สั่งสม" การสั่งสมทำให้เกิดความรุงรัง จาคะ ก็คือไม่มีการสั่งสมย่อมทำให้จิตใจเบา ใจเบาทำให้เกิดความหนักแน่น[๑๒๗] ความหนักแน่นมั่นคงหรือฐานที่มั่นของบุคคลเกิดเพราะเหตุนี้

"อุปสมะ" คือ สงบใจในระดับโลกิยะ หมายถึงปัสสัทธิคือความสงบใจซึ่งมีพัฒนาการมาจากศีล มีศีลทำให้ไม่ต้องเดือดร้อนใจ มีความไม่เดือดร้อนใจทำให้เกิดความฟูใจ มีความฟูใจทำให้เกิดความอิ่มใจ มีความอิ่มใจทำให้เกิดความสงบใจ "อุปสมะคือความสงบใจ" เป็นพื้นฐานแห่งสมาธิคือความมั่นคงแห่งจิตใจ เพียงระดับ

---

[๑๒๗] พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า "ผู้ไม่มีการสั่งสม กำหนดรู้อาหารก่อนแล้วจึงบริโภค มีสุญญตวิโมกข์ และอนิมิตตวิโมกข์เป็นอารมณ์ ไม่ทิ้งทางไว้ให้เป็นที่รู้ได้ เหมือนนกไม่ทิ้งทางไว้ในอากาศ ฉะนั้น"; ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙๒/๕๗.

โลกิยะนี้ก็พอแล้วที่จะทำให้เกิดความหนักแน่นมั่นคง เป็นฐานที่มั่นของบุคคลในระดับโลกุตตระ หมายถึงนิพพานคือความดับเย็นสนิทของจิตใจ

การปฏิบัติอธิษฐานะ

พระพุทธเจ้าตรัสวิธีถือปฏิบัติอธิษฐานแก่บรรพชิตชื่อปุกกุสาติว่า "ภิกษุบุรุษนี้ มีธาตุ ๖ มีผัสสายตนะ(แดนเกิดแห่งผัสสะ) ๖ มีมโนปวิจาร(ความนึกหน่วงทางใจ) ๑๘ มีอธิษฐานธรรม(ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ) ๔ เมื่อความกำหนดหมายซึมซาบไม่ถึงบุรุษผู้คงอยู่ในอธิษฐานธรรรม บัณฑิตจึงเรียกบุรุษนั้นว่า 'มุนีผู้สงบ' บุรุษไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาแต่ทางสงบเท่านั้น"

พระพุทธเจ้าตรัสวิธีปฏิบัติอธิษฐานธรรมโดยละเอียดต่อไป สรุปความได้ว่า "บุรุษไม่ประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาแต่ทางสงบเท่านั้น" นั่นก็คือให้รู้ว่า ในธาตุ ๖ นั้น ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เป็นอย่างไร พึงเห็นว่าธาตุเหล่านี้ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา' ครั้นเห็นวาโยธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนัดจากวาโยธาตุ

ให้รู้ว่า อากาสธาตุเป็นอย่างไร เป็นสภาวะว่างเปล่า มีความว่างเปล่า ได้แก่ช่องหู ช่องจมูกเป็นต้น ให้เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา'ครั้นเห็นอากาสธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอากาสธาตุและทำจิตให้คลายกำหนัดจากอากาสธาตุที่นั้น วิญญาณอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง เหลืออยู่บุคคลย่อมรู้เรื่องอะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณนั้น คือรู้ว่า "สุข" บ้าง "ทุกข์" บ้าง ... "อทุกขมสุขเวทนา" มีอุเบกขาอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน จิตเข้าสู่อรูปฌานมีอากาสานัญจายตนะ เป็นต้น ภิกษุละอวิชชาคือความหลง ตัดรากถอนโคนอวิชชานั้น จึงชื่อว่าผู้ประกอบด้วยอธิษฐานธรรมคืออุปสมะอันยอดเยี่ยม"

นี้คือวิธีการถือปฏิบัติอธิษฐานธรรม[๑๒๘] ในเชิงระบบ เห็นได้ชัดว่า การถือปฏิบัติอธิษฐานธรรมนี้ใช้เป็นปัญญาเป็นจุดเริ่มต้น ต่อจากนั้นให้รู้ความจริงและหมั่นฝึกฝนปฏิบัติจริง ต่อจากนั้นให้ปล่อยวางทำจิตใจให้สงบ

อานิสงส์ของอธิษฐานะ

อาคารสถานที่เช่นตึกสูงที่มีรากฐานมั่นคง แม้เกิดลมพายุหรือแผ่นดินไหวก็ยังดำรงอยู่ได้ ไม่พังถล่มเสียหาย บุคคลที่มีปัญญาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือปัญญา สัจจาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือสัจจะ จาคาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือจาคะ อุปสมาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นอุปสมะก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีจิตใจมั่นคงซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดความมั่นคงทางกายและวาจา

อธิษฐานธรรมเป็นฐานแห่งการบำเพ็ญบารมีข้ออื่นๆ ตลอดเวลา เช่น สมัยเกิดเป็นพระเจ้ามหาชนก บำเพ็ญวิริยบารมีอย่างยิ่งยวด ขณะเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ เรืออับบางจมลงในมหาสมุทร ว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทร ๗ วัน ก่อนที่นางมณีเมขลาจะมาช่วยอุ้มขึ้นฝั่ง พระเจ้ามหาชนกประกอบด้วยวิริยะอุตสาหะแรงกล้าก็จริง แต่ความมั่นคงของจิตใจที่ไม่หวาดหวั่นต่อท้องทะเลอันกว้างใหญ่ไพศาลไม่กลัวคลื่นลมแรงน่ากลัว ทำให้วิริยะอุตสาหะไม่ถดถอย ข้อนี้ก็เพราะมีอธิษฐานะนั่นเอง อีกตอนหนึ่ง เมื่อครองราชสมบัติ ทรงสร้างความเจริญรุ่งเรือง ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขแล้ว พระองค์ก็เสด็จออกบรรพชา แม้พระมเหสีจะทูลอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมเสด็จกลับ ทรงบำเพ็ญธรรมจนได้ฌานสมาบัติ ข้อนี้ก็เพราะอธิษฐานธรรมนั่นเอง

ความสำเร็จสมประสงค์ การได้สิ่งที่ต้องการ การบรรลุเป้าหมายใดๆ อาจได้เพราะความรู้ความสามารถ อาจได้เพราะใช้ทรัพย์สินเงินทองซื้อหามา อาจได้เพราะความช่วยเหลือของคนรอบข้าง อาจได้เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งก็จริง แต่เมื่อพิจารณาดูโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่ามี “อธิษฐานะ” เป็นฐานรองรับอยู่

---

[๑๒๘] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔๔-๓๙๖/๔๐๓-๔๑๓.

นั่นคืออาศัยความบากบั่นมั่นคงต่อเนื่อง การกระทำอย่างต่อเนื่อง การติดต่อประสานงานอย่างต่อเนื่อง การศึกษาหาความรู้เพื่อกระทำการให้ได้สิ่งที่ประสงค์อย่างต่อเนื่อง “ความต่อเนื่อง” นี่แหละคืออธิษฐานธรรม

พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพระเจ้าเนมิราช ทรงบำเพ็ญกรรมฐาน สมาทานอุโบสถศีลอย่างต่อเนื่อง สมัยเกิดเป็นมโหสธบัณฑิต ใช้ปัญญาแก้ปัญหาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง อยู่ท่ามกลางปัญหาตลอดเวลาและก็ใช้ปัญญาแก้ปัญหาทุกอย่างได้สำเร็จลุล่วงมาโดยตลอด สมัยเกิดเป็นพญานาคภูริทัต ตั้งใจแน่วแน่ที่จะไปเกิดในเทวโลก จึงสมาทานรักษาอุโบสถศีลอย่างต่อเนื่อง แม้จะลำบากทุกข์ยากก็ไม่ย่อท้อ ในที่สุดก็สำเร็จสมปรารถนาทุกภพทุกชาติ ความมั่นคงต่อเนื่อง นี่เองคืออธิษฐานธรรม

อธิษฐานในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ หมายถึงคุณธรรมคือปัญญาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือปัญญา สัจจาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือสัจจะ จาคาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือจาคะ อุปสมาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นอุปสมะ ที่มีอยู่ในจิตใจตลอดเวลา บุคคลผู้ประกอบด้วยอธิษฐานธรรม ๔ ประการนี้ แม้จะไม่ได้บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ก็ชื่อว่าบำเพ็ญอธิษฐานบารมี บุคคลผู้ดำเนินชีวิตด้วย “สัจจะ” คือ จริงใจ ซื่อสัตย์ จริงวาจา พูดจริง จริงการ ทำจริง มีสัจจะมีความรับผิดชอบต่องานที่ทำทุกอย่าง ทำอย่างสุดกำลังและเต็มความสามารถ มั่นคงแน่วแน่ต่อหน้าที่ต่อการงาน คือ เมื่อตั้งใจทำงานชิ้นใดแล้วจะทำให้เต็มที่ ไม่เสร็จไม่เลิก มีแต่ต้องทำงานชิ้นนั้นให้สำเร็จและดีที่สุด ต่อวาจา คือ เมื่อพูดอย่างไรก็ต้องทำอย่างนั้น เป็นผู้มีวาจาตรงกับใจต่อบุคคล คือ ไม่หน้าไหว้หลังหลอก คบกับใครต้องเป็นมิตรแท้กับคนเหล่านั้น ถึงขนาดยอมตายแทนกันได้ ต่อความดี คือ มั่นคงต่อความดี ไม่หันเหไปในทางชั่ว ไม่ข้องเกี่ยวกับอบายมุขทุกชนิด คิดแต่จะทำความดี ไม่ว่าจะมีคนรู้หรือไม่ก็ตาม ข้อนี้ก็ชื่อว่ามีอธิษฐานบารมี

นัยที่ ๒ หมายถึงการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของบุคคลผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น สมัยเกิดเป็นพญากุกกุระ(พญาสุนัข) สมัยเกิดเป็นมาตังคบัณฑิต สมัยเป็นเตมิยราชกุมาร

ระดับการบำเพ็ญอธิษฐานะ ในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ อธิษฐานบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้อธิษฐานธรรม เป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่การงานปกติหรือใช้อธิษฐานธรรม(ความมั่นคงแน่วแน่)แก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญอธิษฐานบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพญากุกกุระ(พญาสุนัข) มีสุนัขเป็นบริวารหลายร้อยตัว อาศัยอยู่ในป่าช้า วันหนึ่ง พวกสุนัขที่เลี้ยงไว้ในพระราชวังแอบมากัดหนังและเชือกชะเนาะของราชรถขาด พระราชาทรงกริ้วจึงรับสั่งให้ฆ่าสุนัขทุกตัวที่พบเห็น ทำให้สุนัขถูกฆ่าเป็นจำนวนมาก ที่เหลือก็หลบภัยไปอาศัยอยู่ในป่าช้ากับสุนัขโพธิสัตว์

สุนัขโพธิสัตว์เห็นพวกสุนัขมีภัย คิดว่า ไม่มีใครสามารถช่วยเหลือสุนัขเหล่านั้นได้นอกจากตัวเอง ประสงค์จะช่วยเหลือจึงหาอุบายวิธีเข้าไปเฝ้าพระราชาในพระราชวังทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ทรงรับสั่งให้ฆ่าสุนัขทั้งหลายหรือ ?” พระราชาตรัสตอบว่า “ใช่ เราสั่งให้ฆ่า เพราะพวกสุนัขกัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถของเรา”

สุนัขโพธิสัตว์ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ทรงทราบหรือว่าสุนัขตัวไหนกัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถ” พระราชาตอบว่า “ไม่ทราบ” สุนัขโพธิสัตว์ทูลถามต่อไปว่า “พระองค์รับสั่งให้ฆ่าสุนัขทุกตัวหรือ ?” พระราชาตรัสตอบว่า “ฆ่าเฉพาะสุนัขบ้าน ยกเว้นสุนัขในพระราชวัง” สุนัขโพธิสัตว์จึงทูลแนะนำให้พระราชาทรงพิจารณาให้ถ้วนถี่ ไม่มีความลำเอียง กราบทูลว่า “สิ่งที่

พระราชากระทำลงไปนั้นไม่เป็นธรรม” จากนั้นกราบทูลให้คำแนะนำแก่พระราชาเกี่ยวกับวิธีตรวจสอบว่าสุนัขตัวไหนกัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถโดยการขยำหญ้ากับเปรียงให้พวกสุนัขดื่ม สุนัขเหล่านั้นดื่มหญ้ากับเปรียงแล้วสำรอกออกมา ตัวที่กัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถก็สำรอกหนังออกมา ทำให้รู้ว่าตัวไหนกัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถ พระราชาทรงทราบเช่นนี้แล้วทรงยินดีมาก ทรงบูชาสุนัขโพธิสัตว์ด้วยเศวตฉัตร ทรงให้อภัยทานแก่สุนัขทั้งหมด ความเด็ดเดี่ยวแน่วแน่มั่นคงในการแก้ปัญหาของพญากุกกุระ(พญาสุนัข)นี้ ชื่อว่าบำเพ็ญอธิษฐานบารมี[๑๒๙]

ระดับที่ ๒ อธิษฐานอุปบารมี

อธิษฐานธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี ขันติบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าอธิษฐานอุปบารมี เช่น สมัยเกิดในตระกูลคนจัณฑาลนอกเมืองพาราณสี ชื่อว่ามาตังคะ เมื่อเติบโตเป็นหนุ่มได้ชื่อว่ามาตังคบัณฑิต วันหนึ่งถูกบริวารของนางทิฏฐมังคลิกาผู้เป็นธิดาเศรษฐีรุมทำร้ายด้วยข้อหาว่าเป็นคนจัณฑาล เที่ยวไปในที่สาธารณะให้คนอื่นมองเห็นไม่เป็นมงคล มาตังคบัณฑิตถือว่าตัวเองถูกบริวารของนางทิฏฐิมังคลิการุมซ้อมด้วยไม่มีเหตุผล จึงไปนอนที่ประตูเรือนบิดาของนางทิฏฐมังคลิกา โดยตั้งจิตมั่นแน่วแน่(อธิษฐาน)ว่า “ถ้าไม่ได้นางทิฏฐมังคลิกาเป็นภรรยาจักไม่ลุกขึ้น” เมื่อได้นางทิฏฐมังคลิกาเป็นภรรยาแล้วจึงลุกขึ้นพานางไปอยู่ที่บ้าน แต่ก็ไม่ได้ล่วงเกินนางในฐานะสามี ต่อมาวันหนึ่งหลีกเข้าไปบำเพ็ญธรรมในป่าจนได้ฌานสมาบัติ มีฤทธิ์มาก ในขณะที่นางทิฏฐมังคลิกามีระดู มาตังคบัณฑิตเอาหัวแม่มือขวาลูบคลำสะดือของนางทิฏฐมังคลิกา ทำให้นางตั้งครรภ์ ต่อมาได้คลอดบุตร พวกพราหมณ์ตั้งชื่อบุตรนั้นว่า “มัณฑัพยกุมาร” มาตังคบัณฑิตชื่อว่ามีบำเพ็ญอธิษฐานบารมีอย่างนี้ พระโพธิสัตว์มาตังคะบำเพ็ญอธิษฐานบารมีตลอดเวลา วันหนึ่ง เพราะเมตตาธรรมประสงค์จะอบรมกล่อมเกลาดาบสชื่อว่าชาติมันต์ผู้มีมานะทิฏฐิมาก จึงอธิษฐานให้ไม้ชำระฟันลอดไปติดที่ชฎา

---

[๑๒๙] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒/๑๐, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๒/๒๕๙-๒๖๓.

ของดาบสชาติมันต์ ซึ่งกำลังอาบน้ำอยู่ ทำให้ชาติมันต์ดาบสโกรธมาก ด่าว่าสาปแช่งด้วยประการต่างๆ แต่มาตังคโพธิสัตว์ก็ไม่โกรธตอบ กลับหาวิธีที่จะทำลายมานะทิฏฐิของชาติมันต์ดาบส วันหนึ่งอธิษฐานจิตห้ามดวงอาทิตย์ขึ้น ชาวบ้านเดือดร้อนหนักจึงเข้าไปร้องทุกข์บอกให้ปล่อยดวงอาทิตย์ขึ้นมาเถิด มาตังคโพธิสัตว์บอกว่า "ต้องให้ชาติมันต์มาขอขมาโทษก่อนจึงจะปล่อยให้ดวงอาทิตย์ขึ้น" ชาวบ้านจึงไปฉุดลากชาติมันต์ดาบสให้มาขอขมาโทษพระโพธิสัตว์ ดวงอาทิตย์จึงขึ้น[๑๓๐]

ระดับที่ ๓ อธิษฐานปรมัตถบารมี

อธิษฐานธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีขันติบารมี วิริยบารมี สัจจบารมี และเนกขัมมบารมีเป็นฐาน ชื่ออธิษฐานปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นเตมิยราชกุมาร ประสงค์จะออกบวช แต่ก็เป็นเรื่องยากที่จะสละราชสมบัติได้ เพราะพระบิดาและพระมารดาต่างหวังให้เป็นรัชทายาท คืนหนึ่ง เทวดาที่เคยเป็นญาติกันได้ให้คำแนะนำว่า "ท่านอย่าแสดงความเป็นบัณฑิต" พระเตมิยกุมารเมื่อได้ฟังคำแนะนำจากเทวดาแล้วได้อธิษฐานองค์ ๓ ประการอยู่เป็นเวลา ๑๖ ปี คือ

๑) ทำทีเป็นคนใบ้ ๒) ทำทีเป็นคนหูหนวก

๓) ทำทีเป็นคนเปลี้ย[๑๓๑]

เพื่อให้ทุกคนเห็นว่า พระองค์ไม่เหมาะที่จะเป็นรัชทายาท แม้พระมารดาพระบิดาทดสอบและอ้อนวอนตลอดเวลาว่า "เตมิยกุมารลูกรัก พ่อและแม่รู้ว่าเจ้ามิได้เป็นใบ้ เพราะปาก หู และเท้าอย่างนี้มิใช่ของคนเป็นใบ้ คนหนวกและคนง่อยเปลี้ยเลย ลูกเป็นบุตรที่แม่รักษาศีลบริสุทธิ์และตั้งจิตปรารถนาจึงได้มา ลูกอย่าให้พ่อแม่ต้องพินาศเลย จงปลดเปลื้องข้อครหาจากราชสำนักในชมพูทวีปทั้งสิ้นด้วยเถิด" แม้พระมารดาพระบิดาจะทรงขอร้องอยู่อย่างนี้ พระเตมิยกุมารก็ทรงนอนทำเป็นไม่ได้ยิน ท้ายที่สุด พระบิดาให้หมอดูตรวจทำนายลักษณะ หมอดูกราบทูล

---

[๑๓๐] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑-๒๓/๔๖๙-๔๗๓, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๗/๑-๒๓/๑-๒๑.

[๑๓๑] ขุ.จริยา. อ. (ไทย) ๕๗/๓๑๕.

ว่า “น่าจะเป็นคนกาฬกิณี ให้อยู่ในพระราชวังก็จะเป็นอันตรายแก่ชีวิตของพระองค์และพระมเหสี เป็นอันตรายแก่ราชบัลลังก์” พระราชาจึงรับสั่งให้นำพระเตมิยกุมารใส่รถออกไปฝังในป่าช้าผีดิบ พระเตมิยกุมารได้ทราบดังนี้ ก็ดีใจยิ่งนักที่จะได้ปลดเปลื้องภาระออกบวชดังที่ปรารถนา เมื่อทรงผนวชแล้วก็แสดงธรรมโปรดพระบิดาและข้าราชบริพาร ทำให้คนเหล่านั้นออกบวชตามเป็นจำนวนมาก

การดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุเป้าหมายของพระเตมิยกุมารต้องใช้ความเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างใหญ่ ใช้ขันติธรรมมาก ใช้วิริยะมาก และใช้ระยะเวลายาวนานถึง ๑๖ ปี ท้ายที่สุดแม้ถูกฝังในป่าช้าผีดิบก็พร้อมที่จะสละชีวิต ด้วยจุดประสงค์แน่วแน่ขอให้ได้บวช แม้จะประสบปัญหาอุปสรรคมาก ประสบทุกข์ตลอดเวลาก็ไม่หวั่นไหว ถูกสภาพแวดล้อมบีบคั้นคือมารดาบิดาอ้อนวอนเพื่อให้เป็นรัชทายาทสืบราชสมบัติ ข้าราชบริพารฝากความหวังให้ปกครองบ้านเมืองสืบไป พระองค์ก็ยังคงยืนหยัดหนักแน่นทำทีเป็นคนใบ้ หูหนวก ง่อยเปลี้ย ท้ายที่สุดชีวิตก็ยอมสละได้ พระจริยาวัตรของพระองค์จึงเป็นการบำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมี

ทสบารมี ๙ : เมตตา

ความหมายและขอบข่ายของเมตตา

“เมตตา” แปลว่า ความรัก กิริยาที่รัก ภาวะที่รัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ภาวะที่เอ็นดู ความปรารถนาเกื้อกูลกัน ความอนุเคราะห์ ความไม่พยาบาท ความไม่ปองร้าย กุศลมูลคืออโทสะในหมู่สัตว์[๑๓๒] เป็นไมตรีความรักความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกัน ความใฝ่ใจหรือต้องการสร้างเสริมประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย “เมตตา” เป็นธรรมกลางๆ ทั้งในแง่ผู้มีความเมตตาและในแง่ผู้ควรได้รับเมตตา จึงควรมีทั้งผู้น้อยต่อผู้ใหญ่และผู้ใหญ่ต่อผู้น้อย คนจนต่อคนมีและคนมีต่อคนจน ยาจกต่อเศรษฐีและ

---

[๑๓๒] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๒/๕๙๐.

เศรษฐีต่อยาจก คนฐานะต่ำต่อคนฐานะสูงและคนฐานะสูงต่อคนฐานะต่ำ คฤหัสถ์ต่อพระสงฆ์และพระสงฆ์ต่อคฤหัสถ์ เป็นธรรมพื้นฐานของใจขั้นแรกในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล "สมบัติ" ของเมตตาก็คือระงับพยาบาทได้ วิบัติของเมตตาก็คือเกิดสิเนหะ(ความโปรดปรานส่วนตัว)ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความลำเอียงช่วยเหลือกันในทางผิดเมตตาที่แท้จริงจึงเป็นธรรมที่เอื้อต่อการรักษาความเที่ยงธรรม เป็นธรรมกลางๆ ทำให้มีภาวะปราศจากความเห็นแก่ตัว ปราศจากความเกลียดชังคิดร้าย มีไมตรีปรารถนาดีต่อคนทุกคนสม่ำเสมอกัน ช่วยให้พิจารณาและกระทำการต่างๆไปตามเหตุผล[๑๓๓] เมตตาที่แท้จริงจะเป็นไปในแบบที่ว่า[๑๓๔]

พระผู้มีพระภาคนั้นทรงมีพระทัยเสมอกัน
ทั้งต่อนายขมังธนู(ที่รับจ้างมาลอบสังหารพระองค์)
ต่อพระเทวทัต ต่อโจรองคุลีมาล ต่อช้างธนบาล
(ที่พระเทวทัตปล่อยมาเพื่อฆ่าพระองค์)
และต่อพระราหุล ทั่วทุกคน

ในเรื่องนี้ มีกรณีตัวอย่าง ๒ เรื่องที่เป็นการยืนยันว่า "เมตตา" เป็นธรรมกลางๆ ที่ควรแผ่ไปในสรรพสัตว์ คราวหนึ่งภิกษุถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพ พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้พวกภิกษุแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางูทั้ง ๔ คือ พญางูวิรูปักษ์ พญางูเอราปถะ พญางูฉัพยาบุตร และพญางูกัณหาโคตมกะ รวมทั้งสัตว์อื่นๆ ด้วยเพื่อเป็นเครื่องคุ้มครองรักษาป้องกันตัวเองไม่ให้ถูกงูกัดและถูกสัตว์ทำร้าย[๑๓๕]

---

[๑๓๓] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, หน้า ๗๐๗-๗๐๘.

[๑๓๔] ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘/๖๘; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต**), เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๐๘.

[๑๓๕] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๕๑-๑๔-๑๕; วิธีการแผ่เมตตาในกรณีนี้ก็คือการสวดสาธยายขันธปริตรว่า"วิรูปกฺเขหิ เม เมตฺตํ เมตฺตํ เอราปเถหิ เม, ฉพฺยาปุตฺเตหิ เม เมตฺตํ เมตฺตํ กณฺหาโคตมเกหิ จ ฯเปฯ" ซึ่งเป็นที่นิยมสวดกันทั่วไปในประเทศไทย

อีกกรณีหนึ่ง พวกภิกษุพากันเข้าไปอยู่ป่าปฏิบัติธรรม ถูกพวกผีสางเทวดารบกวน เกิดความหวาดกลัวจึงออกจากป่าไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุเหล่านั้นสวดบทกรณียเมตตสูตร เพื่อให้ผูกมิตรไมตรีกับผีสางเทวดา ความแห่งพระสูตรตอนหนึ่งว่า[๑๓๖]

ผู้ฉลาดในประโยชน์ มุ่งหวังบรรลุสันตบท ควรบำเพ็ญกรณียกิจ
ความเป็นผู้อาจหาญ ซื่อตรง เคร่งครัด ว่าง่าย อ่อนโยน
และไม่เย่อหยิ่ง... เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี
เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูตหรือสัมภเวสีก็ดี
ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จงมีตนเป็นสุขเถิด ...

การบำเพ็ญเมตตา (เมตตาภาวนา)

หลักของการบำเพ็ญเมตตามี ๔ ขั้น คือ[๑๓๗]

ขั้นที่ ๑ เว้นบุคคลที่เป็นโทษหรือเป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญเมตตาไม่ควรเจริญเมตตาในบุคคล ๖ ประเภทคือ

๑) บุคคลที่เกลียดกัน จะทำให้เกิดความลำบากใจ

๒) บุคคลที่เป็นเพื่อนรักกันมาก

๓) บุคคลที่เป็นกลาง ๆ

๔) บุคคลที่เป็นศัตรูกันจะทำให้เกิดความโกรธ

๕) บุคคลที่เป็นเพศตรงข้าม จะทำให้เกิดความกำหนัดได้ง่าย ถ้าจะเจริญก็ควรเจริญโดยไม่เจาะจง

๖) บุคคลที่เสียชีวิตแล้ว

---

[๑๓๖] ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๐/๒๐-๒๒.

[๑๓๗] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑**,พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๒-๒๒๐.

ขั้นที่ ๒ แผ่เมตตาให้แก่ตนเองพึงเจริญเมตตาในตนเองบ่อยๆ ว่า “ขอเราจงเป็นผู้ถึงซึ่งความสุข ไม่มีทุกข์เถิด” หรือว่า “ขอเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความทุกข์ มีความสุขบริหารตนเถิด” เมื่อเจริญเมตตาในตนเองบ่อยๆ อย่างนี้ จะเกิดความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข โดยเปรียบเทียบกับตนเองว่า “เราเป็นผู้รักสุขเกลียดทุกข์และอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตายฉันใด แม้สัตว์อื่นๆ ก็ฉันนั้น” แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า

บุคคลตามค้นไปด้วยใจตลอดทุกทิศ ก็มิได้พบผู้เป็นที่รักกว่าตน
ที่ไหนเลย ฉันใด ตนของคนอื่นๆก็ย่อมเป็นที่รักของเขามากฉันนั้น
เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น

ขั้นที่ ๓ แผ่เมตตารวมแดนถ้ามีบุคคลเหล่านี้อยู่ในวิถีชีวิตหรือมีเหตุให้สัมพันธ์กันอยู่เป็นประจำ พึงเจริญเมตตาในบุคคลเหล่านี้ตามลำดับ คือ

๑) บุคคลที่เป็นเพื่อนรักกันมาก ๒) บุคคลที่เป็นกลางๆ

๓) บุคคลที่เป็นศัตรูกัน

ขั้นที่ ๔ กำจัดธรรมปฏิปักข์และบำเพ็ญเมตตา

๑) ขั้นกำจัดธรรมปฏิปักข์ คือความโกรธ

วิธีอบรมสร้างเมตตาให้เกิดมีขึ้นในอุปนิสัยสันดานนั้นคือการสำรวมระวังดูแลรักษาใจมิให้โกรธแค้นขัดเคืองอาฆาตพยาบาท เมื่อใดเกิดภาวะจิตขัดเคืองอาฆาตพยาบาทก็พยายามสงบระงับเสียโดยคิดว่า “ตนเองรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นก็ฉันนั้น” ถ้าไม่สามารถระงับความรู้สึกโกรธขัดเคืองอาฆาตพยาบาทได้ด้วยวิธีการนี้ ก็ให้ระลึกท่องบ่นภาวนาต่อไป ด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่งที่จะมีประสิทธิผลดังแสดงไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๙ วิธี[๑๓๘] ดังนี้

---

[๑๓๘] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑**,พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๑๕๗-๒๒๐.

วิธีที่ ๑ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงโทษของความโกรธ

วิธีที่ ๒ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงความดีของเขา

วิธีที่ ๓ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้รู้เสียด้วยว่า “โกรธคือทำทุกข์ให้ตนเอง”

วิธีที่ ๔ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้พิจารณาว่า “มนุษย์ทุกผู้ตัวตนมีกรรมเป็นของตน”

วิธีที่ ๕ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกบุพพจริยา(การทำความดีครั้งอดีต) ของพระพุทธองค์

วิธีที่ ๖ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในวัฏฏสงสาร

วิธีที่ ๗ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้พิจารณาอานิสงส์เมตตา

วิธีที่ ๘ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ใช้วิธีพิจารณาตัวคนโดยแยกธาตุ

วิธีที่ ๙ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ทำทานสังวิภาค คือให้สิ่งของแก่คนที่โกรธและ รับสิ่งของจากคนที่โกรธ

ทั้ง ๙ วิธีนี้ เป็นการตัดกระแสความรู้สึกไม่ดีมิให้เกิดขึ้นในจิต ถือเป็นอุบายวิธีที่จะป้องกันไม่ให้ความรู้สึกโกรธเคืองอาฆาตพยาบาทเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นการตัดเชื้อไฟที่จะมาเผาไหม้จิตใจ ซึ่งในขณะเดียวกันก็ถือเป็นการเพาะปลูกหน่อแห่งเมตตาธรรมขึ้นในจิต นานวันเข้าเมตตาธรรมก็จะประทับฝังแน่นอยู่ในจิต กลายเป็นคนมีอัธยาศัยรักใคร่ เมื่อจะคิดจะพูดจะทำก็ปรากฏออกมาพร้อมกับเมตตาเสมอ นานวันเข้าก็กลายเป็นผู้มีอุปนิสัยเมตตา ซึ่งเมตตาที่เราทั้งหลายได้อบรมสั่งสมไว้เป็นนิจ จนกระทั่งติดแน่นฝังอยู่ในอุปนิสัยจิตใจแล้ว ย่อมทำให้บุคคลผู้นั้นๆ มีลักษณะนิสัยที่มีเยื่อใยไมตรีจิต คิดเกื้อกูลด้วยประโยชน์สุข ปราศจากอาฆาตพยาบาทขึ้งเคียดโกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบแช่มชื่น มองด้วยสายตาอันแสดงถึงใจที่เอิบอาบด้วยปรารถนาดีให้มีความสุข

๒) การเจริญเมตตาโดยไม่เจาะจง(อโนธิโสผรณา)

เจริญเมตตาหรือแผ่เมตตาต่อกันและกัน โดยไม่เจาะจงว่า

๑) สพฺเพ สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่มีความบีบคั้นไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๒) สพฺเพ ปาณา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอปาณะ(ผู้เนื่องด้วยลมหายใจ)ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่มีความบีบคั้นไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๓) สพฺเพ ภูตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอภูต(ผู้เป็นแล้ว)ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๔) สพฺเพ ปุคฺคลา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอบุคคลทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๕) สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอผู้เนื่องอยู่ในอัตภาพทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้นไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๓) การเจริญเมตตาโดยเจาะจง(โอธิโสผรณา)

เจริญเมตตาหรือแผ่เมตตาต่อกันและกันโดยเจาะจงว่า

๑) สพฺพา อิตฺถิโย อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสตรีทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๒) สพฺเพ ปุริสา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอบุรุษทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๓) สพฺเพ อริยา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขออริยชนทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๔) สพฺเพ อนริยา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอผู้ไม่ใช่อริยชนทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๕) สพฺเพ เทวา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอเทพทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๖) สพฺเพ มนุสฺสา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๗) สพฺเพ วินิปาติกา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอผู้ตกอยู่ในอบายทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๔) การเจริญเมตตาไปในทิศทั้ง ๑๐ (ทิสาผรณา)

เจริญเมตตาหรือแผ่เมตตาต่อกันและกันในทิศทั้ง ๑๐ ว่า “สพฺเพ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศตะวันออก จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด” เป็นต้น[๑๓๙]

อีกส่วนหนึ่ง ในชีวิตประจำวันทั้งในขณะทำหน้าที่การงาน และขณะอยู่กับครอบครัว ขอให้เราทั้งหลายตั้งเมตตาเป็นปุเรจาริกคือ ยึดมั่นตั้งเมตตาธรรมเป็นหลัก

---

[๑๓๙] การเจริญเมตตาไปในทิศอื่นๆจนครบ ๑๐ ก็เช่นเดียวกัน รวมทั้งการเจริญเมตตาโดยไม่เจาะจงและโดยเจาะจงด้วย

ตั้งเมตตาธรรมไว้ข้างหน้าเสมอไม่ว่าจะคิดพูดทำอะไรก็ตาม ใจความก็คือว่า เมื่อจะคิดอะไรทั้งต่อหน้าและลับหลัง ก็ตั้งจิตปรารถนาดีมองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส เว้นขาดจากความละโมบอยากได้เกินประมาณ(นั่นคือเว้นจากอภิชฌา) เว้นขาดจากความอาฆาตขัดเคือง (นั่นคือเว้นจากพยาบาท) และเว้นขาดจากความคิดที่ไม่มีเหตุผลวิปริตผิดจากความเป็นจริง(นั่นคือเว้นจากมิจฉาทิฏฐิ) ข้อนี้เรียกว่าเมตตามโนกรรม

เมื่อจะพูดเรื่องอะไรทั้งต่อหน้าและลับหลัง ก็มุ่งเรื่องที่เป็นประโยชน์ สุภาพไพเราะ แสดงความเคารพให้เกียรติกัน เว้นขาดจากการพูดเท็จ(มุสาวาท) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด(ปิสุณาวาจา) เว้นขาดจากพูดคำหยาบ(ผรุสวาจา) และเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ(สัมผัปปลาปะ) ข้อนี้เรียกว่าวจีสุจริต

เมื่อจะทำอะไรทั้งต่อหน้าและลับหลัง ก็เป็นไปเพื่อช่วยอนุเคราะห์ช่วยเหลือสุภาพนุ่มนวล เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์(ปาณาติบาต) เว้นขาดจากการลักทรัพย์(อทินนาทาน) และเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม(กาเมสุมิจฉาจาร) ข้อนี้เรียกว่าเมตตากายกรรม

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักเบื้องต้นของการบำเพ็ญเมตตาธรรม สรุปความว่า[๑๔๐] “ไม่ว่าจะประสบสิ่งที่ดีหรือไม่ดี เช่น ถูกติเตียน ถูกทำร้ายก็ควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ ถูกคนอื่นๆ มาพูดอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พูดตามกาลสมควรหรือไม่สมควร พูดเรื่องที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริง พูดคำที่อ่อนหวานหรือหยาบคาย พูดคำที่มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ มีเมตตาจิตพูดหรือไม่มีโทสะพูด จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ เสมอด้วยแผ่นดิน

---

[๑๔๐] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๒๓-๒๓๐/๒๓๔-๒๔๓.

ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่า” จากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการบริหารจิตเพื่อสร้างเมตตาระงับความโกรธไว้ ๔ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ทำจิตให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน

แผ่นดินใหญ่นี้หนักแน่น มั่นคงไม่หวั่นไหว ควรทำจิตใจให้เหมือนแผ่นดินหนักแน่นมั่นคงในทุกสถานการณ์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใจความโดยสรุปว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหมือนบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วพูดว่า ‘เราจักทำแผ่นดินใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดิน’ เขาขุดลงตรงที่นั้น ๆ โกยเศษดินทิ้งลงไปในที่นั้นๆ บ้วนน้ำลายลงในที่นั้นๆ ถ่ายปัสสาวะรดลงในที่นั้นๆ แล้วพูดสำทับว่า ‘เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน’ เขาก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ เพราะแผ่นดินใหญ่ลึกประมาณไม่ได้” ความเป็นคนมีจิตหนักแน่นนี้ถือเป็นมงคลสูงสุด คือเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญอย่างยิ่ง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า “ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ อโสกํ วิรชํ เขมํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ แปลว่า จิตของผู้ถูกโลกธรรมกระทบไม่หวั่นไหว ไม่เศร้าโศก ปลอดจากกิเลสดังธุลี เกษมปลอดภัย นี่เป็นมงคลอย่างสูงสุด”

ประการที่ ๒ ทำจิตให้ว่างเหมือนอากาศ

ท้องฟ้านภากาศกว้างใหญ่ไพศาลไร้ขอบเขต ไม่มีขีดคั่นเขตแดน จิตใจที่จะมีคุณภาพและสุขภาพได้ต้องไร้ขีดคั่นเขตแดน ไร้ขีดจำกัดเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใจความโดยสรุปว่า “คนถือเอาครั่งสีเหลือง สีเขียว หรือสีแดงเลือดนกมาแล้วพูดว่า ‘เราจักเขียนรูปในอากาศนี้ ทำให้เป็นรูปปรากฏ’ เขาก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ เพราะอากาศนี้ไม่มีรูปร่าง ชี้ให้เห็นไม่ได้ ใครก็ตามจะเขียนรูปในอากาศนั้น ทำให้เป็นรูปปรากฏไม่ได้ จิตว่างก็ยิ่งใหญ่เหมือนกับท้องฟ้านภากาศ

ต้นธารแห่งความชั่วก็คือความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเกิดจากการที่คนทั้งหลายเห็นว่ามีอัตตาและมีของที่เนื่องกับอัตตาอยู่ เรียกว่ามีสักกายทิฏฐิ คำว่า “สักกายทิฏฐิ”

แปลว่า ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน ถือเขาถือเรา ความเห็นเช่นนี้เป็นต้นฐานแห่งความชั่วร้าย ในรายละเอียดหมายถึงเห็นขันธ์ ๕ โดยอาการ ๔ รวมเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ ดังนี้[๑๔๑]

อาการที่ ๑ เห็นรูป:

๑) เห็นรูปเป็น "อัตตา" ๒) เห็นอัตตาว่า "มีรูป"

๓) เห็นรูปใน "อัตตา" ๔) เห็นอัตตาใน "รูป"

อาการที่ ๒ เห็นเวทนา:

๑) เห็นเวทนาเป็น "อัตตา" ๒) เห็นอัตตาว่า "มีเวทนา"

๓) เห็นเวทนาใน "อัตตา" ๔) เห็นอัตตาใน "เวทนา"

อาการที่ ๓ เห็นสัญญา:

๑) เห็นสัญญาเป็น "อัตตา" ๒) เห็นอัตตาว่า "มีสัญญา"

๓) เห็นสัญญาใน "อัตตา" ๔) เห็นอัตตาใน "สัญญา"

อาการที่ ๔ เห็นสังขาร:

๑) เห็นสังขารเป็น "อัตตา" ๒) เห็นอัตตาว่า "มีสังขาร"

๓) เห็นสังขารใน "อัตตา" ๔) เห็นอัตตาใน "สังขาร"

อาการที่ ๕ เห็นวิญญาณ:

๑) เห็นวิญญาณเป็น "อัตตา" ๒) เห็นอัตตาว่า "มีวิญญาณ"

๓) เห็นวิญญาณใน "อัตตา" ๔) เห็นอัตตาใน "วิญญาณ"

ในขณะเดียวกัน ต้นฐานแห่งความดีก็คือการถอนสักกายทิฏฐิได้ มีโลกทัศน์แบบอนัตตา นั่นคือเห็นว่าเป็นอนัตตา ว่างจากอัตตา สิ่งทั้งหลายมีอยู่เป็นอยู่โดยเป็นปัจจัยแก่กันและกัน มีอยู่โดยความสัมพันธ์กัน มีอยู่ด้วยอาศัยปัจจัย ไม่มีความคงที่อยู่อย่างเดิม ไม่มีอยู่โดยตัวมันเอง ไม่มีตัวตนที่แท้จริง

---

[๑๔๑] สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๓-๕.

ประการที่ ๓ ทำจิตให้เย็นเหมือนแม่น้ำ

โลกปัจจุบันเปลี่ยนแปลงเร็วมาก คนวิ่งไล่ตามกันยังพอมีทางทันกันได้ แต่คนวิ่งตามโลกไม่มีทางทัน เหมือนคำกล่าวของอาจารย์เซนว่า “ยิ่งไล่ตาม ยิ่งห่างไกล ยิ่งไขว่คว้า ยิ่งสุดเอื้อม ยิ่งโหยหา ยิ่งสิ้นหวัง” มีพุทธภาษิตว่า “สุสุขํ วต ชีวาม อุสฺสุกฺเกสุ อนุสฺสุกา อุสฺสุกฺเกสุ มนุสฺเสสุ วิหราม อนุสฺสุกา แปลว่า ในขณะที่คนต่อสู้ดิ้นรนขวนขวายกระวนกระวาย พวกเราไม่ต่อสู้ดิ้นรนขวนขวายกระวนกระวาย ช่างอยู่เป็นสุขสบายจริงหนอ ในขณะที่คนต่อสู้ดิ้นรนขวนขวายกระวนกระวาย พวกเราอยู่ปราศจากการต่อสู้ดิ้นรนขวนขวายกระวนกระวาย” ในโลกสันนิวาสปัจจุบันนี้ จำเป็นต้องมีจิตใจเย็นมากจริงๆ มิเช่นนั้นก็จะหาความสงบสุขไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ความโดยสรุปว่า “เหมือนคนถือคบหญ้าที่ลุกโพลงมาแล้ว พูดว่า ‘เราจักเอาคบหญ้าที่ลุกโพลงนี้เผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด เดือดเป็นควันพุ่ง’ เขาก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ เพราะแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำที่ลึกสุดประมาณ”

ประการที่ ๔ ทำจิตให้อ่อนโยนเหมือนกระสอบหนังแมว

พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ความโดยสรุปว่า “กระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้ว ฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว ย่อมนุ่มดังปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ถ้ามีคนเอาไม้หรือกระเบื้องมาแล้วพูดว่า ‘เราจักเอาไม้หรือกระเบื้องตีกระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้วนี้ให้มีเสียงดัง’ เขาก็ไม่อาจทำกระสอบหนังแมวนั้นให้มีเสียงดังได้ เพราะกระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้วนั้น ตีไม่มีเสียง” จิตใจของคนก็เหมือนกัน ต้องมีคุณภาพ สุขภาพ และสมรรถภาพพอที่จะรองรับแรงกระทบและแรงกระแทกจากโลกธรรมได้ ภัยของชีวิตมี ๔ ประการ คือ

๑) อูมิภัย ภัยจากคลื่น ได้แก่ภัยจากความโกรธและความคับแค้นใจ

๒) กุมภีลภัย ภัยจากจระเข้ ได้แก่ภัยจากความเห็นแก่ปากแก่ท้อง การจับจ่ายใช้สอยเกินตัว

๓) อาวัฏฏภัย ภัยจากน้ำวน ได้แก่ภัยจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่าใคร่น่าพอใจ

๔) สุสุกาภัย ภัยจากปลาร้าย ได้แก่ภัยจากเพศตรงข้าม

เมื่อมีภัยรอบด้านอย่างนี้ เราทั้งหลายต้องทำจิตให้มีความยืดหยุ่น พร้อมที่จะปรับเข้าได้กับทุกสถานการณ์ ไม่มีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อสิ่งที่มากระทบกระแทก จึงจะเหมาะกับสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีปัญหาอุปสรรคที่มากขึ้น ซับซ้อนขึ้น และเข้มข้นมากขึ้น

อานิสงส์ของเมตตา

เมตตาเป็นคุณธรรมที่ค้ำจุนโลก ทำให้โลกดำรงอยู่ได้เป็นปกติสุข มวลมนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข มีความสามัคคีกลมเกลียวกัน ดังพุทธภาษิตว่า “โลโก-ปตฺถมฺภิกา เมตฺตา แปลว่า เมตตาธรรมค้ำจุนโลก” บุคคลผู้มีเมตตาธรรมเป็นที่ตั้งย่อมหวังได้แน่นอนว่าจะเกิดมีอานิสงส์คือคุณความดีมหาศาล สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า[๑๔๒] “ภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลเสพ เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว พึงหวังได้อานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ

๑) หลับเป็นสุข ๒) ตื่นเป็นสุข

๓) ไม่ฝันร้าย ๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย

๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย ๖) เทวดาทั้งหลายคุ้มครองรักษา

๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรากร้ำกรายไม่ได้ ๘) จิตเป็นสมาธิเร็ว

๙) สีหน้าสดใส ๑๐) ไม่หลงลืมสติตาย

๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดยิ่ง ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

เรื่องของพระสุวรรณสามเป็นตัวอย่างของผู้ได้รับอานิสงส์จากการมีเมตตาประจำใจ สุวรรณสามเป็นบุตรชายของดาบสชื่อทุกูลและดาปสินีชื่อปาริกาเกิดจากเทวดาบันดาลให้ เมื่อสุวรรณสามเติบใหญ่ ฤาษีและฤาษิณีถูกงูพ่นพิษใส่ตาจนทำให้

---

[๑๔๒] ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๓๗-๓๘/๗๑.

ทั้งคู่ตาบอด สุวรรณสามผู้ลูกชายได้เลี้ยงดูมารดาบิดาอยู่ในป่า ชีวิตประจำของทั้งสามคนที่จะขาดเสียมิได้คือการเจริญเมตตาธรรมทางใจ วาจา และทางกาย มีเมตตาธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เป็นเหตุทำให้สัตว์ป่าทั้งหลายมีไมตรีจิตคุ้นเคยสนิทสนม ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน เมื่อสุวรรณสามออกไปทำธุระเช่นตักน้ำ หาผลไม้มาเลี้ยงมารดาบิดา ก็ได้อาศัยสัตว์ป่าช่วยดูแลมารดาบิดาผู้ตาบอด คราวหนึ่งพระเจ้ากรุงพาราณสีออกไปล่าเนื้อในป่า ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามกำลังเดินไปตักน้ำ ห้อมล้อมด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้ล่าสัตว์โดยสะดวก จึงยิงลูกธนูอาบด้วยยาพิษใส่สัตว์เหล่านั้น ลูกธนูพลาดไปถูกสุวรรณสามล้มลง แทนที่จะแสดงอาการโกรธเคืองผู้ยิงธนู แต่สุวรรณสามกลับเรียกหาผู้ยิงธนูด้วยวาจาอ่อนหวาน ไม่แสดงอาการโกรธ ทำให้พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงมีพระทัยอ่อนในขณะที่สุวรรณสามเองก็สลบไปเพราะพิษบาดแผล เมื่อทรงทราบว่า สุวรรณสามต้องเลี้ยงดูมารดาบิดาตาบอด ก็เสด็จไปยังที่อยู่ของมารดาบิดา ทรงรับภาระเลี้ยงดูแทน ทรงพามารดาบิดามายังที่สุวรรณสามนอนสลบอยู่ ครั้นมาถึงแล้ว มารดาบิดาได้ตั้งสัตยาธิษฐานขึ้นว่า “สามะนี้เป็นผู้ประพฤติ ประพฤติดังพรหม กล่าวแต่คำสัตย์จริง เลี้ยงมารดาบิดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล รักสัตว์มีชีวิต ด้วยความสัตย์นี้ ขอให้พิษศรในกายของสามะจงเหือดหายไปเถิด” และพสุนธรีเทพธิดาสถิตอยู่ ณ ภูเขาคันธมาทน์ ซึ่งในอดีตชาติเคยเป็นมารดาของสุวรรณสาม ก็ได้มากล่าวสัตยาธิษฐานเช่นกัน ด้วยอำนาจสัตยาธิษฐานอ้างอิงเมตตาบารมีเหล่านี้ ทำให้สุวรรณสามฟื้นคืนสติ มารดาบิดาของเขาก็หายจากความตาบอด พระเจ้ากรุงพาราณสีก็ทรงเปลี่ยนอุปนิสัยจากความเป็นคนชอบล่าสัตว์มาทรงตั้งอยู่ในเมตตาธรรม ข้อนี้แสดงให้เห็นอำนาจของเมตตาบารมี

สมัยหนึ่ง ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พระเทวทัตบอกให้ครวญช้างปล่อยช้างนาฬาคิรีไปเพื่อฆ่าพระพุทธองค์ ช้างนาฬาคิรีนี้ดุร้ายหยาบคาย ชอบฆ่าคนยิ่งนัก คนทั้งหลายเห็นช้างถูกปล่อยออกมา วิ่งหนีหลบภัยกัน

วุ่นวาย พระพุทธเจ้าประทับยืนนิ่งตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย มาเถิดพวกเธออย่ากลัวไปเลย ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสที่จะปลงชีวิตของตถาคตด้วยความพยายามของผู้อื่น ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลายจะไม่ปรินิพพานด้วยความพยายามของผู้อื่น” ลำดับนั้น พระพุทธองค์ทรงแผ่เมตตาไปที่ช้างนาฬาคิรี ช้างได้สัมผัสกระแสเมตตาจิตของพระพุทธองค์ ลดงวงลงแล้วเข้าไปหายืนอยู่ตรงพระพักตร์ พระพุทธเจ้าทรงยกพระหัตถ์ขวาลูบกระพองช้างนาฬาคิรีพร้อมกับตรัสว่า

กุญชรเอ๋ย เจ้าอย่าคิดมาทำร้ายพระพุทธเจ้า
กุญชรเอ๋ย การคิดเข้ามาทำร้ายพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เป็นเหตุแห่งความทุกข์ กุญชรเอ๋ย ผู้ฆ่าพระพุทธเจ้า
จากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้าจะไม่มีสุคติภพเลย ...

ช้างนาฬาคิรีเอางวงสูบละอองธุลีที่ใกล้พระบาทของพระผู้มีพระภาคแล้วพ่นลงบนกระหม่อม(ของตน) ย่อตัวถอยออกไปกลับไปที่โรงช้างตามเดิม[๑๔๓]

เมตตาในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ การบำเพ็ญเมตตาธรรมอยู่เนืองนิตย์ น้อมนึกในใจตลอดเวลาว่า “สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ อนีฆา โหนฺตุ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นสุข อย่าได้มีเวรภัยต่อกันและกัน อย่าได้พยาบาทปองร้ายกัน อย่าได้มีความทุกข์กายใจ ขอให้รักษาตนพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด” ถือเมตตาธรรมเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันอย่างนี้ จัดเป็นเมตตาบารมี อีกประการหนึ่ง การมีเมตตาเป็นปุเรจาริก(มีเมตตานำหน้าหรือชูเมตตาไว้เป็นธง) ในระดับที่กล่าวในคำบาลีว่า “อาเสวิตา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา เมตตาที่บุคคลเสพ เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว” อย่างนี้ก็จัดเป็นเมตตาบารมี

---

[๑๔๓] วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๕-๑๙๗.

นัยที่ ๒ เมตตาบารมี หมายถึง ความมีไมตรีความรักความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกันของผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการ ครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้น ๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่นสมัยเกิดเป็นสุวรรณสามดาบส สมัยเกิดเป็นกัณหาทีปายนดาบส สมัยเกิดเป็นพระเจ้าเอกราช

ระดับการบำเพ็ญเมตตาในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ เมตตาบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้เมตตาธรรมเป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่การงานปกติ หรือใช้เมตตาธรรมเป็นหลักในแก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา โดยมีขันติบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าบำเพ็ญเมตตาบารมี เช่นสมัยเกิดเป็นพราหมณ์ชื่ออรกะ[๑๔๔] ออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ เป็นศาสดามีบริวารมาก สอนหมู่ฤาษีประกาศอานิสงส์ของเมตตาว่า “บรรพชิตควรเจริญเมตตา ควรเจริญกรุณา ควรเจริญมุทิตา ควรเจริญอุเบกขา ธรรมดาว่าเมตตาจิตนี้ที่ถึงชั้นอัปปนาแล้ว ย่อมให้สำเร็จความเป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า” แล้วคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้ใดอนุเคราะห์ชาวโลกทั้งมวลด้วยเมตตาจิต หาประมาณมิได้
ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องล่าง โดยประการทั้งปวง
จิตเกื้อกูลหาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์
อันผู้นั้น อบรมดีแล้ว กรรมใดที่เขาบำเพ็ญแล้วพอประมาณ
กรรมนั้นจักไม่เหลืออยู่ในจิตของเขานั้น

ระดับที่ ๒ เมตตาอุปบารมี

เมตตาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี และขันติบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าเมตตาอุปบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นสุวรรณสามดาบส เรื่องมีอยู่ว่ามีหมู่บ้านนายพราน ๒ หมู่บ้านใกล้กรุงพาราณสี นายพรานที่เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน

---

[๑๔๔] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๗-๓๘/๗๒, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๓๗-๓๘/๗๑-๗๔.

ทั้ง ๒ นั้น รักใคร่ชอบพอกัน ครอบครัวหนึ่งมีลูกชายชื่อว่า “ทุกูล” อีกครอบครัวหนึ่งมีลูกสาวชื่อว่า “ปาริกา” ลูกชายและลูกสาวของทั้ง ๒ ครอบครัวนี้รักใคร่ชอบพอกัน พ่อแม่ของทั้ง ๒ ครอบครัวก็ชอบพอกัน จึงประสงค์จะให้ลูกชายและลูกสาวแต่งงานกัน แต่ลูกชายและลูกสาวมีอุปนิสัยจิตใจชอบการใช้ชีวิตเป็นนักบวช ไม่นิยมฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มีเมตตาธรรมเป็นหลักใจ จึงได้พากันออกบวชเป็นฤาษีและฤาษิณี ต่อมาเทวดาเล็งเห็นว่าในภายภาคหน้า ทั้งสองจะต้องตาบอด ทำให้การดำเนินชีวิตลำบาก จึงบันดาลให้ทั้งสองได้มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อสุวรรณสาม เมื่อลูกชายเติบใหญ่ ฤาษีและฤาษิณีถูกงูพ่นพิษใส่ตาจนทำให้ทั้งคู่ตาบอด สุวรรณสามผู้ลูกชายได้เลี้ยงดูมารดาบิดาอยู่ในป่า ชีวิตประจำของทั้งสามคนที่จะขาดเสียมิได้คือการเจริญเมตตาธรรมทางใจ วาจา และทางกาย มีเมตตาธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เป็นเหตุทำให้สัตว์ป่าทั้งหลายมีไมตรีจิตคุ้นเคยสนิทสนม ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน เมื่อสุวรรณสามออกไปทำธุระเช่นตักน้ำ หาผลไม้มาเลี้ยงมารดาบิดา ก็ได้อาศัยสัตว์ป่าช่วยดูแลมารดาบิดาผู้ตาบอด คราวหนึ่ง พระเจ้ากรุงพาราณสีออกไปล่าเนื้อในป่า ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามกำลังเดินไปตักน้ำ ห้อมล้อมด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้ล่าสัตว์โดยสะดวก จึงยิงลูกธนูอาบด้วยยาพิษใส่สัตว์เหล่านั้น ลูกธนูพลาดไปถูกสุวรรณสามล้มลง แทนที่จะแสดงอาการโกรธเคืองผู้ยิงธนู แต่สุวรรณสามกลับเรียกหาผู้ยิงธนูด้วยวาจาอ่อนหวาน ไม่แสดงอาการโกรธ กลับกล่าวคำแสดงเมตตาธรรมออกมาตอนหนึ่งว่า

ข้าแต่มหาราช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว มิได้เสด็จมาร้าย
พระองค์ผู้ใหญ่ เสด็จมาถึงแล้ว ขอจงทรงทราบสิ่งที่มีอยู่ในที่นี้เถิด
ข้าแต่พระราชา ขอเชิญเลือกเสวยผลมะพลับ ผลมะซาง
และผลหมากเม่า ซึ่งเป็นไม้เล็กน้อยแต่ผลที่ดีๆ เถิด
น้ำใสเย็นที่ข้าพระองค์ตักมาจากซอกเขาก็มีอยู่
จงโปรดเสวยจากนั้นเถิด พระเจ้าข้า ถ้าพระองค์ทรงพระประสงค์[๑๔๕]

---

[๑๔๕] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๖-๔๒๐/๒๒๙-๒๔๕, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๙/๒๙๖-๔๒๐/๑๒๙-๑๗๘.

อีกเรื่องหนึ่ง สมัยเกิดในตระกูลพราหมณ์ชื่อว่าโพธิกุมาร[๑๔๖] เมื่อเรียนจบศิลปศาสตร์แล้ว มารดาบิดาให้แต่งงานกับกุมาริกาผู้งดงาม แต่ทั้ง ๒ ไม่ได้มีราคะต่อกันและกัน รักษาศีลบริสุทธิ์ อยู่ด้วยกันด้วยความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ต่อมาสละทรัพย์ ๘๐ โกฏิ ออกบวชเป็นฤาษี วันหนึ่ง พระเจ้ากรุงพาราณสีพบนางปริพาชิกาเกิดความรัก ตรัสถามดาบสว่า “ท่านนักบวช ปริพาชิกาผู้นี้เป็นอะไรกับท่าน” ดาบสโพธิสัตว์ตอบว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร ไม่ได้เป็นอะไรกัน นางเป็นนักบวชด้วยการบวชร่วมกันเท่านั้น แต่ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ นางเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดอาตมา”

พระราชาจึงเลียบเคียงถามดูว่า “ถ้ามีคนนำปริพาชิกานี้ไปโดยพลกาย ท่านจะทำอย่างไร” พระโพธิสัตว์ตอบว่า

ถ้าอาตมาเกิดความโกรธขึ้น
ความโกรธก็จะไม่พึงเสื่อมคลาย
จะไม่เสื่อมคลายตลอดชีวิตของอาตมา
อาตมาจะห้ามความโกรธเสียโดยพลัน
เหมือนฝนห่าใหญ่ระงับฝุ่นละออง[๑๔๗]

พระราชาไม่สามารถหักห้ามความรักที่มีต่อปริพาชิกาได้ ใช้ให้คนนำตัวนางไปยังพระราชวัง ทั้งๆ ที่นางยังคร่ำครวญอยู่นั่นแหละ พระโพธิสัตว์ฟังเสียงคร่ำครวญของนางแล้วก็เพียงเหลือบมองครั้งเดียวแล้วไม่มองดูอีกเลย ปริพาชิกาแม้จะถูกนำตัวไปยังพระราชวังแล้วก็ยังยืนยันรักษาศีลให้บริสุทธิ์ กล่าวพรรณนาคุณแห่งบรรพชาเท่านั้น พระราชาประสงค์จะดูให้แน่ใจว่าดาบสไม่รู้สึกโกรธจริงหรือไม่ จึงกลับมาที่อาศรมของดาบสอีกครั้ง พระโพธิสัตว์กล่าวว่า

เมื่อความโกรธเกิดขึ้นย่อมมองไม่เห็น เมื่อไม่เกิดย่อมเห็นได้ดี
ความโกรธนั้นเกิดขึ้นแล้วแก่อาตมา จึงไม่เสื่อมคลาย
เพราะความโกรธเป็นอารมณ์ของคนโง่ ...

---

[๑๔๖] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๙-๖๑/๓๓๐-๓๓๑, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๔๙-๖๑/๔๕๗-๔๖๕.

[๑๔๗] นัยก็คือว่า รีบหักห้ามความโกรธด้วยเมตตาภาวนา

ความโกรธย่อมเพิ่มพูนแก่ผู้ใด เหมือนดังไฟที่กองหญ้าและไม้แห้ง
ผู้นั้นย่อมเสื่อมยศเหมือนดวงจันทร์ข้างแรม
ผู้ใดระงับความโกรธเสียได้ เหมือนไฟที่ปราศจากเชื้อ
ผู้นั้นย่อมบริบูรณ์เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น

เพราะธรรมกถาของพระโพธิสัตว์ พระราชาทรงสำนึกได้ รับสั่งให้นำปริพาชิกากลับไปยังอาศรม ตรัสว่า "พระผู้เป็นเจ้า พระดาบสผู้ปราศจากความโกรธ ขอท่านทั้ง ๒ จงยังกาลเวลาให้ผ่านไปด้วยบรรพชาสุข อยู่ในอุทยานนี้เถิด ข้าพเจ้าจะทำการอารักขาป้องกันคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่ท่านทั้ง ๒"

ระดับที่ ๓ เมตตาปรมัตถบารมี

เมตตาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดพร้อมที่จะสละชีวิตโดยมีวิริยบารมี อธิษฐานบารมี และขันติบารมีเป็นฐาน ชื่อเมตตาปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพระเจ้าเอกราช (พระเจ้ากรุงพาราณสี) สมัยหนึ่งถูกพระเจ้าโกศลพระนามว่าทุพภิเสนจับใส่สาแหรก แขวนพระเศียรลงเบื้องต่ำที่ธรณีประตู พระเจ้าเอกราชทรงเจริญเมตตาธรรมปรารภพระเจ้าทุพภิเสนเป็นอารมณ์ บรรลุฌาน เครื่องพันธนาการขาดออกเพราะอานุภาพแห่งฌาน พระเจ้าเอกราชประทับขัดสมาธิในอากาศ ฝ่ายพระเจ้าทุพภิเสนเกิดความเร่าร้อนในพระวรกายเพราะโทษคือลงโทษพระเจ้าเอกราชผู้ไม่มีความผิดและมีคุณวิเศษคือฌาน จึงรับสั่งให้ปล่อยพระเจ้าเอกราช ขอขมาพระเจ้าเอกราชโพธิสัตว์[๑๔๘]

ทสบารมี ๑๐ : อุเบกขา

ความหมายและประเภทของอุเบกขา

"อุเบกขา" แปลว่า เข้าไปดูใกล้ๆ หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง ความวางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้ายเมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือตามสมควรแก่

---

[๑๔๘] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙-๑๒/๑๕๘, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๙-๑๒/๒๒๘-๒๓๒.

เหตุนั้น ความรู้จักวางใจเฉย ดูเมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ความวางทีเฉยคอยดูอยู่ในเมื่อคนนั้นๆ สิ่งนั้นๆ ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามสมควรของเขาตามควรของมัน ไม่เข้าข้าง ไม่ตกเป็นฝักฝ่าย ไม่สอดแส่ ไม่จู้จี้สาระแน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง[๑๔๙] เหล่านี้เป็นความทั่วไปพอให้เข้าใจง่าย

ความหมายที่ลึกซึ้งไปกว่านี้ "อุเบกขา" หมายถึง ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส[๑๕๐] หรือความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ภาวะที่วางเฉยในสัตว์ทั้งหลาย อุเบกขาเจโตวิมุตติ[๑๕๑] อุเบกขามีหลายลักษณะดังนี้[๑๕๒]

---

[๑๔๙] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖๔.

[๑๕๐] อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๒-๑๕๔/๕๔, ๔๐๖-๔๐๗/๑๑๘, ๔๓๗/๑๒๔, ๔๔๐/๑๒๖, ๔๙๒/๑๓๕, ๔๙๕/๑๓๕.

[๑๕๑] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๗๓/๔๓๑.

[๑๕๒] ยังมีการอธิบายอุเบกขาอีกลักษณะหนึ่ง ๔ แบบ ดังนี้ ๑) อุเบกขาในสัมโพชฌงค์ ๗ ประกอบด้วยสัมมาสติ สัมมาสมาธิ และสัมมาปัญญาอันยิ่ง คือการมีสติรู้เท่าทันที่แน่วแน่ อีกทั้งยังต้องพร้อมด้วยปัญญาหรือปรีชาที่แจ่มแจ้ง ๒) อุเบกขาในฌานเป็นอาการของจิตอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เมื่อจิตไปยึดเหนี่ยวหรือกำหนดในอารมณ์สิ่งใดอย่างแน่วแน่จนเป็นหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้ในที่สุดปล่อยวางในสิ่งอื่นๆ จิตเข้าสู่ความแน่วแน่เป็นเอกัคคตารมณ์ กล่าวคือเมื่อแน่วแน่เป็นเอกอย่างสมบูรณ์หรือเป็นหนึ่งเดียว ขณะนั้นเอง องค์ฌานอุเบกขาก็จะเกิดเป็นผลขึ้นมาร่วมด้วย เนื่องจากสภาวะเอกัคคตา ๓) อุเบกขาเวทนาเป็นอีกชื่อหนึ่งของอทุกขมสุขเวทนานั่นเอง เป็นความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์หรือเป็นกลางๆ ที่เกิดขึ้นเมื่อมีการผัสสะกับอารมณ์ต่างๆ เกิดเวทนาต่างๆ ขึ้นเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นอทุกขมสุขเวทนาหรืออุเบกขา-เวทนาบ้างอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอย่างแน่นอน ๔) อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔ คือ ความเป็นกลางวางทีเฉยเหมือนกับในโพชฌงค์ แต่เป็นข้อปฏิบัติหรือหลักประพฤติที่ผู้ปฏิบัติตามด้วยศรัทธาแล้วย่อมยังให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขในการดำรงชีวิต จึงเป็นธรรมประจำใจของผู้ที่เสมอด้วยพรหม ; [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.nkgen.com/378.htm [๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๐]

ลักษณะที่ ๑ อุเบกขาในองค์ฌาน

ส่วนผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานจนได้ฌานที่ ๔ จะเกิดสภาวะที่เรียกว่า อุเปกฺขา-สติปาริสุทฺธึ จตุตฺถชฺฌานํ คือ จตุตถฌานอันมีอุเบกขาเป็นเครื่องให้สติบริสุทธิ์ อุเบกขา ในฌานนี้ก็แปลว่า “ความวางเฉย” หรือ แปลว่า “ความมีใจเป็นกลาง” แต่ต้องขยายความว่า เป็นความวางท่าทีเฉยดูอยู่ หมายถึง การดูอย่างสงบ หรือดูตามเรื่องที่เกิด ไม่ตกเป็นฝักฝ่าย ในกรณีของฌาน คือไม่ติดแม้ในฌานที่มีความสุขอย่างยอด และความหมายที่สูงขึ้นไปอีก หมายถึง วางท่าทีดูเฉยในเมื่ออะไรทุกอย่างเข้าที่ดำเนินไปด้วยดี หรือเสร็จเรียบร้อยแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเจ้ากี้เจ้าการโดยเฉพาะ ในฌานที่ ๔ คือบริสุทธิ์หมดจดจากธรรมที่เป็นข้าศึกเรียบร้อยแล้ว จึงไม่ต้องขวนขวายที่จะกำจัดธรรมที่เป็นข้าศึกนั้นอีก จัดเป็นองค์ฌานโดยเฉพาะของฌานที่ ๔ อุเบกขาที่เป็นองค์ฌานนี้ ก็คือ ตัตรมัชฌัตตตา คือภาวะเป็นกลาง อันเป็นกุศลธรรมอยู่ในหมวดสังขารขันธ์

อุเปกฺขาสติสํสุทฺธนฺติ อุเปกฺขาติ ยา จตุตฺเถ ฌาเน อุเปกฺขา อุเปกฺขนา อชฺฌุเปกฺขนา จิตฺตสมตา จิตฺตปฺปสฺสทฺธตา มชฺฌตฺตตา จิตฺตสฺส แปลว่า คำว่า อุเบกขา ในคำว่า ที่บริสุทธิ์เพราะมีอุเบกขาและสติ ได้แก่ อุเบกขา คือ ความเพิกเฉย ความเพิกเฉยอย่างยิ่ง ความที่จิตสงบ ความที่จิตสงัด ความที่จิตเป็นกลางในจตุตถฌาน “อุเบกขา” ในนัยนี้จึงเป็นลักษณะของปัญญาในองค์ฌานที่เห็นอาการของขันธ์ ๕ หรือปฏิจจสมุปบาทที่แสดงอาการมาในภาวะที่จิตสงบและบริสุทธิ์ ตั้งแต่ระดับฌานที่ ๓ ไปถึงฌานที่ ๗ เป็นปัญญาที่พิจารณาดูขันธ์ ๕ ในฌานนั้น

อีกนัยหนึ่ง “อุเบกขา” มีความหมายตรงกับคำบาลีว่า “อริโย ตุณฺหีภาโว” ความนิ่งอย่างอริยะ ดังข้อความในพระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระมหาโมคคัลลานะ ท่านคิดว่า ตุณหีอย่างพระอริยะเป็นอย่างไรและท่านก็ทราบเอง พระพุทธเจ้าได้รับสั่งกับท่านไม่ให้ท่านประมาทความนิ่งอย่างพระอริยะ ท่านได้เล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ข้อความปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ดังนี้

“พระมหาโมคคัลลานะได้กล่าว ดังนี้ ว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคิดว่า ที่เรียกว่า ความนิ่งอย่างพระอริยะ ความนิ่งอย่างพระอริยะเป็นอย่างไร ข้าพเจ้าคิดว่า เพราะวิตก วิจารสงบระงับไปแล้ว ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ได้บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ นี้เรียกว่า ความนิ่งอย่างพระอริยะ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปแล้ว ข้าพเจ้านั้นบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ข้าพเจ้านั้นเมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญาและมนสิการอันเกิดร่วมกับวิตกย่อมฟุ้งขึ้นได้”

ลักษณะที่ ๒ อุเบกขาที่เป็นความรู้สึกกลางๆ ของคนทั่วไป

อุเบกขามีอยู่ในธรรมหลายหมวด เช่น อุเบกขา ในหมวดเวทนา ๓ คือ สุข (ความรู้สึกสบายทางกายหรือทางใจ) ทุกข์ (ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกายหรือทางใจ) อทุกขมสุข (ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข คือ เฉยๆ เรียกว่า อุเบกขา) หรือเวทนา ๕ คือ สุข (ทางกาย) ทุกข์ (ทางกาย) โสมนัส (ดีใจ) โทมนัส (เสียใจ) อุเบกขา (เฉยๆ) อทุกขมสุข อันเป็นความรู้สึกเฉยๆ

อุเบกขาในนัยนี้เป็นอุเบกขาในเวลาบุคคลทั่วไป ที่มิได้เจริญกรรมฐาน ประสบกับผัสสะทางอายตนะแล้วเกิดความสุข เรียกว่า สุขเวทนา เกิดความทุกข์ เรียกว่าทุกขเวทนา เกิดความไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า อุเบกขา ซึ่งเป็นความเฉย ผัสสะนั้นไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ชาวบ้านธรรมดาผู้ไม่มีอุเบกขาระดับเดียวกับอุเบกขาในจตุตถฌาน ย่อมมีสภาวะทางจิตต่างจากสภาวะทางจิตของผู้ปฏิบัติจนได้ฌาน บุคคลที่มิได้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่จรมาทางทวารใดทวารหนึ่งเขาพอจะมีพื้นฐานทางธรรม แม้จะมีการปรุงแต่งที่เรียกว่าสังขาร ก็รักษาจิตให้ดำรงอยู่ในอุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง มีจิตราบเรียบเที่ยงตรงไม่เอนเอียง ไม่ให้อำนาจกิเลสมีความชอบใจ ไม่ชอบใจ เป็นต้น เข้าครอบงำ อย่างนี้เป็นอุเบกขาแบบตัตรมัชฌัตตตา คือภาวะที่มีใจเป็นกลาง

อุเบกขาในพรหมวิหารธรรมนั้น เป็นอุเบกขาที่เป็นไปในวิถีชีวิต ซึ่งไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติกรรมฐาน ท่านอธิบายว่า มารดาบิดาวางตนเป็นกลาง เมื่อพิจารณาตามสภาพความเป็นจริง มารดาบิดามิได้ปฏิบัติพรหมวิหารในแบบกรรมฐาน มารดาบิดาก็มีอุเบกขา ชนิดที่มิใช่อุเบกขาในสมาธิ ดังนัยที่ปรากฏในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี ดังนี้ "อุเบกขา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น คือ ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ในสมัยนั้น" การเสวยอารมณ์ที่เกิดจากการกระทบทางใจนี้ ไม่ใช่สมาธิแน่นอน ไม่ใช่อุเบกขาอย่างที่นักวิชาการบางคนต้องการให้สอน อุเบกขานี้เป็นสภาวะที่เกิดกับคนทั่วไปที่มีอะไรมากระทบก็เฉย

ลักษณะที่ ๓ อุเบกขาที่เป็นท่าทีของบุคคลที่ไม่รู้

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องบุคคลเห็นรูปแล้วอุเบกขา จัดเป็นอุเบกขาโง่ไว้ ดังข้อความว่า "จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺส อโนธิชินสฺส อวิปากชินสฺส อนาทีนวทสฺสาวิโน อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปํ สา นาติวตฺตติ. ตสฺมา สา อุเปกฺขา เคหสิตาติ วุจฺจติ แปลว่า เพราะเห็นรูปทางตา ความวางเฉยจึงเกิดขึ้นแก่ปุถุชน ผู้โง่เขลา งมงาย ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ผู้ไม่ได้สดับ เป็นคนกิเลสหนา ความวางเฉยอย่างนี้ ยังไม่ล่วงพ้นรูป ดังนั้น เราตถาคตจึงเรียกว่าอุเบกขาอาศัยเรือน" พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ว่า "อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขาติ เอตฺถ นาม อญฺญาณุเปกฺขา แปลว่า ในคำว่า ความวางเฉยจึงเกิดขึ้น นี้คือ ความวางเฉยเพราะไม่รู้"

พระฎีกาจารย์ได้อธิบายเรื่องนี้ไว้ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกฎีกาว่า "อญฺญาณุเปกฺขาติ อญฺญาณสหิตา อุเปกฺขา อสมเปกฺขนปวตฺตา. ... ปาลิยํ ปุพฺเพ "ปุถุชฺชนสฺสา"ติ วตฺวา ปุน "อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺสา"ติ วจนํ อนฺธปุถุชฺชนสฺสายํ

อุเปกฺขา, น กลฺยาณปุถุชฺชนสฺสาติ ทสฺสนตฺถํ. ... อญฺญาเณน ปน ตตฺถ อชฺฌุเปกฺขนา-การปฺปตฺติ โหติ แปลว่า คำว่า ความวางเฉยเพราะไม่รู้ คือ ความวางเฉยที่ประกอบด้วยความไม่รู้ ดำเนินไปแบบไม่มีการพิจารณา ... ในพระบาลี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชน ก่อนแล้วตรัสซ้ำอีกว่า ผู้ไม่ได้สดับ เป็นคนกิเลสหนา ก็เพื่อจะแสดงว่า นี้เป็นความวางเฉยของปุถุชนคนมืดบอด มิใช่ความวางเฉยของกัลยาณปุถุชน ... ก็อัญญาณุเบกขา ย่อมดำเนินไปโดยอาการวางเฉยในอารมณ์นั้น”

จากข้อความในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์นี้ พระพุทธโฆสาจารย์ได้อ้างไปอธิบายเป็นอุเบกขาโง่ เช่นกันว่า “จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺส อโนธิชินสฺส อวิปากชินสฺส อนาทีนวทสฺสาวิโน อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปํ สา นาติวตฺตติ. ตสฺมา สา อุเปกฺขา เคหสิตาติ วุจฺจตี”ติอาทินา นเยน อาคตา เคหสิตา อญฺญาณุเปกฺขา แปลว่า ความวางเฉยเพราะความไม่รู้ อาศัยเรือน(กามคุณ) มา(ในพระบาลี) โดยนัยเป็นต้นว่า เพราะเห็นรูปทางตา ความวางเฉยจึงเกิดขึ้นแก่ปุถุชน ผู้โง่เขลา งมงาย ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ผู้ไม่ได้สดับ เป็นคนกิเลสหนา ความวางเฉยอย่างนี้ ยังไม่ล่วงพ้นรูป ดังนั้น เราตถาคตจึงเรียกว่าอุเบกขาอาศัยเรือน”

พระฎีกาจารย์ผู้อธิบายคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายอุเบกขาโง่ว่า โสมนสฺส-โทมนสฺสรหิตํ อญฺญาณเมว อญฺญาณุเปกฺขา. ...อญฺญาณุเปกฺขา สตฺเตสุ วิชฺชมานมฺปิ คุณโทสํ อจินฺเตนฺตี เกวลํ อชฺฌุเปกฺขนวเสเนว ปวตฺตติ. แปลว่า ความไม่รู้ที่เว้นจากโสมนัสและโทมนัสนั่นเอง เป็นความวางเฉยเพราะไม่รู้ ... ความวางเฉยเพราะไม่รู้ไม่คำนึงถึงคุณและโทษแม้ที่มีอยู่ในสัตว์ทั้งหลาย ดำเนินไปโดยความวางเฉยอย่างยิ่ง

ลักษณะที่ ๔ อุเบกขาที่เป็นท่าทีต่อสิ่งไม่พึงประสงค์

อุเบกขามีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล พระพุทธเจ้าตรัสถึงอุเบกขาฝ่ายอกุศลที่ต้องรู้แล้วละ ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ต่อไปนี้“จอมเทพ เราตถาคตกล่าวสอนอุเบกขา ๒ อย่าง คือ ที่บุคคลพึงเกี่ยวข้องและไม่พึงเกี่ยวข้อง ที่เราตถาคตกล่าวดังนี้

เราอาศัยเหตุอะไรจึงกล่าว ในเรื่องนั้น บุคคลพึงรู้อุเบกขาอันใดว่า เมื่อเราเกี่ยวข้องกับอุเบกขานี้แล อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป อุเบกขาอย่างนั้นอันบุคคลไม่พึงเกี่ยวข้อง”

พระพุทธเจ้าทรงแนะนำภิกษุทั้งหลายให้วางเฉยในภิกษุที่มักล่วงละเมิดพระบัญญัติ ขี้โกรธ ดื้อรั้น ไม่ยอมแก้ไขตน ปรากฏในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลายมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความลำบากจะมีแก่เราด้วยความขัดใจจะมีแก่บุคคลบางคนด้วย เพราะบุคคลบางคนเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ดื้อรั้น สละคืนได้ยาก และเราก็ไม่สามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้ เธอทั้งหลายก็ไม่พึงละเลยความวางเฉยในบุคคลเช่นนี้” อุเบกขาในที่นี้เป็นท่าทีของภิกษุปุถุชนมีอุเบกขาในคนหัวดื้อ

ส่วนพระอรหันต์ย่อมมีอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญาในเรื่องนี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายอุเบกขาไว้ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อรรถกถาว่า “คำว่า ไม่พึงละเลยความวางเฉย อธิบายว่า ไม่พึงล่วงเลยความวางเฉย ได้แก่พึงทำการวางเฉย พึงทำความวางเฉยให้เกิด ก็ผู้ที่พบเห็นบุคคลลักษณะนี้ยืนปัสสาวะอยู่แล้วจะบอกว่าท่านน่าจะนั่งปัสสาวะนะ ก็ถืออุเบกขาเสีย”ข้อความนี้ หมายความว่า พบเห็นก็ให้เฉยไม่ต้องพูดด้วย พระโบราณาจารย์บอกว่า ควรมีอุเบกขา คือ การวางเฉยในบุคคลนั้น โดยคิดว่า เขาจะปรากฏด้วยกรรมของเขา”ภิกษุเห็นภิกษุยืนปัสสาวะต้องอาบัติ ปกติจะต้องบอกให้ท่านนั่งปัสสาวะ แต่ท่านเป็นคนขี้โกรธ ดื้อรั้น ไม่รับคำแนะนำ

ลักษณะการบำเพ็ญอุเบกขา

“ลักษณะการบำเพ็ญอุเบกขา” พิจารณาดูท่าทีของบุคคลที่ปรากฏออกมาตามนิยามของอุเบกขาที่ว่า “หลักความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชังความวางใจเฉยได้ ไม่ยินดียินร้าย เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือตามสมควรแก่เหตุนั้น ความรู้จักวางใจเฉยดูเมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควร

แก่ความรับผิดชอบของเขาเอง” จากนิยามนี้ยกตัวอย่างการบำเพ็ญอุเบกขาของ ๓ กรณีได้ ดังนี้

กรณีที่ ๑ ท่าทีของมารดาบิดาต่อบุตร มารดาบิดาชื่อว่าเป็นพรหมของบุตร เพราะมีภาวนาทั้ง ๔ (พรหมวิหารธรรม ๔) ในบุตร เช่น เมื่อบุตรอยู่ในท้อง มารดาเกิดเมตตาจิตในบุตรว่า “เมื่อไรหนอ เราจึงจักเห็นลูกน้อยไม่มีโรค” เมื่อบุตรนั้นยังอ่อนนอนหงายอยู่ ถูกเล็นเป็นต้นกัดหรือได้รับทุกข์ร้องไห้อยู่ก็เกิดความกรุณาขึ้น เมื่อบุตรเริ่มวิ่งเล่นได้ กำลังน่ารักน่าชัง มารดาบิดาก็มีจิตบันเทิงเบิกบานใจเพราะมองเห็นบุตรน้อย เกิดมุทิตาจิต เมื่อบุตรเติบโตขึ้นมีสามีภรรยา แยกไปอยู่ครองเรือน มารดาบิดาก็เกิดวางใจเป็นกลาง เกิดอุเบกขาขึ้นว่า “บัดนี้ ลูกน้อยของเราพึ่งตัวเองได้โดยลำพัง”[๑๕๓] ข้อนี้ตรงกับนิยามบางตอนว่า “ความรู้จักวางใจเฉยดูเมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ไม่สอดแส่ ไม่จู้จี้สาระแน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง”

กรณีที่ ๒ ท่าทีของโยคีผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานเมื่อมีการตั้งคำถามว่า “มีจิตสหรคตด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ เป็นไฉน ?” มีคำตอบว่า “ภิกษุมีจิตสหรคตด้วยอุเบกขา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่งผู้เป็นที่ชอบใจก็ไม่ใช่ ไม่เป็นที่ชอบใจก็ไม่ใช่ แล้วเป็นผู้มีอุเบกขาฉะนั้น”[๑๕๔] ข้อนี้หมายถึงการใช้สัตว์โลกทุกชนิดเป็นอารมณ์กรรมฐาน มองสัตว์ทุกชนิดกำเนิดโดยปราศจากอคติ เห็นว่ามีฐานะเป็นสัตว์โลกเหมือนกันในการบำเพ็ญอุเบกขานั้น เบื้องต้นบุคคลใดเป็นกลางๆ อยู่โดยปกติของเขา พึงวางเฉยในบุคคลนั้น ต่อจากนั้น จึงยังอุเบกขาให้เกิดในบุคคลประเภทอื่นๆ เช่นผู้เป็นที่รัก[๑๕๕]

---

[๑๕๓] มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๐๐.

[๑๕๔] อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๗๓/๔๓๑.

[๑๕๕] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

ในกรณีที่ ๒ นี้ วิปัสสนาจารย์สอนโยคีผู้ปฏิบัติกรรมฐานให้รู้จักเวลาที่ไม่เหมาะและเวลาที่เหมาะสำหรับการบำเพ็ญอุเบกขา ตามนัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า[๑๕๖] "ภิกษุทั้หลาย สมัยใดจิตหดหู่ สมัยนั้นไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่นั้นยากที่จะให้ฟื้นขึ้นด้วยธรรมเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะให้ไฟน้อยนิดลุกโพลง จึงใส่หญ้าสด โคมัยเปียก ไม้สด พรมน้ำและโปรยฝุ่นลงในไฟนั้น เขาสามารถจะให้ไฟน้อยนิดลุกโพลงได้หรือ (ภิกษุกราบทูลว่า ได้)... แต่สมัยใดจิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้นเป็นเวลาเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นเวลาเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นเวลาเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้นง่ายที่จะให้สงบด้วยธรรมเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับกองไฟใหญ่ จึงใส่หญ้าสด โคมัยเปียก พรมน้ำและโปรยฝุ่นลงในกองไฟนั้น เขาสามารถจะดับไฟกองใหญ่หรือ(ภิกษุกราบทูลว่า ได้)"

กรณีที่ ๓ ท่าทีของพระโพธิสัตว์ต่อปรากฏการณ์รอบตัวถือเป็นการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีตลอดเวลา ความนิ่งเมื่อประสบกับอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์ เช่น สมัยเกิดเป็นพระจันทกุมารถูกจับไปมัดไว้เพื่อฆ่าบูชายัญ พระกุมารก็สงบนิ่งไม่สะทกสะท้าน ท้ายที่สุดท้าวสักกะมาช่วยให้พ้นภัยได้รับอภิเษกให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ความวางใจเป็นกลางเมื่ออยู่ในท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งของสองฝ่าย เช่น สมัยเกิดเป็นมโหสธบัณฑิตได้บำเพ็ญปัญญาบารมี ใช้ปัญญาแก้ปัญหาต่างๆ สำเร็จลุล่วงเพราะอุเบกขาบารมีคือความวางใจเป็นกลาง ความปล่อยวางเมื่อเห็นว่าเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง เช่น สมัยเกิดเป็นฤาษีสอนฤาษีตนหนึ่งไม่ให้นำงูมาเลี้ยง แต่ฤาษีตนนั้นไม่เชื่อฟังจึงถูกงูกัดตาย

---

[๑๕๖] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๗๒-๑๗๓.

ธรรมที่เป็นฐานของอุเบกขา

หมวดที่ ๑ ข้อธรรมในโพชฌงค์ ๗ ประการ

โพชฌงค์ ๗ ข้อนั้นส่งผลต่อเนื่องกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเหตุที่ธรรมเหล่านั้นอาศัยกันจาก ๗ ประการ เป็น ๑๔ ประการ สรุปความได้ ดังนี้[๑๕๗]

๑) ยกเอาธรรมที่ได้สดับหรือสิ่งที่ได้เล่าเรียนมานั้นขึ้นมานึกทบทวนหวนระลึก จับเอามานึกสำรวจตรวจทาน เป็นอันได้เจริญสติสัมโพชฌงค์

๒) เมื่อมีสติระลึกนึกถึงอยู่อย่างนั้น ก็ใช้ปัญญาเฟ้น เลือกคัด คิดค้น ไตร่ตรอง สอบสวน พิจารณาจัด จำแนก แยกแยะ สืบสาวไปด้วย เป็นอันได้เจริญธรรมวิจัย-สัมโพชฌงค์

๓) เมื่อใช้ปัญญาเลือกเฟ้น ไตร่ตรอง สอบสวนพิจารณา ก็เป็นได้ใช้ความเพียรยิ่งเลือกเฟ้นมองเห็น ความเข้าใจชัดขึ้นหรือลึกลงไป ได้สาระคืบหน้าก็ยิ่งคึกคักมีกำลังใจ อยากเดินหน้าต่อไป กระตือรือร้น แข็งขัน เพียรพยายาม ไม่ย่นย่อ เป็นอันได้เจริญวิริยสัมโพชฌงค์

๔) พร้อมกับที่ระดมความเพียร เอาจริงเอาจัง มีกำลังใจเข้มแข็งรุดหน้า ก็เกิดปีติที่เป็นนิรามิส เป็นอันได้เจริญปีติสัมโพชฌงค์

๕) เมื่อใจปีติ ทั้งกายทั้งใจก็ผ่อนคลายสงบ เกิดกายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ เป็นอันเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖) เมื่อกายผ่อนคลายสงบ มีความสุข จิตก็ตั้งมั่น(เป็นสมาธิ) เป็นอันได้เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์

๗) เมื่อจิตตั้งมั่นแน่วอยู่กับงานของมัน หรือทำกิจของมันได้ดีแล้ว ใจก็เรียบเข้าที่ เพียงแต่วางทีเฉยดูไป หรือนิ่งดูไปสบายพอดี เมื่อปฏิบัติเช่นนี้ก็เป็นอันได้เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์

---

[๑๕๗] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๓/๑๗๐-๑๗๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, หน้า ๘๓๖.

หมวดที่ ๑ ข้อธรรมในโสฬสญาณ

เริ่มต้นด้วยญาณหรือความรู้กำหนดจำแนกรู้นามรูป(นามรูปปริจเฉทญาณ) รู้ว่ารูปนามนั้นเกิดจากเหตุปัจจัยและเป็นปัจจัยแก่กัน(ปัจจยปริคคหญาณ) จากนั้นพิจารณาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน(สัมมสนญาณ) เห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป(อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ) ท้ายที่สุดก็เห็นว่า มีแต่ความดับเท่านั้นชัดที่สุด(ภังคานุปัสสนาญาณ) เห็นว่าเป็นของน่ากลัว (ภยตูปัฏฐานญาณ) เห็นว่าเป็นโทษ(อาทีนวานุปัสสนาญาณ) คำนึงเห็นด้วยความเบื่อหน่าย(นิพพิทานุปัสสนาญาณ) คำนึงใคร่จะพ้นไปเสีย(มุญจิตุกัมยตาญาณ) คิดคำนึงหาหนทางที่จะพ้นไป(ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ) ท้ายที่สุดจึงมีท่าทีเป็นกลางต่อสังขาร คือเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง จึงวางใจเป็นกลางได้ไม่ยินดียินร้าย(สังขารุเปกขาญาณ)[๑๕๘]

อานิสงส์ของอุเบกขา

อานิสงส์ของอุเบกขามี ๒ ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ ๑ อานิสงส์โดยตรงของอุเบกขาดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับราหุลตอนหนึ่งว่า “ราหุล เธอจงเจริญเมตตาภาวนาเถิด ... เธอจงเจริญอุเบกขาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญอุเบกขาภาวนาอยู่ จักละปฏิฆะ (ความขุ่นเคือง)ได้” ปฏิฆะคือความขุ่นเคืองนี้เป็นกิเลสพร้อมที่จะเกิดได้ทุกขณะจิต เป็นความรู้สึกคอยแทรกขึ้นมาก่อกวนทำให้จิตไม่ปลอดโปร่ง ไม่เกษมสำราญ ไม่เบิกบาน อุเบกขาคือความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเท่านั้นที่จะปิดทางปฏิฆะไม่ให้แทรกขึ้นมาได้

ลักษณะที่ ๒ อานิสงส์ที่นับเนื่องอยู่ในอัปปมัญญา ๔ อุเบกขาเป็นข้อธรรมในอัปปมัญญา ๔ เป็นหลักปฏิบัติสมถกรรมฐาน โยคีผู้บำเพ็ญเมตตาอัปปมัญญา กรุณา

---

[๑๕๘] ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๗๑/๑-๖, ๒๒๗/๓๘๒-๓๘๕, มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบ,** พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๔ เป็นต้นไป.

อัปปมัญญา มุทิตาอัปปมัญญา และอุเบกขาอัปปมัญญาย่อมได้อานิสงส์ ๑๑ ประการ ดังนี้[๑๕๙]

๑) หลับเป็นสุข หลับสนิทเหมือนคนเข้าสมาบัติ ขณะนอนหลับไม่กระสับ-กระส่าย ไม่พลิกกายกลับมา ไม่นอนกรน

๒) ตื่นจากหลับก็เป็นสุข เหมือนดอกบัวค่อยๆแย้มบาน ขณะตื่นจากหลับไม่ทำเสียงคราง ไม่บิดกายพลิกไปมา

๓) ไม่ฝันร้าย แม้นฝันก็ฝันเห็นแต่นิมิตที่ดีงาม เช่น ฝันว่ากำลังไหว้พระเจดีย์ กำลังทำสักการบูชา หรือกำลังฟังธรรม ไม่ฝันว่ากำลังถูกโจรล้อม ถูกฝูงสัตว์ร้ายทำอันตราย หรือตกเหว

๔) เป็นที่รักของคนทั้งหลาย เหมือนกับสร้อยไข่มุกที่เขาสวมไว้ที่คอ เหมือนกับพวงดอกไม้ประดับที่ศีรษะของเขา

๕) เป็นที่รักของอมนุษย์(ยักษ์มารเป็นต้น)ทั้งหลาย

๖) เทวดารักษาคุ้มครอง

๗) ไฟ ยาพิษ หรืออาวุธหรือของมีคมต่างๆ ไม่มาต้อง

๘) จิตเป็นสมาธิเร็ว

๙) สีหน้าผ่องใสเหมือนตาลสุกที่เพิ่งหลุดจากขั้ว

๑๐) ไม่ตายไปขณะหลงลืม แต่ตายไปเหมือนคนนอนหลับ

๑๑) เมื่อไม่อาจบรรลุพระอรหัตในชาตินี้ ย่อมตายไปเกิดในพรหมโลก

อุเบกขาในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ "อุเบกขาบารมี" หมายถึง ท่าทีที่นิ่งเรียบต่อปรากฏการณ์ ไม่เอนเอียง ไม่ปรุงแต่งต่อยอด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพาหิยะ ทารุจีริยะตอนหนึ่งว่า[๑๖๐]

---

[๑๕๙] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙๔-๒๐๐.

[๑๖๐] ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๖.

"พาหิยะ เพราะเหตุนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง พาหิยะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล เมื่อใด เธอเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่แจ้งรู้ก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้น เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใดเธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้เป็นที่สุดแห่งทุกข์" อุเบกขาในนัยนี้ก็คือความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง

อีกประการหนึ่ง ในนัยที่ ๑ นี้ "อุเบกขาบารมี" หมายถึง ท่าทีของบุคคลผู้บรรลุนิพพานต่อปรากฏการณ์ทั้งที่น่าพอใจ (อิฏฐารมณ์) และไม่น่าพอใจ (อนิฏฐารมณ์) ที่เป็นไปด้วยความรู้ชัดและนิ่งเย็นสนิทตลอดเวลา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า[๑๖๑] "ถ้าภิกษุนั้นเสวยสุขเวทนาก็รู้ชัดว่า 'สุขเวทนานั้นไม่เที่ยง' รู้ชัดว่า 'ไม่น่าหมกมุ่น' รู้ชัดว่า 'ไม่น่าเพลิดเพลิน' ถ้าเธอเสวยทุกขเวทนาก็รู้ชัดว่า 'ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง' รู้ชัดว่า 'ไม่น่าหมกมุ่น' รู้ชัดว่า 'ไม่น่าเพลิดเพลิน' ถ้าเธอเสวยอทุกขมสุขเวทนาก็รู้ชัดว่า 'อทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง' รู้ชัดว่า 'ไม่น่าหมกมุ่น' รู้ชัดว่า 'ไม่น่าเพลิดเพลิน' ถ้าเธอเสวยสุขเวทนาก็เป็นผู้ปราศจาก (กิเลส) เสวยสุขเวทนานั้น ถ้าเธอเสวยทุกขเวทนาก็เป็นผู้ปราศจาก (กิเลส) เสวยทุกขเวทนานั้น ถ้าเธอเสวยอทุกขมสุขเวทนาก็เป็นผู้ปราศจาก (กิเลส) เสวยอทุกขมสุขเวทนานั้น..."

อีกประการหนึ่ง ในนัยที่ ๑ นี้ "อุเบกขาบารมี" หมายถึง คุณธรรมของบุคคลผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วโดยชอบ(หมายถึงนิพพาน) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า[๑๖๒] "ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วโดยชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมบรรลุธรรมเป็นเครื่องอยู่ประจำ ๖ ประการคือ เธอเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ

---

[๑๖๑] สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๒.

[๑๖๒] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๖๙.

ฟังเสียงด้วยหู ... รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้วไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ...”

นัยที่ ๒ อุเบกขาบารมี หมายถึงความมีใจเป็นกลาง การดูอย่างสงบโดยไม่ตกเป็นฝักฝ่ายของผู้ปฏิญญาตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้น ๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น สมัยเกิดเป็นพญานกกระจาบ เมื่อฝูงนกติดตาข่ายของนายพราน สอนนกทั้งหลายให้สามัคคีช่วยกันยกตาข่ายบินหนีไปได้ ต่อมานกเหล่านั้นทะเลาะกัน พญานกกระจาบนั้นห้ามไม่ฟัง เมื่อเห็นว่าการกระทำของนกเหล่านั้นสมควรแก่เหตุแล้ว มีเหตุปัจจัยที่ทำให้พวกเขาเป็นอย่างนี้ จึงวางใจเป็นกลางพาบริวารของตนบางส่วนหนีไปอยู่ที่อื่น[๑๖๓]

ระดับการบำเพ็ญอุเบกขาในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ อุเบกขาบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้อุเบกขาเป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่การงานปกติหรือใช้อุเบกขา(ความนิ่ง)แก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญอุเบกขาบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต ออกบวชเป็นฤาษีพำนักอยู่ในอาศรมใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตหิมวันตประเทศ มีลิงตัวหนึ่งมาเล่นซุกซนสอดองคชาตเข้าไปในช่องหู พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้ห้ามปราม นั่งเฉยอยู่ วันหนึ่งเต่าตัวหนึ่งขึ้นจากน้ำมานอนหลับอ้าปากผึ่งแดดอยู่ ลิงตัวนั้นเห็นเข้าก็สอดองคชาตเข้าไปในปากเต่า ทันใดนั้นเต่าตื่นขึ้นมางับองคชาตของลิงไว้ ทำให้ลิงเจ็บปวดแสนสาหัส อุ้มลิงเดินไปหาพระโพธิสัตว์ขอให้ช่วยบอกเต่าให้ปล่อยองคชาต พระโพธิสัตว์จึงช่วยเจรจากับเต่าว่า “ธรรมดาเต่าเป็นต้นตระกูลกัสสปโคตร ลิงเป็นต้นตระกูลโกณฑัญญโคตร กัสสปะ ท่านจงปล่อยโกณฑัญญะเสียเถิด ท่านได้เคยร่วมเมถุนกันมาแล้ว”[๑๖๔]

---

[๑๖๓] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓/๑๔, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๓๓/๓๐๐-๓๐๓.

[๑๖๔] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๘/๑๓๕, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๖๗-๖๙/๑๐๓-๑๐๖.

ระดับที่ ๒ อุเบกขาอุปบารมี

อุเบกขาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี ขันติบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าอุเบกขาอุปบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพญากระบืออาศัยอยู่ในหิมวันตประเทศ มีร่างกายใหญ่สมบูรณ์ด้วยกำลัง วันหนึ่ง ลิงโลเลตัวหนึ่งขึ้นหลังกระบือโพธิสัตว์นั้น ถ่ายมูตรและคูถรด จับเขาห้อยโหนไปมา จับหางโล้เล่น พญากระบือก็ไม่ได้ใส่ใจถือสา ลิงก็มาทำอย่างนั้นอยู่เป็นประจำ รุกขเทวดาตนหนึ่งเห็นอาการของพญากระบืออย่างนั้นจึงสอบถามว่า “เพราะเหตุไร ท่านจงอดทนการดูหมิ่นของลิงร้ายตัวนี้ จงกำจัดมันเสีย” พญากระบือโพธิสัตว์ตอบว่า “รุกขเทวดา หากข้าพเจ้าสูงกว่าสัตว์นี้โดยชาติ โคตร และกำลังเป็นต้น จักไม่อดทนต่อความผิดของสัตว์นี้ ความสมประสงค์ของข้าพเจ้าจะสำเร็จได้อย่างไร ...” วันหนึ่ง ลิงนั้นไปเล่นซุกซนอย่างนี้กับกระบือตัวอื่นที่ดุร้าย ถูกกระบือนั้นขวิดตาย[๑๖๕]

ระดับที่ ๓ อุเบกขาปรมัตถบารมี

อุเบกขาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีขันติบารมี วิริยบารมี และอธิษฐานบารมีเป็นฐาน ชื่ออุเบกขาปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นชายผู้ชอบบำเพ็ญตบะ วันหนึ่งประสงค์จะทดลองบำเพ็ญตบะของพวกเจ้าลัทธิ จึงบวชเป็นอาชีวกเปลือยคลุกเคล้าตัวด้วยธุลี ชอบสงัดอยู่ผู้เดียว มีมหาวิกัติเป็นโภชนะ บริโภคโคมัยของลูกโคเป็นต้น อยู่ในป่า ในตอนหิมะตก ออกจากป่าตอนกลางคืนอยู่ในที่กลางแจ้ง เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นจึงเข้าไปอยู่ในป่า ชีเปลือยโพธิสัตว์นั้นกลางคืนเปียกชุ่มด้วยหิมะ กลางวันเปียกชุ่มด้วยหยาดน้ำที่ไหลออกจากราวป่า เสวยทุกข์แต่ความหนาว อนึ่ง ในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน กลางวันอยู่ในกลางแจ้ง กลางคืนเข้าไปในราวป่า ประสบความเร่าร้อนเพราะแดดในกลางแจ้งตอนกลางวัน ประสบความเร่าร้อนในราวป่าที่อับลมตอนกลางคืน เมื่อทดลองบำเพ็ญตบะอย่างนี้ ชีเปลือยโพธิสัตว์ก็รู้ได้ว่า “การสมาทานวัตรนี้ไร้ประโยชน์” ละทิ้งลัทธินั้นเสียแล้วหันมาถือสัมมาทิฏฐิ[๑๖๖]

---

[๑๖๕] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๔/๑๓๙, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๘๒-๙๓/๑๒๙-๑๓๑.

[๑๖๖] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๔/๓๙, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๒/๙๔/๒๐๓-๒๐๕.

ที่มา : http://aumpranchanok.blogspot.com/p/blog-page_2.html